Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2016

Запоріжжя 2016

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. – № 4. – 148 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 5 від 29.11.2016 р.)

Згідно з Постановою Президіїї ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ануфрієв М. І. – доктор юридичних наук, доцент
Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, доцент
Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)
Бондар О. Г. – доктор юридичних наук, доцент
Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
Заєць А. П. – доктор юридичних наук, професор
Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща)
Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук (Республіка Таджикистан)
Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Пєтков В. П. – доктор юридичних наук, професор
Пирожкова Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, доцент
Сабадаш В. П. – кандидат юридичних наук, доцент
Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)
Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

© Запорізький національний університет, 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ГАНЗЕНКО О.О., ШЕЙДА В.Ю.
ВПЛИВ СВІТОВИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ **7**

СЕРЕДА А.М.
ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ОЗНАКИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР **13**

РОЗДІЛ ІІ. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

МИКОЛЕНКО В.А.
РОЛЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ В РЕФОРМУВАННІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ **21**

АГЄЄВ О.Д.
РОЛЬ ОМБУДСМАНА З ПИТАНЬ МІГРАЦІЇ В ЗАХИСТІ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ **26**

ФЕЛОНЮК Т.А.
ФРАНЦУЗЬКА КОМУНА ЯК ЗРАЗОК ВДАЛОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ **31**

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ВОЛКОВА А.В.
ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ **37**

НАУМОВА Н.М.
ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАННОСТІ ЖИТЛА У ФРН **42**

ХАНІЄВА Ф.М.
МАЙНО ЯК ВКЛАД ДО ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА **50**

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОВАЛЕНКО Л.П., ТАРАСОВ І.С.
ПОЛІЦЕЙСЬКІ ЗАХОДИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ **59**

КОЛОМОЄЦЬ Т.О.
ПРАВО ОСОБИ НА ЛІНГВІСТИЧНУ (МОВНУ) ДОПОМОГУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ, НОРМАТИВНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ **64**

ДРОЗД О.Ю.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УЗГОДЖЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЙПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЙМОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ **72**

КОРОЛЬОВ Ю.О.
СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ І ПРИЗНАЧЕННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ **78**

ПРОКОПЕНКО В.В.
ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ОРГАНІВ ДОХОДІВ І ЗБОРІВ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ **85**

ЯКОВЕНКО Є.О.
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ **93**

ГОСПОДАРЕНКО В.М.
АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА США: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ **101**

КАЛУГИН Є.П.
ШТРАФНІ БАЛИ ЯК ВИД АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ **110**

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ТУРЧЕНКО О.Г., ПАНАСЮК І.О.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ БЕЗПЕКИ (ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ) **115**

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРА

КАЛЮГА К.В.
ЩОДО ПОБУДОВИ ТИПОВОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПОРТРЕТА ЗЛОЧИНЦЯ В РІЗНИХ ВИДАХ ЗЛОЧИНІВ **122**

ВАРЕНЬЯ Н.М.
ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ УРАЗЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ **128**

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

КОРОЛЬОВ В.О.
ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ **136**

РОЗДІЛ VIII. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

РЕЦЕНЗІЯ **142**

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ **145**

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ") **147**

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HYSTORY OF STATE AND LAW

HANZENKO O.O., SHAYDA V.Y.

THE IMPACT OF THE WORLD'S POLITICAL AND LEGAL PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN STATE: THE MAIN THREATS AND LEGAL MEANS TO COUNTER **7**

SEREDA A.N.

STATE IDEOLOGY AND ITS MAIN CHARACTERISTICS DURING THE IMPERIAL ERA (END OF THE XVIIITH – BEGINNING OF THE XXTH CENTURIES):HISTORICAL AND LEGAL DIMENTION **13**

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

MYKOLENKO V.A.

THE ROLE OF THE VENICE COMMISSION WITH THE REFORM OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE **21**

AGEEV A.D.

THE OMBUDSMAN ROLE REGARDING MIGRATION IN THE PROTECTION OF RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS **26**

FELONYUK T.A.

FRENCH COMMUNE AS A MODEL OF SUCCESSFUL LOCAL GOVERNANCE **31**

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDUR; FEMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

VOLKOVA A.V.

FEATURES CONTENT OF THE CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS BY ROAD **37**

NAUMOVA N.M.

LEGAL SAFEGUARDS OF ENSURING INVIOLABILITY OF RESIDENCE IN THE FRG **42**

KHANIIEVA F.M.

PROPERTY AS A CAPITAL CONTRIBUTION **50**

SECTION IV. ADNINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

KOVALENKO L.P., TARASOV I.S.

POLICE PATROL ACTIVITIES **59**

KOLOMOIETS T.O.

PERSONAL RIGHT TO LINGUISTIC (LANGUAGE) ASSISTANCE IN ADMINISTRATIVE LEGAL PROCEEDINGS: SOME THEORETICAL, REGULATORY AND PRAXEOLOGICAL ISSUES **64**

DROZD O.YU.

FOREIGN EXPERIENCE OF HARMONIZATION AND DIFFERENTIATION OF PUBLIC LAW AND PRIVATE LAW REGULATION OF THE CIVIL SERVICE AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE **72**

KOROLOV YU.O.

ESSENCE, CONCEPT AND PURPOSE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE **78**

PROKOPENKO V.V.
ON THE ISSUE OF INTERACTION OF THE AUTHORITIES OF REVENUES AND FEES WITH ECONOMIC ENTITIES **85**

YAKOVENKO E.A.
LEGAL ASPECTS OF ACTUAL INFORMAIYNYH RELATED ACTIVITIES OF STATE FISCAL OF UKRAINE **93**

GOSPODARENKO V.N.
ANTI-CORRUPTION POLICY OF THE USA: CRIMINAL LAW PRINCIPLES **101**

KALUGIN P.E.
PENALTY POINTS AS A KIND OF ADMINISTRATIVE PUNISHMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND ITS INTRODUCTION IN UKRAINE **110**

SECTION V. INTERNATIONAL LAW

TURCHENKO O.G., PANASJUK I.A.
THE THEORETICAL BASIS OF THE SECURITY MODERN CONCEPTS (GEOPOLITICAL CONCEPTS) **115**

SECTION VI. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

KALYUGA K.V.
CONSTRUCTION OF AN TYPICAL MODEL CRIMINALISTIC PORTRAIT OF THE CRIMINAL OFFENSES IN DIFFERENT KINDS OF **122**

VARENYA N.M.
EVALUATION ON TERRORIST VULNERABILITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS **128**

SECTION VII. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

KOROLOV V.O.
TASKS AND PRINCIPLES OF OSA ON THE PREVENTION OF CROSS-BORDER ORGANIZED CRIMINALITY IN UKRAINE **136**

SECTION VIII. SCIENTIFIC LIFE

REVIEW **142**

INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS **145**

THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES") **147**

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.028: 321.01: 342.1 (477)

ВПЛИВ СВІТОВИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент,
Шейда В.Ю., аспірант

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
gan-oleksandr@yandex.ua

У статті досліджується вплив світових політико-правових процесів на розвиток української держави. Визначається, що найбільший вплив на національні державу і право здійснюють процеси глобалізації та інформатизації. Особлива увага приділяється визначенню основних загроз, негативних аспектів і наслідків глобалізації й інформатизації в сучасному світі. Формулюються пропозиції щодо визначення основних правових засобів протидії негативним аспектам і наслідкам світових політико-правових процесів.

Ключові слова: світові процеси, глобалізація, інформатизація, правові засоби, протидія, захист, національні інтереси, трансформація.

ВОЗДЕЙСТВИЕ МИРОВЫХ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ПРОЦЕССОВ НА РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА: ОСНОВНЫЕ УГРОЗЫ И ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Ганзенко О.О., Шейда В.Ю.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
gan-oleksandr@yandex.ua

В статье исследуется влияние мировых политико-правовых процессов на развитие украинского государства. Определяется, что наибольшее влияние на национальное государство и право осуществляют процессы глобализации и информатизации. Особое внимание уделяется определению угроз, негативных аспектов и последствий глобализации и информатизации в современном мире. Формулируются предложения относительно определения основных правовых средств противодействия негативным аспектам и последствиям мировых политико-правовых процессов.

Ключевые слова: мировые процессы, глобализация, регионализация, информатизация, правовые средства, противодействие, защита, национальные интересы, трансформация.

THE IMPACT OF THE WORLD'S POLITICAL AND LEGAL PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN STATE: THE MAIN THREATS AND LEGAL MEANS TO COUNTER

Hanzenko O.O., Shayda V.Y.

Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
gan-oleksandr@yandex.ua

In the scientific article examines the impact of world's political and legal processes on the development of the Ukrainian state. Determined that the greatest impact on the nation-state and the right to carry out the processes of globalization and informatization. Particular attention is paid to the definition of threats and negative aspects of globalization and information in the modern world. Formulate proposals for the definition of the main legal means to counter the negative aspects and consequences of the world's political and legal processes.

The modern world is described as a new era of relations between people, between nations, between the state and the person. Computerization and globalization are the major processes that transform society, remove it to a new level of development while carrying out a series of threats. On the one hand, between the borders erased many countries, their citizens are opportunities to realize their potential. But on the other hand, the world is a reverse process – regionalization and exclusion information blockade and restrictions on the rights of communities. As an example – the policy of Russia, North Korea, Iran and others. Ukraine, which is located geographically between different polar political organizations can not ignore these processes that actualizes this study.

It is noted that globalization – a process of global economic, political and cultural integration and unification. The main consequence of this process is the division of labor migration in the world-wide capital, human and production resources, standardization of legislation, economic and technical processes and the convergence of cultures of different countries. This is an objective process that is systemic, that covers all aspects of society.

The main legal means to counter the negative aspects and consequences of globalization and informatization include:

– approval by the legislature of measures to protect and support domestic producers, creation of new jobs;

– legal regulation and blocking software Internet resources that promote the cult of violence and cruelty, pornography and spreading ideas of radicalism (extremism, terrorism, ethnic, racial or religious intolerance);

– bringing national legislation into conformity with the technical regulations, sanitary and phytosanitary measures of the EU in order to access Ukrainian high-tech products (automotive, aircraft, etc.) to European markets.

The impact of globalization on the state and the law Ukraine appears at present as activation of integration processes, focusing all public authorities and local governments, public organizations and citizens of Ukraine to bring national law and legal practice in line with European legal standards in all spheres of relations. The European market, European culture are the best examples of civilized integration to ensure the fundamental rights and freedoms, the progressive development of national states. All this makes the relevance and prospects of further research on this subject.

Key words: global processes, globalization, regionalization, informatization, legal means, resistance, protection of national interests, the transformation.

Сучасний світ характеризують як нову еру відносин між людьми, між державами, між державою та людиною. Інформатизація і глобалізація є провідними процесами, які трансформують суспільство, виводять його на новий рівень розвитку й одночасно несуть із собою низку загроз. З одного боку, між багатьма державами стираються кордони, їхні громадяни отримують нові можливості реалізації власного потенціалу, з іншого – у світі відбуваються і зворотні процеси – регіоналізація та відчуження, інформаційна блокада та обмеження прав громад. Як приклад – політика Російської Федерації, Північної Кореї, Ірану тощо. Україна, яка територіально знаходиться між різнополярними політичними організаціями, не може стояти осторонь зазначених процесів, що актуалізує проведення дослідження.

Наукові підходи до визначення глобалізації, інформатизації та інших світових політико-правових процесів розробляли у працях такі відомі науковці, як З. Бжезинський, О. Волович, С. Зуєв, А. Івановський, О. Литвиненко, Є. Макаренко, А. Манойло, В. Попов, Е. Роговський, І. Сопіга, Л. Удовика, А. Уткін, Т. Фрідман, О. Фурса, Ю. Яковець та інші. Проте впливу світових політико-правових процесів на розвиток української держави приділена ще недостатня увага.

Серед останніх праць, присвячених досліджуваній темі, варто виділити роботу Л. Удовики «Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір», у якій досить детально вивчається вплив процесів глобалізації на трансформацію національної правової системи.

Метою статті є дослідження впливу світових політико-правових процесів на розвиток української держави для виявлення основних загроз національним інтересам і визначення правових засобів протидії таким загрозам.

Методологія дослідження ґрунтується на органічному поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Серед останніх використовується формально-юридичний метод, а також метод юридичного моделювання.

Предметом дослідження є правові засоби протидії негативним аспектам впливу світових політико-правових процесів на розвиток української держави.

Серед сучасних світових політико-правових процесів найбільший вплив на державу і право національних країн має зазвичай процес глобалізації. І. Сопіга висловлює думку, що глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. Основними наслідками цього процесу є розподіл праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення рівня культур різних країн. Це об'єктивний процес, який має системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства [1]. Загалом варто погодитися з таким визначенням і вказати особливу роль України в сучасних глобалізаційних процесах, адже наша держава знаходиться фактично на стику двох цивілізації, західної та східної, тому не може не брати активної участі в інтеграції.

Л. Васечко зазначає, що в сучасних умовах стають більш тісними зв'язки між економічною, політичною та правовою сферами суспільного життя. Зокрема, трансформуються під впливом глобалізації взаємозв'язки між правом і політикою: 1) сьогодні досить часто пріоритетні напрями державної політики визначаються відповідно до взятих державою на себе міжнародних зобов'язань; 2) держава, яка є учасником наддержавної організації, найчастіше делегує певну частину своїх повноважень, частину суверенітету відповідному наднаціональному утворенню, що позначається

передусім на законодавстві цієї країни; 3) під впливом світових «демократизаційних» процесів державна політика модернізується так, щоб якнайбільше відповідати загальновизнаним стандартам і насамперед це відбивається на праві; 4) у зв'язку з поширенням єдиних правових стандартів, поступовим зближенням правових систем у світі, формуванням єдиного правового поля, зростає рівень взаємодії, зміцнюються взаємозв'язки між наявними політичними системами [2, с. 16].

У 2014 році Україна зробила свій остаточний геополітичний вибір. 27 червня 2014 року була підписана Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 16 вересня 2014 року Угода про асоціацію була одночасно ратифікована Верховною Радою та Європейським парламентом (стаття 4 Угоди про асоціацію, у якій ідеться про встановлення поглибленої та всеосяжної Зони вільної торгівлі, частково набрала чинності 1 січня 2016 року) [3]. Наступним кроком має стати набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), що вимагає подальшої адаптації національного законодавства до права ЄС, приведення його у відповідність до європейських правових стандартів.

Інтеграція в Європейське Співтовариство відкриває для України ринок Західної Європи, стимулює розвиток вітчизняної економіки відповідно до європейських стандартів (технічних регламентів, санітарних і фітосанітарних заходів), що в результаті має підвищити рівень життя громадян України. Сутністю ЄС є свобода руху товарів, капіталів, послуг та осіб, що в перспективі передбачає для українців можливість безвізового в'їзду до країн ЄС, вільного працевлаштування й ведення бізнесу.

Проте не варто забувати й про негативні сторони глобалізації, серед яких – домінування інтересів транснаціональних корпорацій над інтересами національних виробників (лобіювання транснаціональними корпораціями прийняття зручного для них законодавства, що інколи не відповідає національним інтересам); збільшення імпорту, що, з одного боку, сприяє конкуренції, з іншого – призводить до зменшення виробництва національних товарів і скорочення робочих місць (національному виробнику досить складно конкурувати з розвинутими високотехнологічними зарубіжними виробництвами); висунення Україні додаткових імперативних умов для отримання чергової фінансової допомоги, що, як правило, торкається скорочення соціальних втрат, підвищення тарифів (оптимізація економіки загалом не враховує складне фінансове становище пересічних громадян); збільшення міграційних потоків (відтік спеціалістів і наплив мігрантів із слаборозвинутих країн, що вимагає додаткових витрат із бюджету і створює негативні тенденції на ринку праці) тощо.

Отже, разом із позитивним аспектами глобалізація несе із собою й суттєві загрози національним інтересам.

У світовому масштабі наслідком глобалізації є світова економічна криза. Як і перед 1-ю світовою війною, у світі набирає обертів глобальна криза перевиробництва. Вироблена високотехнологічна продукція не знаходить належного збуту внаслідок неплатоспроможності населення, не зайнятого в процесі виробництві матеріальних благ. Сфера соціальних послуг не може вмістити всі вивільнені робочі руки, тому на практиці маємо зростання кількості безробітних, громадян, які живуть на соціальну допомогу або займаються нелегальним бізнесом. Водночас банківська система стимулює розвиток споживчого кредитування, намагаючись пожвавити товарообіг і отримати надприбутки. У результаті – увесь світ загнаний у глухий кут перекредитування й зараз усі фактично беруть кредити на кредити, ще більше обтяжуючи ситуацію та збагачуючи правлячу верхівку. Концентрація капіталу досягла апогею, і саме держава повинна виступити активним суб'єктом справедливого розподілу матеріальних благ, але наближені до влади особи підкреслюють свою елітарність, захищають власні бізнес-інтереси й інтереси промислових груп. Разом із тим зубожілі народні маси – кращий матеріал для радикалізму, революцій, повстань, війн. Наприклад, ІДІЛ ніколи б не виникла у процвітаючій країні.

Отже, основною метою сучасної української держави має стати підвищення рівня життя населення, що є можливим лише за умови сприятливого інвестиційного клімату, створення нових робочих місць і подолання корупції як найбільш руйнівного фактора вітчизняної економіки.

На початку 2014 року Україна вступила у фазу реформування старої системи. Нині можна сказати впевнено, що вже існує план, який визначає напрями та пріоритети розвитку України на період до 2020 року. Цей план, схвалений Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, названо Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020».

Розробка Стратегії розпочалася ще в липні 2014 року із запрошення громадськості надавати свої пропозиції щодо бачення напрямів розвитку країни. А 24 грудня 2014 року на першому засіданні Стратегію схвалила Національна рада реформ, яка є спеціальним консультативно-дорадчим органом при Президентові України з питань стратегічного планування, узгодження позицій щодо впровадження в Україні єдиної державної політики реформ і їх реалізації.

Згідно із зазначеним Указом Президента, Кабінет Міністрів України має щороку до 15 лютого затверджувати план дій щодо реалізації положень Стратегії та щоквартально інформувати про стан виконання плану дій щодо реалізації положень Стратегії.

Сама по собі «Стратегія – 2020» визначає чотири основні вектори розвитку нашої країни:

– сталий розвиток країни – проведення структурних реформ, за рахунок яких відбудеться підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою й передовими інноваціями;

– безпека держави, бізнесу та громадян – Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони й забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Основою безпеки має стати чесне та неупереджене правосуддя, невідкладне очищення влади на всіх рівнях і забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Велику увагу також необхідно приділити безпеці життя і здоров'я людини;

– відповідальність і соціальна справедливість – забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному і приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту й нестимуть відповідальність за розвиток усієї країни;

– гордість за Україну в Європі та світі – забезпечення взаємної поваги й толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна посісти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей [4].

Вищезазначені чотири вектори розвитку держави передбачають реалізацію 62 реформ. Але в Указі Президента України про схвалення «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» зазначено, що кількість і зміст реформ і програм розвитку держави можуть змінюватись у процесі реалізації. Отже, це означає, що якщо певні реформи не увінчаються успіхом, то, скоріш за все, можна буде спостерігати за зміною деяких пріоритетів Стратегії. Отже, метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя й вихід України на провідні позиції у світі.

Не менш важливо проаналізувати позитивні та негативні аспекти процесу інформатизації як глобального світового процесу. Інтернет є не просто всесвітньою комунікаційною мережею, фактично це новий глобальний інформаційний простір зі своєю субкультурою, економічними законами і значними перспективами розвитку. Але, крім перспектив розвитку електронної торгівлі, відеоконтенту й соціальних мереж, Інтернет несе із собою низку суттєвих загроз, серед яких – неконтрольоване поширення культу насильства та жорстокості, порнографії, радикальних і екстремістських ідей. Наприклад, саме через соціальні мережі відбувалася координація дій радикальних груп під час революційних подій у Лівії, Тунісі, Єгипті тощо. Отже, перед державою постає завдання забезпечення певного контролю за змістом ресурсів Інтернет і виявлення нелегального контенту.

З метою подолання негативних аспектів і наслідків глобалізації та інформатизації сучасній юридичній науці необхідно виробити систему правових засобів протидії новим загрозам.

Детально дослідили категорію «правові засоби» вітчизняні науковці: О. Онуфрієнко в праці «Правові засоби у контексті інструментальної теорії права» [5], А. Денисова в дисертаційному дослідженні на тему «Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження)» [6].

На думку О. Онуфрієнко, правові засоби – це система субстанціональних і діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру

інструментальної гри, досягають приватних і публічних цілей. Новаційність запропонованої О. Онуфрієнко дефініції визначається введенням до її понятійного простору ознаки системності, комплексним обґрунтуванням сучасного цільового призначення правових засобів і зосередженням уваги на ігровій забарвленості правовідносин у сучасних умовах. Використання категорії «система» підкреслює, по-перше, системотворчий характер правових засобів стосовно правових цілей, по-друге, означає, що саме правові засоби є окремими реально функціонуючими елементами правової системи загалом. Цільове призначення правових засобів детермінується виявленою роллю права в суспільствах, що поступово набувають постмодерністського характеру. Розгляд правовідносин як специфічної інструментальної гри дає змогу підкреслити особливу змагальність, що є властивою правовідносинам за сучасних умов [5, с. 14–15].

Отже, правові засоби – це ключова категорія інструментальної теорії права, у найбільш загальному визначенні є системою передбачених нормами права методів, способів і прийомів досягнення приватної чи публічної мети суб'єктами правовідносин. Тобто поняття «правові засоби» і «правові інструменти» є фактично синонімами. Такий методологічний підхід до вивчення та сприйняття права дає можливість бачити в будь-якому правовому явищі не просто систему дозволів, заборон і зобов'язань, а сукупність реальних і дієвих інструментів досягнення приватної чи публічної мети.

У юридичній літературі засоби правового регулювання класифікують за певними критеріями.

Залежно від ступеня складності розрізняють прості (суб'єктивні права та юридичні обов'язки; заохочення й покарання; пільги та заборони); складні (норма; інститут). Залежно від функціонального призначення – регулятивні (дозволи); охоронні (засоби захисту). За предметом правового регулювання – конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні тощо. За характером – матеріальні (рекомендації); процесуальні (позов). За часом дії – постійні (громадянство); тимчасові (премія). Залежно від виду правового регулювання – нормативні (заборони, встановлені нормами права); індивідуальні (акт застосування права). Залежно від інформаційно-психологічної спрямованості – стимулювальні (заохочення); обмежувальні (примус) [7, с. 536-537].

До субстанціональних правових засобів (засобів-постанов, інструментів) А. Денисова зараховує зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, тоді як до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права й усі процеси юридичної діяльності. Усі правові засоби, на її думку, в результаті узагальнення (трансформації) діляться на правові стимули та правові обмеження. Правовий стимул визначається як засіб формування в суб'єкта необхідної законослухняної поведінки шляхом створення необхідних умов щодо задоволення суб'єктивних інтересів суб'єкта завдяки виконанню правових приписів. Правові обмеження – це правовий засіб стримування протиправного діяння, що створює умови для задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта й суспільних інтересів в охороні та захисті [8, с. 191-192].

Отже, правові засоби є основними елементами механізму правового регулювання, дають змогу бачити в праві реальний інструментарій досягнення приватних і публічних цілей учасниками правовідносин.

До основних правових засобів протидії негативним аспектам і наслідкам глобалізації та інформатизації варто зарахувати такі:

– затвердження на рівні закону системи заходів щодо захисту й підтримки національного виробника, створення нових робочих місць;

– перегляд державної політики щодо імпорту в Україну товарів, які були в ужитку (автомобілів, побутової техніки, одягу), що може відобразитись у встановленні визначених квот або заборони на імпорт таких товарів з метою захисту національного виробника;

– доопрацювання Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» і створення в Україні відповідно до законодавства національного технопарку на зразок «Силіконової долини» США у вигляді окремого містечка з наданням соціального житла та соціального забезпечення науковцям і спеціалістам із програмування;

– правова регламентація та програмне забезпечення блокування ресурсів Інтернет, які пропагують культ насильства й жорстокості, поширюють порнографію та ідеї радикалізму (екстремізму, тероризму, національної, расової або релігійної нетерпимості);

– приведення національного законодавства та юридичної практики у сфері захисту авторських прав до світових стандартів з метою активної протидії виробництву й поширенню «піратської» продукції;

– приведення національного законодавства у відповідність до технічних регламентів, санітарних і фітосанітарних заходів ЄС з метою отримання доступу української високотехнологічної продукції (автомобілебудування, літакобудування тощо) на європейські ринки.

Отже, вплив глобалізації на державу і право України виявляється на сучасному етапі у вигляді активізації євроінтеграційних процесів, концентрації зусиль усіх органів державної влади й органів місцевого самоврядування, громадських організації та громадян України на приведенні національного права та юридичної практики у відповідність до європейських правових стандартів у всіх сферах суспільних відносин. Європейський ринок, європейська культура є найкращими взірцями цивілізованої інтеграції з метою забезпечення основних прав і свобод людини, прогресивного розвитку національних держав. Усе це зумовлює актуальність і перспективність подальшого дослідження цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сопіга І. Глобалізація як чинник світової гегемонії США / І. Сопіга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://naub.oa.edu.ua/2010/hlobalizatsiya-yak-chynnyk-svitovoji-hehemoniji-ssha/.
2. Васечко Л.О. Національне право в умовах глобалізації (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права ; історія політичних і правових учень» / Л.О. Васечко ; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка МВС України. – Луганськ, 2011. – 22 с.
3. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (анотація основних розділів Угоди) // Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association.
4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.
5. Онуфрієнко О.В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / О.В. Онуфрієнко ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2004. – 18 с.
6. Денисова А.М. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / А.М. Денисова ; Національна академія внутрішніх справ МВС України. – К., 2012. – 230 с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук (відп. ред.), А.П. Заєць, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
8. Денисова А. Правові засоби : поняття та види / А. Денисова // Право України. – 2010. – № 7. – С. 190-195.

REFERENCES

1. Sopiga, I. (2010), “Globalization as a factor in US global hegemony”, available at : http ://naub.oa.edu.ua/2010/hlobalizatsiya-yak-chynnyk-svitovoji-hehemoniji-ssha/.
2. Vasechko, L.O. (2011), “National law in the context of globalization (general-theoretical aspect)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Lugansk state universitett of internal affairs the name of E.O. Didorenko of MIA of Ukraine, Lygansk, Ukraine.
3. “The Association Agreement between Ukraine and the EU (abstract the main sections of the Agreement)”, available at : *http ://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association.*
4. “About sustainable development strategy «Ukraine – 2020»” : Decree of the President of Ukraine 12.01.2015 no. 5/2015, available at : http ://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.

5. Onyfrienko, O.V. (2004), “Legal means in the context of the instrumental theory of law”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.

6. Denisova, A.M. (2012), “The mechanism and the means of legal action (theoretical and legal research)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National academy of internal affairs of MIA of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

7. Zaichyk, O.V., Zaets, A.P., Zhuravskyi, V.S., Kopylenko, O.L., and Onyshchenko, N.M. (2006), *Teoriya derzhavu i prava. Akademichniy kyrs* [Theory of state and law. Academic Course], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

8. Denisova, A. (2010), “Legal means : the concept and types”, *Pravo Ukrayiny*, vol. 7, pp. 190-195.

УДК 94: 316.75 (477+47+57) „17/19”

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ОЗНАКИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Середа А.М., к.і.н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
sereda.angela@mail.ru

Стаття присвячена дослідженню державної ідеології скрізь історичну призму. Аналізується сутність державної ідеології та її основні ознаки в імперську добу. У хронологічній послідовності з кінця XVIII до початку XX ст. простежується процес остаточної ліквідації державотворчих ідей періоду руйнації Гетьманщини та формування в Україні малоросійської ідеології.

Ключові слова:держава, державна ідеологія, державотворчі ідеї, ідеологія, політична думка, право.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ В ИМПЕРСКИЙ ПЕРИОД (КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XX ВВ.): ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ ИССЕДОВАНИЕ

Середа А.Н.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, м. Запорожье, Украина

sereda.angela@mail.ru

Статья посвящена исследованию государственной идеологии через призму истории. Анализируются сущность государственной идеологии и ее основные признаки в имперский период. В хронологической последовательности с конца XVIII до начала XX вв. прослеживается процесс окончательной ликвидации государственной идеи Гетманщины и формирования в Украине малороссийской идеологии.

Ключевые слова: государственная идеология, государственные идеи, государство, идеология, политическая мысль, право.

STATE IDEOLOGY AND ITS MAIN CHARACTERISTICS DURING THE IMPERIAL ERA (END OF THE XVIIITH – BEGINNING OF THE XXth CENTURIES):HISTORICAL AND LEGAL DIMENTION

Sereda A.N.

Zaporizhzhya national university, str .Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
sereda.angela@mail.ru

The scientific article is devoted to research state ideology everywhere historical perspective. Analyzes the nature of the state ideology and its main features in imperial days. In chronological order from late XVII to the early twentieth century. traced the process of final liquidation period of state building ideas destruction Hetman and the formation of the Little Russian Ukraine ideology. The national state ideology has its own history of development. It should be noted that the evolution of the state ideological

National state ideology has the history of development. It is needed to mark that the evolution of state ideology was related to the level of development of society, state and right.

During 1764–1785 final liquidation of state autonomy of Ukraine, which appeared in dependence of two empires, took place – Russian and Austrian. Ukrainian society was penetrated by the atmosphere of national humiliation, political and economic oppression. Aristocratic ideology which was increased ideas and practice of imperial

centralism finally forced out narodopravchu ideology. Reverse sideways this process confluence of the Ukrainian aristocratic idea became with zagal'noimperskim diskursom as a result it left off to exist as the separate phenomenon. The administrative and ideological policy of the Russian empire resulted in a gradual loss Get'manschinoy of the old name Rus and acceptance of the name "Malorosiya". These and other factors entailed forming in Ukraine of malorosiyskoy ideology and identity.

Malorosiystvo as ideology was divided into two branches: malorosiystvo okremishnosti and malorosiystvo absorption. Last it is possible to examine as a factor of more late theories of the "unique ruskoy nationality" and ksenofobskikh ideas about ukrainskist' as spoiled form of Russian.

It is in spite of everything said, the incorporation of Get'manschini in the Russian empire prokhodila slowly enough and sprawled more than on age, that in wide sense testifies to strong enough ideological legal validity of creation of the state, internal solidarity of petty officer as a leading layer, it high level of sense of justice.

Among considerable teoretiko-political labours of end XVIII – it is needed to mark works of Ukrainian beginning of the XX item philosopher-enlightener I.P. of Kozel'skogo, prosvititelya-democrat Hryhorij Skovorodu, organizers, Kyrylo-Mefodiivskogo societies of Mykola Kostomarov and Heorhij Andruz'kogo, gromadivcya Mykhajlo Dragomanova, philosopher, and public-political figure Ivan Franc, politician and publicman, Mykola Mikhnovskiy.

In quality of basic idea of state ideology, the idea of absolute law came forward however. Naturally legal the constituent of the legal system represents the sources of right as inalienable quality of human life, in which stopped up and degree of freedom, conditioned nature and human intercourse, which is needed for normal existence of man, accordingly from here complex of absolute laws and duties: a right is on life, propert, personal independence, happiness, duty not to encroach, propert, freedom of other man. The idea of absolute law comes forward not only as a reliable mean of limitation of absolute power but also as an instrument of social defence of man in the state.

Key words: state ideology, state ideas, state, ideology, political idea, right.

Поступ України як соціальної, демократичної та правової держави в європейське співтовариство вимагає підвищення ефективності функціонування всіх ланок суспільства. Державна ідеологія – один із важливих інструментів, який впливає на формування правової політики держави, сприяє розвитку системи права та правового регулювання. Проте здатна вона й на протилежне. Так, історія свідчить, що ідеологія не раз ставала засобом маніпулювання, наприклад, в імперську добу й у період тоталітарного режиму. Особливо актуальною ця проблема є зараз для України, яка перебуває в епіцентрі державних і соціальних перетворень Тому вкрай необхідно врахувати помилки минулого та зробити науковий аналіз цього явища.

Вивченням державної та правової ідеології в різних аспектах займалися такі науковці, як Т. Андрусяк, В. Журавський, О. Зайчук, О. Мурашин, Н. Пархоменко, О. Скакун, С. Сливка, В. Тацій, С. Тимченко, В. Толстенко, І. Усенко, М. Цвік, Ю. Шемшученко й ін. Важливим джерелом систематизованої інформації, яке розкриває широке коло проблем української ідеології, є дослідження І. Куташева, В. Степанкова, В. Литвинова, В. Шевчука, В. Кононенка та ін.

Упродовж 1764-1785 рр. відбулася остаточна ліквідація державної автономії України, яка опинилася в залежності двох імперій – Російської й Австрійської. Українське суспільство пройняла атмосфера національного приниження, політичного та економічного гноблення. Аристократична ідеологія, що була посилена ідеями й практикою імперського централізму, остаточно витіснила народоправчу ідеологію. Зворотнім боком цього процесу стало злиття української аристократичної ідеї із загальноімперським дискурсом, унаслідок чого вона перестала існувати як окремий феномен. Адміністративна й ідеологічна політика Російської імперії призвела до поступової втрати Гетьманщиною старої назви «Русь» і прийняття назви «Малоросія». Ці та інші фактори спричинили формування в Україні малоросійської ідеології й ідентичності.

Малоросійство як ідеологія розділилося на дві гілки: малоросійство окремішності й малоросійство поглинання. Останнє можна розглядати як чинник пізніших теорій «єдиної руської народності» та ксенофобських ідей про українськість як зіпсовану форму російськості. Крім того, після прилучення козацької старшини до російського дворянства й поступової русифікації її нащадків у кінці XVIII ст. зароджується ідея про українців як переважно селянську націю, що також є чинником комплексу меншовартості [1, с. 181].

Попри все сказане, інкорпорація Гетьманщини в Російську імперію проходила досить повільно та розтяглась більш ніж на століття, що в широкому сенсі свідчить про досить міцну ідейно-правову обґрунтованість державотворення, внутрішню солідарність старшини як провідної верстви, її високий рівень правосвідомості.

Серед значних теоретико-політичних праць кінця XVIII – початку XX ст. треба відзначити роботи українського філософа-просвітника Я. Козельського. В. Дмитренко зазначає: «В 1768 р. він вперше в

історії суспільної думки Росії використовує для критики феодально-кріпосницьких порядків і ідеології прогресивну для того часу теорію природного права і суспільного договору в інтерпретації таких радикальних французьких просвітителів, як В.А. Гельвецій та Ж.Ж. Руссо... Спираючись на цю теорію, Я. Козельський робить одну з перших в історії суспільної думки Росії спробу виявити причини поганого стану суспільства і накреслити шляхи виходу з нього» [2, с. 22-23].

Вихідним пунктом розмірковувань Я. Козельського про оптимальні форми організації державної влади й усього суспільного життя є традиційна для Просвітництва ідея про «природний стан людини». Я. Козельський уважав, що суспільні відносини можуть бути справедливими лише за тієї умови, якщо базуватимуться на справедливих законах. Суспільні пороки є закономірними наслідками поганого законодавства й порушення духу суспільного договору.

Надаючи великого значення законам в організації суспільного життя, він поділяє їх на божественні та натуральні. Із переходом до громадянського стану й організувавшись у держави, людство отримує ще два закони – всесвітній і громадянський: «Закон всесвітній називаю я той, який служить до безперешкодного для усіх всесвіту народів поводженню між собою, як, наприклад, посилати послів, дотримуватись нерушимо трактатів та інше ... Закон громадянський називаю я той, що промишляє благополуччя тільки одним своїм громадянам, не турбуючись про інших, і схильний у міркуванні часу або місця зміні...» [3, с. 167]. Ці закони встановлюються людьми й можуть бути змінними. І якщо всесвітній закон регулює відносини між державами, то громадянський – усередині них, між окремими людьми, він, по суті, і становить основний зміст суспільного договору. Громадянські закони повинні забезпечувати й захищати реалізацію природних прав людини. При цьому дія законів виявляється не одразу, а внаслідок їх тривалого застосування. Уважаючи, що основу суспільного договору становлять громадянські закони, які придумані людьми для регулювання відносин між собою і є змінними, Я. Козельський зазначає: «Коли договір укладається за спільної згоди, то й скасовуватись повинен за спільною згодою ж; а якщо трапиться з якої сторони шкода в договорі, то в такому випадку сторона, що відчуває в договорі для себе шкоду і одна порушити договір може, тому що нікого до шкідливого зобов'язувати не можна» [3, с. 197].

Ідеї про можливість перегляду суспільного договору стала основою для досить радикальних висновків Я. Козельського щодо організації суспільного життя. Як відзначає В.С. Горський, «... оскільки правителі, що видають закони, бувають різні, остільки закони можуть бути несправедливими. Несправедливим, зокрема, є закон, згідно з яким одна людина може перебувати в рабстві в іншої. Я. Козельський першим у суспільній думці Російської імперії піддав критиці спроби виправдати кріпацтво посиланням на «природний» характер станового розподілу суспільства» [4, с. 113].

Концепція ідеальної організації держави Я. Козельського є своєрідною вершиною української політичної думки гетьманської доби. Написана вченим для використання в роботі членами скликаної Катериною II «Комісії...», на яку українське дворянство покладало великі надії щодо відродження старовинних прав і вольностей, вона стала спробою теоретичної реалізації традиційних для козацтва уявлень про справедливий державно-суспільний устрій у поєднанні з досягненнями тогочасної політичної думки Західної Європи.

Оцінюючи європейський контекст політичної концепції українського вченого, В. Дмитриченко писав: «Відносно ж Козельського, зазначимо, що творче використання ним теорії природного права та суспільного договору допомогло йому розкрити кричущі «зловживання суспільним станом», соціальні пороки сучасних йому суспільних порядків, піддати їх серйозній критиці, піднятись (хоч і не в прямому, яскравому виступі) до засудження та заперечення феодально-кріпосницького ладу Росії й розробити новий ідеал суспільства» [2, с. 32]. Крім того, хоча він і був релігійною людиною, одначе протестував проти змішування філософії з релігією; феодальній сваволі самодержавства протиставляв принцип законності й рівність усіх людей перед законом, визнавав природне право людини, заперечуючи кріпацтво. Я. Козельський один із перших теоретично засудив феодально-кріпосницький лад і в цьому був попередником О. Радищева (а не навпаки, як твердили радянські історики). Я. Козельський також засуджував загарбницькі війни й поневолення націй [5, с. 32].

Велику роль у розвитку національної ідеології відіграв видатний мислитель, поет, просвітитель-демократ Григорій Сковорода. Він визнавав політичну свободу найвищим досягненням людства та проголосив її головною метою свого життя. Філософ порівнював суспільство з добре налагодженою й чітко працюючою машиною, висловлював думки про те, що праця є основою життя і щастя людини,

внутрішнім рушієм розвитку суспільства. Новий лад мислитель уявляв у формі демократичної республіки, яка гарантує свободу та забезпечує права своїм громадянам незалежно від їхнього майнового стану, статі, раси й віросповідання, обіймання всіх посад відповідно до природних здібностей людей. Лише за цієї умови в суспільстві пануватимуть дружба, братерство та любов. Він гостро виступав проти релігійної нетерпимості, ворожнечі між людьми на релігійному ґрунті.

Професор О. Скакун, висвітлюючи проблему держави і права у філософії Г. Сковороди, зауважила, що із суджень мислителя випливає, що право закладене саме в «сродній праці». Воно, як і справедливість, виходить від людини й виражає міру свободи – не стільки зовнішньої, скільки внутрішньої. Звідси – ідея права полягає не в формально-владному примусі держави, а в регулюванні життя людини з урахуванням її буття в морально-ціннісному світі. «Сродність» (як і відповідність своїй ідеї) мусить бути між природним правом як морально-ціннісним регулятором і правом чинним – «громадянськими законами» [6 с. 71].

Отже, вчення Г. Сковороди об'єктивно було спрямоване проти панівної ідеології, заперечувало експлуататорський феодально-кріпосницький лад і утверджувало здорові народні погляди на суспільно-політичний устрій, працю, щастя людей. Він покладав усі надії на освіту, самопізнання й моральне самовдосконалення кожної людини. Йому були притаманні реформаторські сподівання на усунення старих порядків. «Пізнай себе», з'ясуй свою «сродність» в усіх відношеннях і працюй у згоді із суспільством і своєю совістю – так він розумів шляхи досягнення щастя [5, с. 71].

Правові ідеї того часу здебільшого торкалися проблем релігії, церкви, морального обов'язку, а також форм творення української державності. Незважаючи на втрату державної самостійності України, правова ідеологія на українських землях продовжувала розвиватися та не втратила своєї традиції.

Початок XIX ст. – це період, коли український народ залишився без власної держави, без своєї освіти та церкви, без напряму і провідників. На становлення національної правової ідеології значною мірою вплинула діяльність таємної політичної організації Північного й Південного товариств, повстання декабристів у Петербурзі та Чернігівському полку, що були придушені. Крім того, у 1830–1840-х рр. почала формуватися нова еліта. Першими її представниками були члени Кирило-Мефодіївського братства, які створили ідеологічні основи для формування модерної української нації. Це нова ідеологія, яка була створена в дусі романтизму, ставила в центрі нації не аристократію та не військову верхівку, а простий народ. Українська правова ідея того часу розвивалася під впливом соціально-економічних відносин, які характеризувалися занепадом феодалізму, формуванням капіталістичного ладу й лібералізму в політичних відносинах. Національне відродження XIX ст., яке сформувало нинішню ідею українства, виникло не на порожньому місці, воно було неможливе без інтелектуального ґрунту, закладеного діячами українського автономіського руху XVIII ст. Водночас закладалися ідеї, які вплинули на наступні покоління. Твори Г. Полетики, Ф. Туманського, А. Худорби містили відверто антиімперські постулати.

Основою поглядів українських мислителів були визнання природних прав людини, їх цінності, усвідомлення того, що їх гарантія й реалізація залежать від форми державного устрою та форми правління. Найбільший вплив на розвиток української національної ідеї того часу мав один із найзагадковіших творів – «Історія русів», незважаючи на всі його історичні неточності. Невідомо коли й саме ким був написаний цей епохальний для України твір, однак описані в ньому події обриваються на 1769 р. Автор «Декларації прав української нації», як називають «Історію русів», протестував проти кріпацтва, тиранії, урядовців, які ставили себе вище за закони, проти насильства військ, релігійної нетолерантності й національної зверхності [7]. Цей політичний памфлет є гімном природних, божественних, історичних, моральних прав кожного народу на державну незалежність, боротьбу з гнобителями. Твір ґрунтується на відомій на Заході з часів Дж. Локка платформі «рівноваги влад» – інтелектуальної та моральної течій, яка визнавала насамперед політичні й економічні права особистості, її абсолютну цінність, свободу привілейованих верств, рівність серед рівних громадян, існування невід'ємних природних прав індивіда, суспільно-договірний характер держави, верховенство законів у суспільних відносинах тощо.

Як зазначалося, розвиток державної ідеології в Україні пов'язаний із виникненням в 1846 р. Кирило-Мефодіївського товариства – першої нелегальної державницько-політичної організації. Організаторами та членами товариства були Микола Костомаров, Микола Гулак, Тарас Шевченко, Георгій Андрузький та ін. [8, с. 51]. Політична програма товариства – «Книга буття українського народу», складена ідеологом лібералізму М. Костомаровим, – посідала чільне місце в історії

прогресивної політичної думки України. «Книга» – багатопланова програма, яка передбачала верховенство закону, вирішення національного питання, повалення самодержавного деспотизму й колоніального гноблення та побудову слов'янської федерації християнських республік «із демократичними інститутами, аналогічними тим, що є в Сполучених Штатах». На його думку, слов'янська федерація мала складатися з незалежних республік, побудованих на демократичних засадах, на чолі з президентом, який репрезентує виконавчу владу, і соймом – законодавчим органом. Складовою частиною такого союзу мала бути незалежна Україна, яка підтримувала б ідейно-культурні та релігійні зв'язки з іншими республіками за принципами християнської моралі [9, с. 318]. Загалом основу його правової концепції становили думки про федерацію, республіканський лад, громадянські свободи.

Розглядаючи форми правління, М. Костомаров критикував монархію, відзначав, що український народ завжди прагнув до демократичних форм державного устрою. Він пропонував скасувати кріпосне право, встановити юридичну рівність, не застосовувати смертної кари. Необхідною умовою нового державного устрою він уважав свободу господарської діяльності, свободу совісті, виступав поборником ідеї поширення освіти серед простого народу. За допомогою освіти вбачалося досягти національної злагоди й забезпечити суспільний прогрес і повернення державності.

Ще одну систему правових ідей виклав член Кирило-Мефодіївського братства юрист Георгій Андрузький у «Начерках конституції республіки». Г. Андрузький у своїх «Начерках» розробив проект конституції майбутньою Української республіки, в якому особлива увага приділялась питанням самоврядування. Основою суспільного життя вважалася община. Держава мала об'єднати сім автономних штатів на чолі зі своїми президентами та сенатом. Штати мали вищі навчальні заклади: академії наук і мистецтв, народного слова, медичну, а також вищий жіночий заклад виховання. Усі штати об'єднувала державна надбудова, що складалася із Законодавчих зборів, Державної ради, куди входили президент республіки, міністри, прокурор, а також президенти штатів. Міжнародні відносини здійснювалися тільки на рівні держави, тут передбачалося міністерство закордонних справ. Окрім означених органів виконавчої влади, проект передбачав міністерство внутрішніх справ, тюремний комітет, посаду державного прокурора. Як і в автономних штатах, у державі діяв наглядовий комітет. Отже, Г. Андрузький чітко визначав структуру та принцип виборності органів влади, окреслював функції виконавчих і судових інституцій.

Відомий український поет, художник Тарас Шевченко був противником абсолютної монархії, будь-яких форм деспотизму й поневолення народу, засуджував системи імперського законодавства та судочинства, які покликані захищати інтереси панівних класів, і схилявся до ідеї буржуазної республіки, оскільки там не було одновладдя, функціонував представницький орган, громадяни мали рівні права. Гарантом від сваволі, вважав він, повинен бути «праведний закон», що є синонімом правди і справедливості. Але закон, який діє в державі, де існує нерівність, не може бути праведним. І, як результат, для побудови незалежної демократичної Української держави, вважав Т. Шевченко, необхідно проведення правової реформи [10, с. 113].

Право Т. Шевченко розглядав як явище історичне, мінливе, залежне від інтересів правлячої верхівки та обґрунтував несумісність кріпосницьких законів зі справедливими законами прийдешнього соціально-політичного устрою. Отже, Т. Шевченко наголошував на утвердженні соціальної рівності й політичної свободи, громадського самоврядування і справедливої законності. Він уважав, що буржуазна республіка – це історично прогресивний порівняно з монархією державний устрій. Майбутнє суспільство Т. Шевченко пов'язував із самоуправлінням народу, колегіальною формою реалізації влади як гарантії від свавілля.

У 1847 р. Кирило-Мефодіївське братство було розгромлене царизмом, а його учасники піддані репресіям. Проте вплив його ідей на подальший розвиток України важко переоцінити: знову в усій його складності на порядок денний було винесено національне питання. При цьому йшлося не про протиставлення народів, а про їхню спільну боротьбу з імперією за національну незалежність кожного з них. Отже, погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства на державу і право мали велике значення. Рушійною силою історії вони вважали народ, а його інтереси – єдиним критерієм історичної оцінки, що було дуже важливим для усвідомлення необхідності заміни монархії демократією.

Наприкінці середини XIX ст. в Україні організаційно чіткіше окреслився національний рух, розгорнули свою діяльність громадівці. Провідним ідеологом Київської громади був Михайло

Драгоманов, який зробив значний внесок у розвиток державної ідеології. Свої основні ідеї М. Драгоманов виклав у працях «Пропащий час (Українці під Московським царством)», «Внутрішнє рабство і війна за звільнення», «Вольний Союз – Вільна Спілка» та ін. В основі його поглядів лежала ідея історичного поступу України до самостійного політичного існування на європейському терені. Особливе місце в них посідала концепція суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особливостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядуванням громад і областей.

Автономні народи-держави, об'єднавшись у федерацію, повалять самодержавство й матимуть рівні права та обов'язки. У рамках зазначеного проекту М. Драгоманов передбачав також скасування тілесних і смертної кар, недоторканність житла без судової постанови, таємність приватного листування, свободу слова, друку, совісті й віросповідання. На сторожі прав і свобод стояв суд. Усі громадяни, які досягли 21-річного віку, наділялися виборчими правами, а з 25-річного віку вони могли бути обраними до складу зборів, а також на державні посади.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча й судова. Так, законодавча влада належала двом думам – державній і союзній. Головою держави міг бути імператор із успадкованою владою чи обираний голова Всеросійського державного союзу. Отже, своєю державно-правовою концепцією М. Драгоманов пропонував парламентську державу із засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала б великого значення просвітництву й законодавству, які уможливили б реформаційні зрушення.

Певний внесок у розвиток державної ідеї в Україні належить філософу і громадсько-політичному діячу Івану Франкові. У його політичній творчості відображено соціальні та економічні процеси, що мали місце на межі XIX–XX ст. у Галичині, яка зазнавала утисків з боку Австро-Угорської монархії, польських поміщиків і капіталістів. А в його працях «Формальний і реальний націоналізм», «Що таке прогрес», «Про соціалізм», «На дні», «Поза межами можливого» тощо відбито проблеми держави та права. Він був прибічником ідеї про те, що політичні інститути, право випливають із економічних відносин, які панують у суспільстві. Щодо цього він зауважував, що цивільне право, а деякою мірою й кримінальне базуються на чинному соціальному устрої.

І. Франко був противником необмеженої монархії, називав її царством тиранів і кровопивців-багатіїв, тюрмою народів, машиною, яка душить Україну й усю Росію. Новий устрій суспільства, за І. Франком, можливий за допомогою народної революції, під якою він розумів низку таких культурних, наукових і політичних чинників, які змінюють усі основи та попередні поняття і скеровують розвиток народу в інший бік. За І. Франком, досягнення суспільно-політичного ідеалу можливе «без насильних і кривавих потрясінь». Філософ уважав, що закони мають відображати справедливість у всіх сферах суспільного життя. Поняття «право» й «закон» він розглядав як генетично пов'язані, але не тотожні інститути. До законів зараховував укази уряду Австрії, а також нормативно-правові акти парламенту і Галицького сейму, вважав за можливе використати чинне на той час право для підвищення правової свідомості людей, що сприяло б розумінню необхідності демократичних змін у суспільстві. Він пропонував домагатися від законодавчих органів упровадження прямого та рівного виробничого права, планував за допомогою парламентської діяльності домогтися радикальних змін у соціальному й економічному житті.

У статті «Поза межами можливого» І. Франко обґрунтував необхідність досягнення національної самостійності українським народом і зробив висновок: «Ідеал національної самостійности в усякому погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [11, с. 277].

Отже, твори І. Франка – багатогранні, бо більшість висловлених ним ідей актуальні й в умовах сьогодення. Це стосується співвідношення соціальних інтересів, формування національного ідеалу, повернення свободи особистості й суспільно-державного розвитку.

На початку XX ст. політик і громадський діяч Микола Міхновський першим відкрито заявляв про колоніальний статус України в складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення. Відома низка його публікацій, а саме: «Самостійна Україна», «Справа української

інтелігенції в програмі УНП», «Робітницька справа у програмі УНП» та ін. На думку М. Міхновського, «державна самостійність є головною умовою існування нації». Він пропонував іти до незалежності за зразком західних країн, використовуючи основні напрямки націоналізму європейського типу. Саме Миколі Міхновському належить гасло «Україна – для українців!», яке стало невід'ємною ознакою українського інтегрального націоналізму. У брошурі «Самостійна Україна» він чітко окреслив, що з правничого погляду Україна має відновити самостійність України на підставі Переяславської угоди, порушеної російським царизмом. І публічно заявив про законне право українського народу самостійно вирішувати свої проблеми. Однак одних правних підстав для отримання Україною незалежності недостатньо. Необхідно, вважав М. Міхновський, щоб цього прагнула сама нація й насамперед її провідники. Нове покоління провідників, здатне прийняти на себе відповідальність за майбутнє. Це покоління забезпечить національний солідаризм і національне й соціальне звільнення українського народу, має бути «одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» [12, с. 36].

Отже, ідеї М. Міхновського про потребу відмежування України від Росії, акцент на силових методах досягнення національно-визвольної мети, а також проголошення виключно етнічного принципу формування нації лягли в основу націоналістичної ідеології. Погляди М. Міхновського ґрунтувалися на консервативному, національно-державницькому й націоналістичному ідеологічних напрямах. Однією з основних причин втрати українцями державності М. Міхновський уважав відсутність внутрішньої єдності, висував ідею національного солідаризму, яка мала об'єднати окремі частини нації в єдине ціле. Для М. Міхновського розв'язання національного питання мало передувати вирішенню питання соціального.

Отже, на межі XIX–XX ст. українська правова ідея вступила у фазу нового теоретичного і практичного розвитку. Це був початок національного відродження, який відобразився насамперед у програмних гаслах Кирило-Мефодіївського товариства. Відбувалася розробка широкої політичної програми боротьби за визволення українського народу. Розглядалась ідеалізація ідеалу крізь призму конституційної регламентації державно-владних відносин, прав і свобод людини, взаємовідносин особи та держави. Відмова від культурно-територіальної, культурно-соціальної слов'янської федерації й федерації з Росією, підвищення рівня національної політичної свідомості, боротьба за національне відродження та державність. Український конституціоналізм відображено в концепціях Т. Шевченка, М. Драгоманова, Ю. Бачинського тощо.

Як основна ідея державної ідеології, на нашу думку, виступала все ж таки ідея природного права. Природно-правова складова частина правової системи відображає витоки права як невід'ємної якості людського буття, у якій закладена та міра свободи, зумовлена природою й людським спілкуванням, яка необхідна для нормального існування людини, відповідно, звідси впливає комплекс природних прав і обов'язків: право на життя, власність, особисту незалежність, щастя, обов'язок не посягати на життя, власність, свободу іншої людини. Ідея природного права виступала не тільки як надійний засіб обмеження всевладдя, а і як інструмент соціального захисту людини в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плешко М.В. Ідеї народоправства в генетиці процесу українського державотворення / М.В. Плешко // Гуманітарні студії. – К. : ВПЦ Київський університет, 2010. – Вип. 7. – С. 178-185.
2. Дмитриченко В.С. Суспільно-політичні погляди Я.П. Козельського / В. Дмитриченко. − К. : Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. − 68 с.
3. Козельський Я.П. Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года / Я.П. Козельський. – М. : Директ-Медиа, 2013. – 256 с.
4. Горський В.С. Історія української філософії : [курс лекцій] / В.С. Горський. – К. : Наукова думка, 1997. – 286 с.
5. Терлюк І.Я. Політико-правова доктрина козацького державотворення : нарис історії української державної ідеї / І.Я. Терлюк, І.М. Флис. – Л. : Видавництво Тараса Сороки, 2008. – 300 с.
6. Скакун О.Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (IX ст. – 1917 р.) / О.Ф. Скакун. – К. : НМК ВО, 1990. – 87 с.

7. Історія русовъ или Малой Росіи. – М. : Въ университетской типографіи, 1846. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www. litopys.org.ua/istrus/istrus.htm.

8. Бойко І. Методологічні аспекти дослідження історії державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – Вип. 52. – С. 48–55.

9. Політична історія України : посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.І. Танцюри. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с

10. Сергієнко Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Сергієнко. – К. : Наукова думка, 1983. – 206 с.

11. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // І. Франко. Зібр. тв. : у 50 т. / І. Франко. − К. : Наукова думка, 1986. − Т. 45. – 1986. – С. 276–285.

12. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. – К. : Дікор, 2002. – 116 с.

REFERENCES

1. Pleshko, M.V. (2010), “The ideas of democracy in the genetics of the process of creation of the Ukrainian state”, *Humanitarni studiyi*, vol. 7, pp. 178–185.

2. Dmytrychenko, V.S. (1957), *Suspilno-politychni pohlyady Ya.P.Kozelskoho*. [Socio-political views Ya.P.Kozelskoho], Vydavnytstvo Kyyivskoho derzhavnoho universytetu im. T.H. Shevchenka, Kyiv, Ukraine.

3. Kozelskyy, Ya.P. (2013), *Fylosofycheskye predlozhenyya, sochynennыe nadvornыm sovetnykom y pravytel'stvuyushcheho senata sekretarem Yakovom Koze'skym v Sankt-Peterburhe 1768 hoda* [Philosophical suggestions by the court Advisor and the governing Senate Secretary Jacob Kozelsky in St. Petersburg in 1768], Dyrekt-Medya, Moskow, Russia.

4. Horskyy, V.S. (1997), *Istoriya ukrayinskoyi filosofiyi : kurs lektsi* [The history of Ukrainian philosophy : lectures], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

5. Terlyuk, I.Ya. and (2008) *Polityko-pravova doktryna kozatskoho derzhavotvorennya : narys istoriyi ukrayinskoyi derzhavnoyi ideyi* [Political and legal doctrine Cossack state, outline the history of Ukrainian state idea], Vydavnytstvo Tarasa Soroky, Lviv, Ukraine.

6. Skakun, O.F. (1990) *Prohresyvna polityko-pravova dumka na Ukrayini (IX st. –1917 r.)* [Progressive political and legal thought in Ukraine (IX centuries. – 1917 g.)], NMK, Kyiv, Ukraine.

7. “Ystoriya rusov ili Maloy Rosiy” (1846), *Unyversytetskay typohrafiy* [Istoriya Rusov or Small Rose], Moskow, Russia, available at : http : //www. litopys.org.ua/istrus/istrus.htm.

8. Boyko, I. (2011) “Methodological aspects of the study of the history of state-legal and municipal institutions in Galicia in the Polish Kingdom (1387-1569)”, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, vol. 52, pp. 48–55.

9. *Politychna istoriya Ukrayiny* (2001) [Political History of Ukraine], Vidavnichij centr «Akademiya», Kyiv, Ukraine.

10. Serhiyenko, H. (1983) *Shevchenko i Kyrylo-Mefodiyivske tovarystvo* [Shevchenko and Cyril and Methodius], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

11. Franko, I. (1986) *Poza mezhamy mozhlyvoho* [Beyond possible], Zibr. tv. u 50 t., Naukova dumka, Kyiv, Ukraine., part. 45, pp. 276–285.

12. Mikhnovskyy, M. (2002) *Samostiyna Ukrayina* [Independent Ukraine], Dikor, Kyiv, Ukraine.

РОЗДІЛ ІІ. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5 (045)

РОЛЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ В РЕФОРМУВАННІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Миколенко В.А., к.ю.н.

Східноєвропейський університет економіки та менеджменту,
вул. Нечая-Левицького, 16, м. Черкаси, Україна

Стаття присвячена дослідженню конституційно-правових і міжнародно-правових аспектів діяльності Венеціанської комісії щодо розробки та впровадження європейських стандартів у діяльність органів прокуратури сучасних європейських держав. Проаналізовано можливості міжнародного моніторингу й нагляду за реалізацією функцій і повноважень прокуратури відповідно до європейських правових стандартів. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти міжнародного супроводження діяльності й модернізації конституційно-правового статусу органів прокуратури та прокурорів у сучасній європейській правовій системі. Наголошується, що побудова європейської моделі прокуратури є важливим напрямом діяльності держави й актуальним аспектом модернізації правоохоронної діяльності в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції та імплементації до українського законодавства європейських правових стандартів.

Ключові слова: прокуратура, правоохоронна система, правоохоронна діяльність, європейські стандарти, Венеціанська комісія.

РОЛЬ ВЕНЕЦИАНСКОЙ КОМИССИИ В РЕФОРМИРОВАНИИ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Миколенко В.А.

Восточноевропейский университет экономики и менеджмента, ул. Нечая-Левицкого, 16, г. Черкассы, Украина

Статья посвящена исследованию конституционно-правовых и международно-правовых аспектов деятельности Венецианской комиссии по разработке и внедрению европейских стандартов в деятельность органов прокуратуры современных европейских государств. Проанализированы возможности международного мониторинга и надзора за реализацией функций и полномочий прокуратуры в соответствии с европейскими правовыми стандартами. На основании проведенного анализа систематизированы формы, методы и практические аспекты международного сопровождения деятельности и модернизации конституционно-правового статуса органов и прокуроров в современной европейской правовой системе. Отмечается, что построение европейской модели прокуратуры является важным направлением деятельности государства и актуальным аспектом модернизации правоохранительной деятельности в современных условиях европейской межгосударственной интеграции и имплементации в украинское законодательство европейских правовых стандартов.

Ключевые слова: прокуратура, правоохранительная система, правоохранительная деятельность, европейские стандарты, Венецианская комиссия.

THE ROLE OF THE VENICE COMMISSION WITH THE REFORM OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Mykolenko V.A.

East Europe university of economy and management, str. Nechaya-Levickogo, 16, Tcherkasy, Ukraine

The article investigates the constitutional-legal and international legal aspects of the Venice Commission on the development and implementation of European standards in the activities of the prosecution of the modern European states. The possibilities of international monitoring and supervision of the implementation of the functions and powers of the Prosecutor's Office in accordance with European legal standards. Based on the analysis systematized forms, methods and practical aspects of international support activities and the modernization of the constitutional and legal status of officials and prosecutors in modern European legal system. It is noted that the construction of the European model of the prosecutor's office is an important area of state activity and relevant aspect of the modernization of law enforcement activity in modern conditions of European integration and implementation of interstate in the Ukrainian legislation with European legal standards.

Constitutional-law institute of prosecution is one of the important places in the government of any country. In addition, the issue has gained international importance due to adoption of a number of obligations by Ukraine when joining the Council of Europe.

These commitments focused on the prosecution, the need to adjust its supervisory functions in connection with the entry into the European legal space and constitutional proclamation of Ukraine a democratic state. Recently, the society, the media, among many scholars and practitioners there is discussion about the role and place of prosecution in the system of government in Ukraine. This objectifying need for constitutional and legal research oversight functions Prosecutor of Ukraine, their legal content and evolution in modern legal conditions of social life.

This is especially actualized in connection with the adoption of the new Law on the Prosecutor Ukraine, which has to bring the forms and methods of Public Prosecutions in our country with the generally recognized European standards, strengthen the real possibility of prosecution in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

In support of this process plays an important role the Venice Commission, which for all the years of Ukraine's independence comes along with scientific and expert point of view of constitutional modernization of law enforcement, in particular, special attention is paid to reforming the organization and activities of the prosecution.

Accordingly, the legal status of the prosecutor can be defined as regulated by law provisions Prosecutor's Office and its employees in society and the state, endowed with a set of powers for exercising their legal functions to ensure the rule of law, with each its name, operating on the basis of the in-law principles financed exclusively from the state budget and independent status which provided special means of legal protection and social support of prosecutors.

This definition of the legal status of the prosecutor most fully reflects all its elements and at the same time is consistent with the definition of the legal status of the Prosecutor's Office of Ukraine, because the question of the legal status of prosecutors is closely linked to the issue of the legal status of prosecutors themselves, because they and only they are the bearers of authority provided by the prosecution authorities and institutions, and are designed to perform tasks by applicable law on the Prosecutor.

So we can say that in general the Venice Commission nezrushno remained in positions that old building on legal content system supervisory functions prosecutors with very broad powers of prosecutors is unacceptable. The functions of the prosecutor, which provide supervision subject line acts issued by public authorities and local governments, their officials and officers relating to the rights and freedoms of man and citizen, the requirements of the Constitution and laws of Ukraine; compliance with laws on personal security, socio-economic, political, labor, personal rights and freedoms of man and citizen, protection of their honor and dignity, were naturally considered too broad European model for the functional role of the prosecution.

These comments were fully taken into account in the new Law of Ukraine “On Prosecution”, whose position while maintaining some oversight functions prosecutor was devoid of inherent Soviet model of general supervision over the observance of laws in public relations.

Key words: prosecutors, law enforcement system, law enforcement, the European standards, The Venice commission.

Конституційно-правовий інститут прокуратури посідає одне з важливих місць у системі органів влади будь-якої країни. Крім того, це питання набуло міжнародного значення у зв’язку з прийняттям Україною низки зобов’язань під час вступу до Ради Європи.

У цих зобов’язаннях значну увагу приділено прокуратурі, необхідності корегування її наглядових функцій у зв’язку з уходженням до європейського правового простору та конституційним проголошенням України демократичною правовою державою. Останнім часом у суспільстві, засобах масової інформації, серед багатьох учених і практиків точиться дискусія про роль і місце прокуратури в системі органів державної влади в Україні. Усе це об’єктивує необхідність конституційно-правового дослідження наглядових функцій прокуратури України, їх юридичного змісту й еволюції в сучасних правових умовах суспільного життя.

Усе це особливо актуалізується у зв’язку з ухваленням нового Закону України про прокуратуру, який має наблизити форми та методи прокурорського нагляду в нашій країні до загальновизнаних європейських стандартів, посилити реальні можливості органів прокуратури в забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян.

У забезпеченні зазначених процесів важливу роль відіграє Венеціанська комісія, яка протягом усіх років незалежності України супроводжує з науково-експертного погляду проведення конституційної модернізації її правоохоронної системи, зокрема особлива увага приділяється питанням реформування організації й діяльності системи органів прокуратури.

Варто відзначити, що зазначена проблема досить ретельно розглядається у вітчизняній конституційно-правовій і міжнародно-правовій літературі. Зокрема, можна відзначити праці М.О. Баймуратова, Ю.О. Волошина, Л.Р. Грицаєнка, Ю.М. Грошевого, Л.М. Давиденка, В.В. Долежана, В.С. Зеленецького, П.М. Каркача, О.Р. Михайленка, В.Ф. Погорілка, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та інших видатних науковців.

Водночас додаткової розробки потребують питання міжнародного нагляду, експертного супроводження й моніторингу за впровадженням європейських правових стандартів діяльності органів прокуратури в сучасних європейських правових системах як із погляду теоретико-методологічного забезпечення вказаної діяльності міждержавних інституцій, так і в контексті конкретних практично-прикладних форм утілення таких стандартів у повсякденній функціональній ролі прокурорів у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, особливу роль у чому відіграє Венеціанська комісія, зважаючи на її унікальні експертні можливості й загальновизнаний політико-правовий авторитет.

Мета статті – дослідити теоретичні та практичні питання діяльності Венеціанської комісії щодо втілення європейських правових стандартів у діяльності органів прокуратури України на сучасному етапі.

Варто зазначити, що в процесі реформування прокуратури України велику роль відігравала й відіграє Венеціанська комісія. Вона кілька разів висловлювала свою думки щодо Закону України «Про прокуратуру» від 1991 р. Закон від 5 листопада 1991 р. й Законопроект від 14 липня 2000 р. коментувалися двома доповідачами Комісії (CDL(2001)128). По ще одному законопроекту Комісія затвердила свій висновок 8–9 жовтня 2004 р. (CDL-AD(2004)038). Пропоновані поправки до Конституції стосовно органів прокуратури були досліджені у висновку Комісії, прийнятому 13–14 жовтня 2006 р. (CDL-AD(2006)029) [1].

У попередніх висновках Венеціанська комісія вельми критично висловлювалася щодо закону про органи прокуратури в Україні. Комісія зазначила, що закон передбачає прокуратуру як «дуже потужний інститут, функції якого значно перевищують обсяг функцій, виконуваних прокурором у демократичній правовій державі». Цей інститут був названий прокуратурою радянського зразка. Зобов'язання України перед РЄ змушує її відійти від радянської моделі прокуратури. Венеціанська комісія так описує цю модель: «Обвинувачення в кримінальних справах у суді становило лише один аспект діяльності прокуратури; не менш важливу роль відігравала низка наглядових функцій. Коротко кажучи, прокуратура несла відповідальність за нагляд над законністю державного управління. Завдяки повноваженню «загального нагляду» прокуратура мала відстежувати продукування законів і підзаконних актів на нижчих рівнях урядування, розслідувати протиправні дії будь-яких державних органів або посадовців (і подавати відповідні протести) та отримувати і розглядати скарги громадян на подібні дії. Крім того, прокуратура наглядала за роботою поліції та тюрем і здійснювала нагляд на досудовому етапі кримінального провадження, приймаючи, зокрема, рішення по таких ключових питаннях, як досудове ув'язнення, обшук, арешт і прослуховування. Нарешті, від прокуратури очікувалося дослідження додержання законності в судовому провадженні. Нагляд за судовими слуханнями давав прокурорам на різних щаблях службової ієрархії право перегляду законності будь-якого судового вердикту, вироку чи рішення, яке вже набуло законної сили (після розгляду в порядку касації), і право опротестувати таке рішення, що означало подальший перегляд справи судом. Ще більшим занепокоєнням було те, що функція нагляду за законністю судового процесу означала додатковий обов'язок помічника прокурора, який здійснював обвинувачення у кримінальній справі, стежити за поведінкою судді та подавати відповідні протести. Це повноваження ставило прокурора в залі суду і над захисником, і над суддею як у теорії, так і на практиці».

Венеціанська комісія схвально поставилася до президентського проекту закону щодо внесення поправок до Конституції України, яким пропонувалося виключити зі статті 121 її п'ятий пункт, доданий у 2004 р., зазначивши таке: «Особливо позитивною є пропозиція скасувати повноваження прокурора, яке завжди суворо критикувалося Венеціанською комісією, – повноваження здійснювати «нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами». Це положення є типовим прикладом, який нагадує стару систему радянської прокуратури. Отже, Комісія щиро вітає пропозиції щодо виключення цього положення з Конституції демократичної України й уважає таку пропозицію важливим кроком у напрямі виконання зобов'язання України перед Радою Європи, згідно з яким «роль і функції прокуратури зміняться (зокрема щодо здійснення загального контролю за законністю) з перетворенням цього інституту на орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи» [1].

У висновку на проект Закону України «Про прокуратуру», запропонованому Міністром юстиції у 2009 р., Венеціанська комісія зазначила таке. У законопроекті зберігається характер прокуратури як

органу, який слідує радянській моделі прокуратури. У новому Законопроекті зовсім не враховані основні критичні зауваги, висловлені Венеціанською комісією в її попередніх висновках 2001, 2004 і 2006 рр. Відтак автори цього висновку утрималися від детальних, постатейних коментарів до тексту законопроекту й зосередилися на низці основних проблемних питань. Комісія відзначала, що стаття 121 Конституції України, прийнятої в 1996 р., покладає на прокуратуру такі функції: «… підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян».

Конституція 1996 р. також містила таке перехідне положення: «Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування».

Отже, на думку Венеціанської комісії, під час затвердження Конституції 1996 р. вважалося, що функції нагляду за додержанням і застосуванням закону та функція попереднього слідства зберігатимуться за прокуратурою протягом короткого часу. Оскільки перехідні положення зберігали наявний порядок арешту, тримання під вартою й затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи тільки на п'ять років, видається, що згадані вище повноваження мали б залишатися в органів прокуратури теж не більше ніж 5 років.

У 2004 р. до статті 121 було додане положення, яке поклало на прокуратуру п'яту функцію – «нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами».

У висновку від 2004 р. [2] на Проект закону про внесення змін до закону про прокуратуру (Законопроект від 10 липня 2003 р. № 3757) Венеціанська комісія зазначила таке: «Ця функція …, є неприйнятною. Вона віддзеркалює пропозицію щодо внесення поправки до Конституції, яку було подано до Верховної Ради у 2003 р. і яка досі не набрала потрібної більшості голосів. У Висновку щодо проекту поправок до Конституції (CDL-AD(2003)19) Венеціанська комісія закликала Верховну Раду не приймати цю поправку, а Конституційний Суд України поставив під сумнів відповідність цієї самої пропонованої поправки принципу розподілу владних повноважень. Тим не менше в Законопроекті пропонується покласти цю функцію на прокуратуру. Якщо так станеться, то це призведе до надання постійного характеру прокурорській функції, котра, відповідно до перехідних положень Конституції України, замислювалася лише як тимчасова.

Більше того, хоча в перехідних положеннях передбачається, що генеральний прокурор надалі не здійснюватиме досудове слідство, а лише наглядатиме за ним, положення нового законопроекту передбачають такий контроль прокуратури над досудовим слідством, який іде значно далі, ніж звичайний нагляд. Із тексту статей 37-39 Законопроекту зрозуміло, що генеральний прокурор може давати органам досудового слідства інструкції, які є обов'язковими для виконання.

Відтак Законопроект наділяє прокуратуру функціями, які перевищують функції, котрі передбачені Конституцією, і не може не розглядатись як спроба анулювати рішення зменшити повноваження прокуратури протягом п'ятирічного періоду, яке було прийняте з Конституцією 1996 р.».

Стурбованість Венеціанської комісії викликало те, що, попри запропоновану поправку до Конституції, проект Закону України «Про прокуратуру» повертав в інший бік і прагнув зберегти згадану вище п'яту функцію органів прокуратури. Комісія вважала, що така функція замислюється як постійне повноваження прокуратури без будь-яких ознак тимчасовості цього повноваження. Увесь Законопроект справляє враження документа, який акцентує це повноваження. Як приклад вона наводила статтю 1 Закону, де засадна функція прокуратури сформульована так: «Прокуратура України … здійснює покладені на неї функції із захисту від неправомірних посягань прав і законних інтересів людини і громадянина та інтересів держави і суспільства» [3].

Венеціанська комісія підкреслювала, що деякі представники України висувають аргумент, що такі широкі повноваження прокуратури виправдані слабкістю інших інститутів у захисті прав людини. Ця

ситуація створює свого роду вакуум для тих осіб, які воліють захистити власні права. У Висновку № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль органів прокуратури поза сферою кримінального права» не виключається можливість певної ролі прокуратури в царині прав людини. Зокрема, в цьому документі сказано, що «роль органів прокуратури і обсяг їхніх повноважень, включаючи захист прав людини та інтересів суспільства, визначається внутрішнім законодавством Держав-учасниць. Наявність або відсутність і обсяг некарних функцій державних прокурорів глибоко коріняться в культурній спадщині, правових традиціях і конституційній історії націй». Отже, Консультативна рада європейських прокурорів стоїть на позиції, що конституційна історія та правові традиції кожної конкретної країни можуть виправдати виконання прокурорами певних некарних функцій. Однак ця аргументація може застосовуватися лише до демократичних правових традицій, сумісних із цінностями Ради Європи. В Україні ж єдиною наявною історичною моделлю є радянська (і царистська) модель прокуратури. Ця модель віддзеркалює недемократичне минуле, несумісна з європейськими стандартами та цінностями Ради Європи. Саме із цієї причини Україна під час вступу до Ради Європи мала взяти на себе зобов'язання щодо перетворення прокуратури на орган, який відповідатиме стандартам РЄ.

Відтак Венеціанська комісія дотримувалася погляду, що роль прокурора в захисті прав і свобод людини та громадянина має обмежуватися конкретними й чітко та вузько визначеними випадками. У Висновку щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» (CDL (2004) 038, п. 17) Венеціанська комісія зазначила таке: «Рекомендується обмежити таке представництво випадками, коли зачеплені інтереси суспільства й коли не виникає конфлікт з основоположними правами і свободами конкретної людини. Така людина має сама визначати, просити їй або не просити допомоги держави». Аналогічне «попередження» можна знайти в Рекомендації ПАРЄ 1604 (2003) про роль органів прокуратури в демократичному суспільстві: «Відносно функцій поза межами карного законодавства важливо, щоб будь-яка роль прокурорів у загальному захисті прав людини не породжувала жодного конфлікту інтересів або не була стримуючим чинником для осіб, які прагнуть захисту своїх прав державою».

Загалом ж, на думку експертів Венеціанської комісії, загальний захист прав людини не є належною сферою діяльності для органів прокуратури; краще, коли цим займається не прокуратура, а омбудсмен.

Отже, можна констатувати, що загалом Венеціанська комісія незрушно залишалась на позиціях, що розбудова старої за юридичним змістом системи наглядових функцій прокуратури з дуже широкими повноваженнями прокурорів є неприйнятною. Функції прокурора, які передбачають предметом нагляду відповідність актів, що видаються органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами, стосуються прав і свобод людини та громадянина, вимогам Конституції й законів України; додержання законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, трудові, особисті права і свободи людини та громадянина, захист їхньої честі й гідності, були закономірно визнані занадто широкими для європейської моделі функціональної ролі органів прокуратури.

Ці зауваження було враховано в новому Законі України «Про прокуратуру», положеннями якого за збереження окремих наглядових функцій прокуратура була позбавлена притаманної радянській моделі функції загального нагляду за додержанням законів у суспільних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо вступу України (Страсбург, 26 вересня 1995 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_589.
3. CDL-PI(2015)009-e Compilation of Venice Comission opinions and reports concerning prosecutors [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)009-e.

REFERENCES

1. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, available at : http ://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. “Recommendation of the Parliamentary Assembly of Council of Europe on accession of Ukraine (Strasbourg, 26 September 1995)”, available at : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_589.
3. “CDL-PI(2015)009-e Compilation of Venice Comission opinions and reports concerning prosecutors”, available at : http ://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)009-e.

УДК 314.151.3 – 054.73: 342.72/.73

РОЛЬ ОМБУДСМАНА З ПИТАНЬ МІГРАЦІЇ В ЗАХИСТІ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Агєєв О.Д., викладач

Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна
ageev@mlgroup.com.ua

У статті розглядаються поняття мігранта та внутрішньо переміщених осіб, міжнародні стандарти і проблеми законодавчого закріплення й захисту прав внутрішньо переміщених осіб на національному рівні. Визначається консолідуюча роль і завдання омбудсмана з питань міграції у забезпеченні й захисті прав переселенців.

Ключові слова: міграція, мігрант, внутрішньо переміщена особа, права людини, омбудсман, спеціалізований омбудсман, функції.

РОЛЬ ОМБУДСМАНА ПО ВОПРОСАМ МИГРАЦИИ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ

Агеев А.Д.

Межрегиональная академия управления персоналом, ул. Фрометивская, 2, г. Киев, Украина
ageev@mlgroup.com.ua

В статье рассматриваются понятия внутренне перемещенных лиц, международные стандарты и проблемы законодательного закрепления и защиты их прав на национальном уровне. Определяются консолидирующая роль и задачи омбудсмена по вопросам миграции в обеспечении и защите прав переселенцев.

Ключевые слова: миграция, мигрант, внутренне перемещенное лицо, права человека, омбудсмен, специализированный омбудсмен, функции.

THE OMBUDSMAN ROLE REGARDING MIGRATION IN THE PROTECTION OF RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Ageev A.D.

Interregional Academy of Personnel Management, *str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine*
ageev@mlgroup.com.ua

The article considers the concept of internally displaced persons, international standards and problems of legal consolidation and protection of their rights at the national level. Determined consolidating the role and tasks of the Ombudsman on migration in securing and protecting the rights of immigrants.

Migration has become one of the major problems of population and is seen not only as a simple mechanical movement of people, but as a complex social process that affects many aspects of society. Along with the problems of emigration trend intensified internal population movements, caused by various factors. Of the UN, noting the growing awareness of the international community to the problems of internally displaced persons worldwide, including the presence among them of millions of people for whom this state has become protracted, emphasizes that the displaced persons have the same rights as other citizens of the country. As stated in resolution 64/162 of the UN “Protect IDPs and assistance” from 17.03.2010 g., Internally displaced persons shall enjoy, in full equality, the same provided for in international law and national legislation the rights and freedoms enjoyed other persons in their country. According to the guidelines adopted by the UN Human Rights Council on the implementation of the Framework Convention on “Protection, respect and protection” situations of movement of persons within the country is a situation of tension and unrest or disaster during which violated human rights, the situation of international and non-international armed conflicts. In n. 27 these guidelines stipulates that, along with judicial mechanisms States should provide effective and appropriate non-judicial grievance mechanisms that are part of the national system of

legal protection in case of human rights violations. This mechanism of protection of human rights around the world became a specialized institution of the ombudsman, which is also called organizational guarantee rights and freedoms. To protect the rights of citizens, including the above-mentioned categories of persons, in addition to traditional methods of state protection apply other mechanisms, including the Ombudsman institution, the main purpose of which is to promote and protect human rights. Consolidating the potential of the ombudsman will be useful in solving the problems of migration and protecting the rights of migrants, including internally displaced persons. The fundamental difference ombudsman from other bodies that protect the rights and freedoms of man and citizen, is its independence and nepidporyadkovanist any public authorities, local governments and officials, as well as the ability to exercise external control over their activities in the area of observance and protection human rights. Along with supervisory functions and complaints of citizens against unlawful actions or inaction of the authorities, which violate or may violate the opinion of citizens, their rights or interests, ombudsmen and perform other important functions, including features regular monitoring and analysis of the rights of migrants and their access to social protection.

Key words: migration, migrants, human right, internally displaced person, ombudsman, specialized ombudsman functions.

Одним із викликів сучасних глобалізаційних процесів є зростання міграційних потоків, як зовнішніх, так і внутрішніх, і пов'язані із цим загрози дотриманню й захисту прав людини. Міграція стала однією з найважливіших проблем народонаселення, розглядається не тільки як просте механічне пересування людей, а і як складний соціальний процес, який зачіпає чимало сторін життєдіяльності суспільства. Якщо й раніше бідність, соціальна ізоляція або порушення прав людини, в тому числі економічних, соціальних і культурних прав, підштовхували до міграції безліч людей і сімей, то в сучасний період до факторів, що зумовлюють уразливість мігрантів, додалися такі, як світовий економічний спад, зміна клімату та відсутність продовольчої безпеки. Поряд із проблемами зовнішньої міграції посилюються тенденції внутрішніх переміщень населення, які викликані різними чинниками.

Відповідно до Керівних принципів, прийнятих Радою ООН з прав людини на виконання Рамкової конвенції ООН «Захист, дотримання й засоби захисту», ситуаціями переміщення осіб усередині країни є обстановка напруженості й заворушень чи катастрофи, під час яких порушуються права людини, ситуації міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів [8, с. 1]. Остання ситуація, а саме військові дії на сході України й анексія Криму, стала причиною масового переміщення громадян України.

Поряд із цим постала проблема вироблення дієвого механізму забезпечення та захисту прав переміщених осіб. У п. 27 зазначених Керівних принципів закріплено, що поряд із судовими механізмами державам варто забезпечувати ефективні й належні позасудові механізми розгляду скарг, які є частиною загальної державної системи правового захисту в разі порушень прав людини [8, с. 12].

Таким механізмом захисту прав людини в усьому світі став інститут спеціалізованого омбудсмана, котрий називають ще організаційною гарантією прав і свобод громадян [1, с. 810]. Загальноприйнятим є критерій виділення спеціалізованого механізму для реалізації й захисту прав найбільш «вразливої» категорії осіб, до якої належать і мігранти. Отже, інститут омбудсмана з питань міграції може стати додатковим субсидіарним органом у сфері захисту прав мігрантів, у тому числі й прав внутрішньо переміщених осіб.

Мета роботи полягає у визначенні поняття «внутрішньо переміщена особа», аналізі прав переміщених осіб і ролі, яку відіграє омбудсман із питань міграції в системі захисту прав мігрантів.

Варто зазначити, що в сучасній науковій юридичній літературі проблемам міграційної політики та міграційних процесів присвячено низку наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них потрібно відзначити фундаментальні наукові праці Р. Абдулатіпова, С. Браткова, І. Василенко, Ю. Волошина, Ю. Гаврушко, О. Горбаня, О. Малиновської, С. Науменко, О. Поліщука, Ю. Римаренка, С. Римаренка, І. Сєрової, Г. Тимчика, С. Чеховича та інших. Однак вони присвячені розгляду правового регулювання міграційних процесів, не висвітлюючи належним чином роль міжнародних інструментів і національних інститутів у визнанні та забезпеченні реалізації й захисту прав людини-мігранта, в тому числі й внутрішньо переміщених осіб. Бракує наукових розвідок і щодо діяльності спеціалізованих омбудсманів у системі захисту прав мігрантів. Недостатня вивченість і актуальність цієї проблеми для розвитку державно-правової науки визначають необхідність додаткових досліджень у згаданій сфері.

У науковій літературі досі немає загальноприйнятих термінів, що позначають зовнішню і внутрішню міграцію, а також понять «зовнішній мігрант» і «внутрішній мігрант». Не розроблено єдиного

визначення поняття «мігрант» і в ООН. Статут ООН навіть не згадує цю категорію населення. Спроби визначення понять «мігрант» і «міграція» були здійснені в 1989 р. на 59-й сесії Ради МОМ, на якій обговорювалися питання трудової міграції. Зазначалося, що мігрант – це особа, що переміщається з однієї держави в іншу й потребує міжнародних міграційних послуг, які надаються міжнародними організаціями. Міграція – частина процесу розвитку держав – тих, із яких особи їдуть, і тих, у які намагаються потрапити, а також держав, які належать до обох категорій, незалежно від причин переміщення.

Поняття «мігрант» також міститься в рішенні Економічного суду СНД, в якому, наголошуючи на відсутності його договірно-правової регламентації, це поняття було визнане родовим, що включає в себе всі категорії осіб, які здійснюють просторові переміщення, незалежно від причин переміщень, їх тривалості і просторових меж [7, с. 1].

Немає єдиного визначення й осіб, які переміщуються всередині країни. У Керівних принципах ООН наводиться дуже широке визначення терміна «переміщена особа всередині країни», згідно з яким цій категорії осіб хоча й не надається ніякого правового статусу, але можна краще позначити сферу застосування цього документа. Приміщені особи – це «особи або групи осіб, яких примусили або довели до того, що вони були вимушені кинути або залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, в результаті або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних виявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини лих, і які не перетинали міжнародно визнаних кордонів» [8, с. 2].

Законодавче визначення осіб, котрі переміщуються всередині країни, дається в абзаці 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де зазначається, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, що перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, що змушені залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних виявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4, с. 1].

Для визначення правового статусу, прав та обов'язків внутрішньо переміщених осіб використовуються також норми інших законодавчих актів, а саме: Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.; Закону України «Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України» від 19 червня 2014 р.; Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24 грудня 2015 р.; Закону України «Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств – виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоєчасного здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси» від 13 січня 2015 р. тощо. Але, як справедливо стверджують деякі науковці, основна проблема прийнятих нормативно-правових актів полягає в тому, що деякі статті цих законів мають лише декларативний характер, не передбачають ніяких відповідних механізмів надання допомоги й захисту державою прав і законних інтересів вимушених переселенців, містять положення, які не відповідають конституційним принципам гарантій прав громадян, суперечать Конституції України та законодавчим актам України [9, с. 60-65].

Утім, ураховуючи вимушений характер міграції, можемо констатувати, що особи, переміщені всередині країни, часто-густо опиняються в особливо уразливому становищі. У грудні 2015 р. була прийнята комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 р. Проте з огляду на масштаби явища й непросту соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні, звісно, проблеми залишаються й потребують відповідного обговорення та осмислення [3, с. 5-10].

ГА ООН, відзначаючи усвідомлення міжнародним співтовариством, що зростає, проблеми внутрішньо переміщених осіб у всьому світі, в тому числі наявності серед них мільйонів людей, для яких цей стан набув затяжного характеру, підкреслює, що переміщені особи мають ті самі права, що й інші громадяни країни [5, с. 2–3]. Як зазначено в Резолюції ГА ООН 64/162 «Захист внутрішньо

переміщених осіб і надання їм допомоги» від 17.03.2010, внутрішньо переміщені особи користуються на основі повної рівності тими самим передбаченими міжнародним правом і національним законодавством правами та свободами, якими користуються інші особи в їхній країні [6, с. 3]. Крім того, Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» установлено низку додаткових прав, які зумовлені специфікою становища цих осіб. Зокрема, з відповідно до ст. 9 Закону, внутрішньо переміщена особа має право на єдність родини; сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права в пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок унаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю й місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів; безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя і здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування й суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців із моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння в переміщенні її рухомого майна; сприяння в поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках і порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні й загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення й анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання в усіх видах громадського транспорту в разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією й законами України.

Для захисту прав громадян, у тому числі й зазначеної вище категорії осіб, крім традиційних способів державного захисту, застосовуються й інші механізми, зокрема інститут омбудсмана, головною метою діяльності якого є заохочення та захист прав людини. Консолідуючий потенціал омбудсмана зможе стати корисним і у вирішенні проблем у сфері міграції й захисту прав мігрантів, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб.

Як відомо, принциповою відмінністю інституту омбудсмана від інших органів, які здійснюють захист прав і свобод людини та громадянина, є його незалежність і непідпорядкованість будь-яким державним органам, органам місцевого самоврядування та посадовим особам, а також здатність здійснювати зовнішній контроль за їхньою діяльністю у сфері дотримання й захисту прав людини. Як слушно відмічають деякі науковці, омбудсман є субсидіарним (додатковим) засобом захисту порушених прав, маючи, так би мовити, «залишкову» компетенцію щодо компетенції судових та інших засобів правового захисту [2, с. 169-175].

Поряд із наглядовими функціями та функцією розгляду скарг громадян на неправомірні дії чи бездіяльність органів влади й управління, які порушують чи можуть порушити, на думку громадян, їхні права чи інтереси, омбудсмани виконують й інші не менш важливі функції, зокрема консультативні, моніторингові, правовиховні тощо.

Можна погодитись із пропозицією окремих експертів щодо наділення омбудсмана з питань міграції функціями проведення регулярного моніторингу та аналізу дотримання прав мігрантів і їх доступу до системи соціального захисту й подання за його результатами пропозицій щодо вирішення виявлених проблем в урядові та інші державні структури; проведення експертної оцінки чинного міграційного законодавства і проектів нових документів, що регулюють питання міграції, з погляду дотримання міжнародних стандартів і норм у сфері прав мігрантів і членів їхніх сімей, лобіювання заходів і рекомендацій щодо вдосконалення міграційного законодавства [2, с. 169–175].

Уважаємо також, що омбудсман із питань міграції може стати координатором між владними органами й іншими структурами в питаннях вироблення та реалізації міграційної політики, прийняття заходів, направлених на запобігання наслідкам переселення чи їх пом'якшення, мобілізацію уваги суспільства й громадськості до проблем переміщених осіб, залучення національних інститутів з прав людини в діяльність, пов'язану з проблемами внутрішнього переміщення. На створенні відповідного органу наполягає й ГА ООН. У Резолюції 64/162 «Захист

внутрішньо переміщених осіб і надання їм допомоги» від 17.03.2010 зазначено, що ГА закликає держави продовжувати розробляти і здійснювати внутрішнє законодавство й політику, що стосуються переміщення на всіх його етапах, на всеохопній і недискримінаційній основі в тому числі за допомогою призначення в уряді національних координаторів із питань внутрішнього переміщення й за допомогою виділення бюджетних ресурсів [6, с. 4].

Спрямування діяльності омбудсмана може бути направлене на допомогу у виробленні методів і стратегій вирішення проблем соціальної інтеграції та адаптації, проведення роз'яснювальної й виховної роботи у сфері розвитку міжкультурного та міжетнічного діалогу, публікуванні аналітичних і довідкових матеріалів, методичних рекомендацій для ознайомлення мігрантів з їхніми основними правами та способами їх захисту.

Отже, закріплені в нормах міжнародного права принципи забезпечення прав і свобод людини мігранта, в тому числі й внутрішньо переміщених осіб, передбачають створення дієвих механізмів їх захисту на національному рівні, до яких належить й інститут спеціалізованого омбудсмана з питань міграції. Існує нагальна потреба у виробленні законодавчих основ запровадження подібного інституту в Україні, визначення його правового статусу. Створення цього інституту надасть можливість досягнути збільшення потенціалу державних інститутів із регулювання міграційних процесів у забезпеченні соціального та правового захисту мігрантів, налагодження взаємодії між різними владними структурами у виробленні єдиних підходів до вирішення проблем, пов'язаних із міграцією, підвищить ступінь інформованості мігрантів і членів їхніх сімей щодо їхніх прав і засобів правового захисту, вплине на зменшення виявів дискримінації, расизму і ксенофобії щодо мігрантів, подолання соціального, економічного й політичного розмежування, через яке відбувається ізоляція деяких груп від суспільного життя країни і яке є причиною соціальних розбіжностей, що розколюють суспільство та є причинами вимушеного переміщення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авакьян С.А. Конституционное право России : [учеб. курс] : в 2 т. / С.А. Авакьян. – М. : Наука, 2011. – Т. 1. – 2011. – 810 с.
2. Голяк Л.В. Захист прав трудових мігрантів за допомогою інституту спеціалізованого омбудсмана / Л.В. Голяк // Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. – 2013. – Вип. 3 (101). – С. 169–175.
3. Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб / М. Закіров // Резонанс. – 2016. – № 39. – С. 5–10.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18.
5. Защита внутренне перемещенных лиц и оказание им помощи : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 18 декабря 2013 года /A/RES/68/180 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31499342#pos=5 ;-193.
6. Захист внутрішньо переміщених осіб і надання їм допомоги : Резолюція ГА ООН 64/162 від 17 березня 2010 року A/RES/64/162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https ://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/471/57/PDF/N0947157.pdf?OpenElement.
7. О толковании терминов «беженец», «вынужденный переселенец» и «мигрант» применительно к Соглашению о помощи беженцам и вынужденным переселенцам от 24 сентября 1993 года : Решение Экономического Суда Содружества Независимых Государств от 11 сентября 1996 года № С-1/14-96 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://pravo.levonevsky.org/bazaby/org555/basic/text0039.htm.
8. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны, приняты в 1998 году, составлены Представителем Генерального секретаря по вопросу о внутренне перемещенных лицах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml
9. Цвігун Д.П. Проблеми захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органами прокуратури в цивільному судочинстві / Д.П. Цвігун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 37. – Том 2. – С. 60-65.

REFERENCES

1. Avakyan, S.A. (2011), *Konstitutsionnoe pravo Rossii : ucheb. kurs : v 2 t.* [Constitutional law of Russia : tutorial : in 2 Vol.], Nauka, vol. 1, Moscow, Russia.
2. Holyak, L.V. (2013), "Protection of rights of labour migrants with the help of institution of specialized ombudsman", *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, iss. 3 (101), pp. 169-175.
3. Zakirov, M. (2016), "Some aspects of solving problems of internally displaced persons", *Rezonans*, no. 39, pp. 5–10.
4. "On Enforcement of Rights and Liberties of Internally Displaced Persons" : Law of Ukraine on 20 October 2014, available at : http ://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18.
5. "Protection of and Assistance to Internally Displaced Persons" : Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013 /A/RES/68/180, available at : http ://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31499342#pos=5 ;-193.
6. " Protection of and Assistance to Internally Displaced Persons" : Resolution of the General Assembly o of the UN 64/162 on 17.03.2010 / A/RES/64/162, available at : https ://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/471/57/PDF/N0947157.pdf?OpenElement.
7. "On Interpretation of terms "refugee", "forced migrant" and "migrant" in respect to the Agreement on Aid to Refugees and Forced Migrants on 24 September 1993" : Solution of the Economic Court of the Commonwealth of Independent States on 11 September 1996 № C-1/14-96, available at : http ://pravo.levonevsky.org/bazaby/org555/basic/text0039.htm.
8. "Guiding Principles on Internal Displacement", adopted in 1998, drafted by the spokesman of the Secretary General to the question of internally displaced persons, available at : http ://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml.
9. Tsvihun, D.P. (2016), "Problems of protection of rights and liberties of internally displaced persons by prosecution agencies in civil legal proceeding", *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universitetu. Seriya PRAVO*, ass. 37, vol. 2, pp. 60–65.

УДК 352.07

ФРАНЦУЗЬКА КОМУНА ЯК ЗРАЗОК ВДАЛОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ

Фелонюк Т.А., аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна

Стаття присвячена порівняльній характеристиці поняття «територіальне утворення» і його форм у зарубіжних країнах. Досліджено організацію й діяльність таких утворень на прикладі Французької комуни. Сформульовано загальне визначення поняття «територіальне утворення». Окреслено завдання розвитку форм місцевого самоврядування України.

Ключові слова: територіальне утворення, територіальний устрій, комуна, місцеве управління.

ФРАНЦУЗСКАЯ КОММУНА КАК ОБРАЗЕЦ УДАЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Фелонюк Т.А.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина

Статья посвящена сравнительной характеристике понятия «территориальное образование» и его форм в зарубежных странах. Исследованы организация и деятельность таких образований на примере Французской коммуны. Сформулировано общее определение понятия «территориальное образование». Определена задача развития форм местного самоуправления Украины.

Ключевые слова: территориальное образование, территориальное устройство, коммуна, местное самоуправление.

FRENCH COMMUNE AS A MODEL OF SUCCESSFUL LOCAL GOVERNANCE

Felonyuk T.A.

National legal university of the name of Yaroslav Wise, str. Pushkin, 77, Kharkiv, Ukraine

The problems solution in the theory and practice of local government are inextricably associated with the study of organizational and functional manifestations of human life in the community. Since the local government is primarily an expression of self-organization, self-activity and self-discipline of citizens, its formation as an integrated system within the whole society should take place primarily at its local levels in primary elements. Externally regular representation of self-government of certain localities are the municipalities (communes) that are the primary subjects of public authorities at the local level.

The analysis of modern legal literature shows the increased attention of scientists to the researches of territorial structure of local government of France, namely its local levels, communes. The actuality of the local government's study at this level is caused by acute necessity of the effective resolution of local issues in Ukraine. This prompts the society and the state to pay attention to the development of effective local government in the foreign countries, borrowing and implementing the positive principles of local governance on the territory of our country.

Solving the problem of improving of most national institutions functioning, whose activities to some extent can be adjusted by law, the main attention should be focused on the experience of foreign democratic states in terms of their organization and functioning. To some extent, it can be also applied to issues relating the organization and functioning of territorial entities.

Territorial formation is the main subject in the system of local government in Ukraine as well as in foreign countries. Such associations exist in most countries, particularly in Europe (whether the state is a federal or unitary in its structure) and play an important role in local problems solving.

In the modern world there are a number of terms that define the phenomenon of territorial unit. It is largely dependent on the historical and cultural traditions that have developed in a particular area. Moreover, the democratic processes that takes place in the modern world, contribute to the fact that today the tendency arises towards the decentralization and empowering of the local structures with the maximum amount of power to solve problems of the local importance. The author proposed own conception of the term "territorial formation".

In this article the successful example of the French commune as a territorial entity was considered. This is the lowest level of territorial organization in French Republic. It is characterized by a high degree of decentralization that is non-interference in the activities of local governments. There is no hierarchical dependency between local authorities of different levels. The financial autonomy of such administrative unit is ensured by independent budget where the funds are form based on the fixed taxes and fees.

The international experience shows that the determining of the territorial entities status is a long and difficult process. Today the final status formation of the territorial entities in Ukraine requires further improvement of legislation. Based on the historical and civilizational belonging of Ukraine to Europe, it is essential to take into account the experience of developed European countries in the development of local governments' forms.

Key words: territorial entity, territorial structure, commune, local self-government.

Вирішення багатьох проблем у теорії та практиці місцевого самоврядування нерозривно пов'язано з дослідженням організаційних і функціональних виявів життєдіяльності людини за місцем проживання. Оскільки місцеве самоврядування є насамперед вираженням самоорганізації, самодіяльності, самодисципліни громадян, то його формування як цілісної системи в межах усього суспільства має відбуватися передусім на її низових щаблях, у первинних ланках. Зовнішньоформальним вираженням самоврядування мешканців певних населених пунктів є територіальні громади (комуни) – первинні суб'єкти публічної влади на місцевому рівні.

Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про підвищення уваги науковців до дослідження територіального устрою місцевого самоврядування Франції, а саме її низової ланки – комуни. Актуальність вивчення організації місцевого управління на цьому рівні зумовлена гострою потребою ефективного вирішення питань місцевого значення в Україні. Це спонукає суспільство й державу звернути увагу на розбудову ефективно діючого місцевого самоврядування в зарубіжних країнах, запозичення та впровадження позитивних принципів місцевого управління на території нашої держави.

Дослідженням цього питання займались українські й зарубіжні вчені, які чимало праць присвятили вивченню конституційно-правових проблем організації та функціонування місцевого самоврядування, а саме: М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, І.І. Бодрова, В.М. Кампо, М.І. Корнієнко, О.Ю. Лялюк, П.М. Любченко, О.О. Петришин, В.Ф. Погорілко, А.М. Онупрієнко, С.Г. Серьогіна, А.Ф. Ткачук, В.Е. Чиркін, Н.А. Ємельянов, А.В. Антонов, Э. Деттон та ін. При цьому подібні

дослідження місцевого управління, як правило, стосуються загального опису територіальних колективів у зарубіжних країнах, зокрема Франції.

Пошук зразкової моделі управління територіальними колективами в розвинених, демократичних, децентралізованих зарубіжних країнах завжди був і залишається актуальним для науковців, політиків, громадських і міжнародних організацій. Уже є багато досліджень порівняльного характеру системи муніципального управління Французької Республіки. Однак здебільшого вони зводяться до аналізу трансформації органів самоврядування в посттоталітарний період або загального опису без суттєвого порівняльно-правового аналізу.

Метою статті є осягнення сутності територіального утворення й дослідження організації та функціонування місцевого самоврядування у Французькій комуні.

Вирішуючи проблеми вдосконалення функціонування більшості національних інститутів, діяльність яких тією чи іншою мірою може бути врегульована правом, особливу увагу варто приділити досвіду зарубіжних демократичних держав у питаннях їхньої організації й функціонування. Певною мірою це стосується й питань щодо організації та функціонування територіальних утворень.

Територіальне утворення є головним суб'єктом у системі місцевого самоврядування як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Такі об'єднання людей існують у більшості країн світу, зокрема в країнах Європи (незалежно від того, є держава федеративною чи унітарною за своєю будовою), і відіграють надзвичайно важливу роль у вирішенні питань місцевого значення.

У різних державах сформувалися свої, специфічні підходи й терміни для визначення такого суб'єкта права, як територіальне утворення. Так, в англо-американській правовій сім'ї розуміння поняття територіального утворення пов'язано з республіканським ідеалом прямої демократії й відображає соціально-психологічну спільність або прагнення до неї [1, с. 147]. У німецькій науковій літературі, присвяченій дослідженню місцевого самоврядування, поняття громади перекладається як "Gemeinde", "Gemeinschaft", "Gesellschaft". Під цими термінами розуміють сімейні та сусідські зв'язки, які формуються на основі емоційних, безпосередніх і раціональних відносин [2]. Отже, наявність різноманітних термінів територіальних утворень уможливлює більш детальне ознайомлення безпосередньо зі змістом цього поняття в різних державах.

У ст. ст. 136, 140, 141 Конституції Болгарії вживається термін «громада» [3]. Зазначений термін застосовується й у Положенні про громади в Баварії, де в ст. 1 громада визначається як первинна територіальна публічно-правова корпорація з правом регулювати й керувати місцевими справами в рамках законів [4]. Схожий підхід застосований і в законодавстві Нової Зеландії [5]. Привертає увагу Конституція Іспанського Королівства, в ст. ст. 140–141 якої передбачається існування муніципій, які, у свою чергу, об'єднуються в провінції. При цьому вказується, що муніципії та провінції користуються правами юридичної особи. Керівництво ними здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування [6]. У ст. 114 Конституції Італії говориться про комуни [7].

В акті Великобританії про місцеве самоврядування 1999 року в пункті «а» як первинний суб'єкт самоврядування вказані графства, якими керують ради графств [8]. У Великобританії система управління побудована так, що кожен муніципалітет залежно від виду адміністративно-територіальної одиниці та деяких інших факторів має свої предмети ведення, власні повноваження й ресурси [9, с. 115]. Зокрема, у віданні муніципалітетів знаходяться питання благоустрою територій і підтримки порядку, але їм не підконтрольна поліція Лондона і громадський транспорт [10].

У Польщі вживається термін «гміна», що означає «спільнота мешканців, які мають конституційне право на місцеве самоврядування, володіння майном і управління місцевими публічними справами» [11, с. 237].

Отже, очевидно, що в сучасному світі існує значна кількість термінів, якими визначають явище територіального утворення. Багато в чому це залежить від історичних і культурних традицій, які склалися на певній території. До того ж демократичні процеси, що відбуваються в сучасному світі, зумовлюють той факт, що сьогодні все більше виявляється тенденція до децентралізації й наділення територіальних утворень максимальним обсягом повноважень щодо вирішення завдань місцевого значення.

У Франції поняття громади (комуни) в сучасному розумінні було введено в грудні 1789 року після Великої французької революції. Саме тоді була поширена думка про громади як про четверту гілку

влади – після законодавчої, виконавчої й судової. У 1821 році Франція була розділена на громади як адміністративні одиниці. Але ключову роль у формуванні громад як базових ланок місцевого самоврядування «відіграв» закон від 5 квітня 1884 року, який зробив ради комун виборними.

Сучасний стан справ територіальних утворень у Франції досить скупо відображений у розділі XII про адміністративно-територіальні утворення Конституції Франції. У ст. 72 Конституції вказано, що адміністративно-територіальними утвореннями Республіки є комуни, департаменти, регіони, адміністративно-територіальні утворення з особливим статусом і заморські адміністративно-територіальні утворення. Адміністративно-територіальні утворення покликані приймати рішення за сукупністю повноважень, які можуть бути найкращим чином реалізовані на їх рівні [12].

Більш детально організація й функціонування територіальних утворень розглянуті в Загальному кодексі територіальних колективів (Code général des collectivités territoriales) [13], точніше в його законодавчій частині, ухваленому законом від 21 лютого 1996 року. Регламентарна частина Кодексу, що складається з актів уряду, затверджена декретом від 7 квітня 2000 року. Кодекс включає в себе систематизовані положення всіх прийнятих раніше правових актів, що стосуються місцевого управління.

Згідно з Конституцією Французької Республіки, низовою ланкою територіального устрою є комуна. На цьому рівні організовуються виключно органи місцевого самоврядування. Державна влада здійснюється шляхом делегування деяких функцій.

Органом управління комуною є Муніципальна рада, яка складається з депутатів, що обираються за пропорційною системою раз на 6 років. Партії складають списки кандидатів, за які голосують виборці. У випадку набрання більшості голосів одним зі списків голосування проводиться в один тур. Якщо такого результату не досягнуто, проводиться другий тур, після якого визначається кількість місць у Раді.

Очолює раду мер, який обирається депутатами й водночас є керівником виконавчого органу – мерії. До складу мерії входять також віце-мери та інші посадовці, яких обрали депутати. Мер також є особою, якій делегуються державні функції – питання реєстрації актів цивільного стану, майна, підприємницької діяльності тощо. У цьому амплуа він виступає як представник держави на території комуни і є підлеглим префекту. Стосовно самоврядних повноважень він відповідає перед Муніципальною радою. Мерія також є державним трибуналом першої інстанції – судовим органом, що розглядає дрібні адміністративні правопорушення.

Компетенція Муніципальної ради охоплює питання містобудування, місцевого транспортного забезпечення, благоустрою, водопостачання, каналізації, збирання та переробки сміття. Основними джерелами фінансування місцевих програм є дотації з державного бюджету й податки, серед яких головне місце посідають податок на нерухомість, житло, професійну комерційну діяльність. Муніципальна рада також може утворювати муніципальну поліцію, яка відповідальна за додержання громадського порядку, правил торгівлі, регулювання руху транспорту [14].

Значна самостійність комун і відсутність посадових осіб, які призначаються урядом, певною мірою врівноважується жорстким адміністративним контролем з боку уряду через префектів регіонів і департаментів, які мають право припиняти виконання незаконних рішень муніципальних рад.

Важливою особливістю є те, що держава контролює й забезпечує здатність приймати рішення муніципальною радою. Так, якщо рада не спроможна прийняти відповідне рішення через внутрішні розбіжності, то вона може бути розпущена декретом президента Франції, прийнятим на засіданні Ради міністрів Франції. Після цього префект призначає в комуну делегацію представників, які тимчасово мають право приймати лише адміністративні акти, і протягом двох місяців оголошує нові вибори [15].

Сьогодні у Франції налічується 36 681 комуна, 36 552 з яких розташовані в континентальній частині. За кількістю комун Франція є лідером в Європі й одним із лідерів у світі [16, с. 35]. Загалом французька комуна є меншою за подібні структури в інших європейських державах. Більша частина їх була утворена після Великої Революції, стала результатом самоорганізації населення у вирішенні місцевих питань. Цікаво, що незалежно від кількості населення – від кількох десятків до майже мільйона – компетенції муніципалітетів комун є однаковими. Винятками є лише міста Париж і Марсель, а з 2015 року – Ліон, організація управління якими поєднує всю компетенцію комуни, а

разом із тим ще й наділена компетенцією департаменту. З іншого боку, в Парижі відсутня муніципальна поліція, а її обов'язки виконує національна поліція, підпорядкована префекту поліції.

Отже, розглянувши підходи до визначення територіальних утворень у різних країнах, можемо сказати, що такі утворення можна визначити як первинний суб'єкт права в системі місцевого самоврядування, що складається зі спільноти жителів певної адміністративно-територіальної одиниці, яким гарантуються конституційні права на вирішення питань місцевого значення: реалізація права власності на відповідне майно, прийняття й виконання місцевих бюджетів, питання громадського порядку, надання соціальних послуг, господарської діяльності. У сучасному світі існує значна кількість термінів, якими визначають появу територіального утворення. Багато в чому це залежить від історичних і культурних традицій, що склалися на певній території.

Статус територіальних утворень багато в чому визначається територіальним устроєм держави. Наприклад, у федераціях статуси територіальних утворень неоднакові й регулюються на двох рівнях. Проте до загальних відмінних рис територіальних утворень у більшості країн сучасного світу можна зарахувати такі: це постійні жителі певної території; вони користуються правами юридичної особи; мають права щодо вирішення питань місцевого значення; володіють відповідним майном.

Як показує зарубіжний досвід, визначення статусу територіальних утворень – це тривалий і складний процес. Сьогодні остаточне закріплення статусу територіальних утворень в Україні вимагає подальшого вдосконалення законодавства. Виходячи з історичної та цивілізаційної належності України до Європи, вкрай важливо в процесі розвитку форм місцевого самоврядування враховувати досвід розвинених європейських країн. Разом із тим необхідно також дивитися й на місцеві соціально-економічні особливості та використовувати усталену практику останніх десятиліть з метою ефективного функціонування інституту територіальних утворень в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грунт З.А. Коммунитаризм и изменения в системе ценностей американского общества / З.А. Грунт // Рабочий класс и современный мир. – 1989. – № 5. – С. 146–158.
2. Gemeinschaft and Gesellschaft [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.britannica.com/EBchecked/topic/228066/.
3. Конституція Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/bulgaria.pdf.
4. Положення про общини Баварії (земля ФРН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://constitutions.ru/?p=4616.
5. Local Government of New Zealand. About Us [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.lgnz.co.nz/about-us/.
6. Конституція Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM.
7. Конституція Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/italy.htm.
8. Акт Великобританії про місцеве самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/27/pdfs/ukpga_19990027_en.pdf.
9. Територіальна громада : знаннєвість, дієвість / [Ю.О. Куц, В.М. Сінченко, В.В. Мамонова, С.В. Газарян] ; за заг. ред. Ю.О. Куца. – Х. : Апостроф, 2011. – 340 с.
10. Місцеве самоврядування. Все про Великобританію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.uk.ru/politics/local_govern.html.
11. Regulski J. Local Government Reform in Poland : an Insider's Story. Budapest : Open Society Institute / J. Regulski. – 2003. – 263 p.
12. Конституція Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.

13. Code général des collectivités territoriales [Electronic resource]. – Access mode : http ://codes.droit.org/cod/collectivites_territoriales.pdf.

14. La commune [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.collectivites-locales.gouv.fr/commune.

15. Скороход О.П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі : здобутки та застереження для України / О.П. Скороход [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf.

16. Панов А.В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України : [монографія] / А.В. Панов. – Ужгород : ПП «АУТДОР-ШАРК», 2015. – 126 с.

REFERENCES

1. Hrunt, Z.A. (1989), “Communitarianism and changes in the system of values of American society”, *Rabochyi klass i sovremennyi mir*, no. 5, pp. 146–158.

2. “Gemeinschaft and Gesellschaft”, available at : http ://www.britannica.com/EBchecked/topic/228066/.

3. “Constitution of Bulgaria”, available at : http ://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/bulgaria.pdf.

4. “Provision on communities of Bavaria (land of FRG)”, available at : http ://constitutions.ru/?p=4616.

5. “Local Government of New Zealand. About Us”, available at : http ://www.lgnz.co.nz/about-us/.

6. “Constitution of Spain”, available at : http ://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM.

7. “Constitution of Italy”, available at : http ://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/italy.htm.

8. “Local Government Act of Great Britain”, available at : http ://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/27/pdfs/ukpga_19990027_en.pdf.

9. Kuts, Yu.O., Sinchenko, V.M., Mamonova, B.B. and Hazaryan, C.B. (2011), *Teritorialna hromada : znannevist, diyevist* [Territorial community : knowing, acting], «Apostrof», Xarkiv, Ukraine.

10. “Local government. All about Great Britain”, available at : http ://www.uk.ru/politics/local_govern.html.

11. Regulski, J. (2003), Local Government Reform in Poland : an Insider‘s Story. Budapest : Open Society Institute.

12. “Constitution of France”, available at : http ://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.

13. “Code général des collectivités territoriales”, available at : http ://codes.droit.org/cod/collectivites_territoriales.pdf.

14. “La commune”, available at : http ://www.collectivites-locales.gouv.fr/commune.

15. Skorokhod, O.P. “Experience of local government of France and Poland : achievements and warnings for Ukraine”, available at : http ://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf.

16. Panov, A.V. (2015), *Terytorialnyi ustriy Frantsiyi ta Italiyi – uroky dlya Ukrayiny : monohrafiya* [Territorial divisions of France and Italy – lessons for Ukraine : monograph], PP «AUTDOR-ShARK». Uzhhorod, Ukraine.

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.795.3: 347.44: 351.815

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

Волкова А.В., к.ю.н.

ПАТ «Запоріжсталь», Південне шосе, 72, м. Запоріжжя, Україна

Умови договору перевезення вантажів автомобільним транспортом є відправними для встановлення правового становища його сторін та оцінювання виконання їхніх обов'язків. Вони виписані здебільшого за видом вантажу, який зумовлює зміст транспортної послуги, спосіб і порядок її надання, ризики перевізника й замовника, види і зміст необхідних транспортних документів.

Ключові слова: вантаж, перевезення, договір, зміст договору, умови договору, предмет договору, ціна договору, строк дії договору.

ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ ДОГОВОРА ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗОВ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Волкова А.В.

ПАО «Запорожсталь», Южное шоссе, 72, г. Запорожье, Украина

Условия исследуемого договора являются отправными для установления правового положения его сторон и оценки выполнения их обязательств. Они выписаны в основном по виду груза, который обусловливает содержание транспортной услуги, способ и порядок ее предоставления, риски перевозчика и заказчика, виды и содержание необходимых транспортных документов.

Ключевые слова: груз, перевозки, договор, содержание договора, условия договора, предмет договора, цена договора, срок действия договора.

FEATURES CONTENT OF THE CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS BY ROAD

Volkova A.V.

JSC "Zaporizhstal", Sonth highway, 72, Zaporizhzhya, Ukraine

The constant increase of freight traffic is a characteristic of recent decades. Together with other factors it has caused significant qualitative changes in the functioning of trucks and affected on the level of reliability of legal regulation of transport operations including one of the progressive types of transport – automobile.

In this case, a commercial practice had gone ahead of the theory by setting a number of new problems in front of it, both in terms of economy, technology, transportation, and in legal support.

Political and economic events that have occurred in our country over the past twenty years for a long time will remain a powerful impetus for the revitalization of public life in many areas in combination with the consequences of the economic crisis. The course of accelerated economic development, new forms of management on an updated legal framework, joint ventures, cross-flow of capital and labor within the newly independent countries and European countries requires timely review opportunities to increase trade flows and terms of their distribution.

According to paragraph 2 of Article 50 of the Law of Ukraine "About Automobile Transport" the essential conditions of the contract are: the name and address of the parties; the name and quantity of cargo, its packaging; terms and conditions of carriage; place and date of loading and unloading; transportation costs; other conditions that agreeing parties.

Some quite typical discrepancies in special laws and regulations draw attention to themselves:

1) referring parties of the agreement to its conditions, contrary to the rules as are prescribed by articles 628 and 638 of the Civil Code of Ukraine is incorrect and needs to be solved – or the Commercial Code amendments, which is unlikely, or paragraph 1 of Part 2 of Article 50 of this law to remove which in our view, is justified. Yet has nowhere been stated that the requisites of the parties shall also apply to the contract. Once again draws the attention of incorrect use of the term "period", which in this case should be replaced by the term "date" the formal requirements of the law and its legal definition and that the immediate cargo delivery to its destination in general is impossible.

Specialists in contract law professor M.I. Braginsky and V.V. Vitryanskyy believe, that any other conditions of the agreement can not be except the significant conditions.

However, the first conditions become significant because of the mandatory imperative for the parties regarding their agreement, the second – because of party's outgiving about dispositive opportunities, the third – because of the nature of the relevant contractual models, the fourth – thanks to the insistence of one of the parties to include them in the agreement. M.M. Sibilov and other researchers express their solidarity with them.

In this way, the subject of investigated agreement mainly concerns the transport services and its varieties, over tied to its cargo varieties with defined transportable characteristics of vehicles.

So the core of the composition of the parties' rights and obligations under such contract is load itself. It makes use of technical and technological standards in assessing of the execution of the studied agreement, and in the case of the dispute – appropriate inventory forensic examination.

Key words:

Однією з рушійних сил міжнародного торгового обігу є транспортний процес, сутність якого полягає в переміщенні товару від виробника до споживача. Це невід'ємний елемент життєдіяльності всього світового господарства як на національному, так і на міжнародному рівнях. Припинення роботи транспорту навіть на короткий термін здатне повністю блокувати нашу життєдіяльність.

Характерним для останніх десятиліть є незмінне збільшення обсягів вантажних перевезень. Разом з іншими чинниками це стало причиною значних якісних змін у функціонуванні вантажного автотранспорту і вплинуло на рівень надійності правового регулювання транспортних операцій у тому числі й одного з прогресивних видів перевезень – автомобільного.

У цьому випадку комерційна практика пішла попереду теорії, поставивши перед нею низку нових проблем як у питаннях економіки, технології перевезень, так і у сфері правового забезпечення.

Політичні та економічні події, що відбуваються в нашій країні впродовж останніх двадцяти років, ще довго залишаться потужним поштовхом для активізації громадської життєдіяльності в багатьох сферах у поєднанні з наслідками економічної кризи. Курс на прискорення економічного розвитку, нових форм господарювання на оновленій законодавчій базі, створення спільних підприємств, перетікання капіталу та робочої сили в межах нових незалежних держава і країн Європи потребує своєчасного перегляду можливостей збільшення товарних потоків і умов їх розповсюдження.

Згідно з ч. 2 ст. 50 Закону України «Про автомобільний транспорт», істотними умовами договору є найменування та місцезнаходження сторін; найменування й кількість вантажу, його пакування; умови та термін перевезення; місце й час навантаження та розвантаження; вартість перевезення; інші умови, узгоджені сторонами [1].

Тут звертають на себе увагу доволі типові в спеціальних законах та особливо підзаконних актах недоречності: 1) зарахування сторін договору до його умов, що суперечить правилам, які встановлені ст. ст. 628 і 638 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [2], є некоректним і потребує свого вирішення: або до Господарського кодексу (далі – ГК) України внести зміни, що малоймовірно, або абз. 1 ч. 2 ст. 50 цього Закону вилучити, що, на нашу думку, є виправданим. Ще ніде не вказано, що реквізити сторін також стосуються умов договору. Укотре привертає увагу некоректність використання поняття «термін», який у цьому разі варто замінити терміном «строк» за формальними вимогами закону та його легальним визначенням з урахуванням того, що моментально доставити вантаж до місця призначення в принципі неможливо.

Як зазначає В.В. Луць, «... зміст договору – це ті умови, на яких укладена відповідна угода сторін» [3, с. 79], хоча б тому, що вони – основний предмет узгодження під час укладення договору перевезення вантажів, стосовно них надалі, як правильно вказав В.В. Вітрянський, визначаються права й обов'язки сторін [4, с. 403], можна проводити оцінку виконання та визначати, що саме і як порушено.

На переконання С.О. Тенькова, предмет, ціна і строк дії договору є базовими істотними умовами договору. Перелік істотних умов не є вичерпним, а набір таких умов залежить від виду господарського або цивільно-правового договору [5, с. 150]. У договірному праві зазначають, що до істотних умов договору необхідно зараховувати ті умови, які є необхідними та достатніми для того, щоб договір можна було укласти й уважати таким, що здатний породити права та обов'язки його сторін [6, с. 295-296]. За Е.М. Багачем, визначення кола всіх істотних умов пов'язане з оцінним фактом (тобто фактом, наявність чи відсутність якого залежить від оцінки та її результату). Щоб договір можна було вважати укладеним, сторонам потрібно для досягнення згоди щодо «необхідної умови» надати цій умові певного матеріального змісту й дійти згоди щодо нього [7, с. 26]. Він визначив істотні умови договору як умови, необхідні й достатні для того, щоб договір уважався

укладеним і тим самим міг породити права та обов'язки, які можуть бути вчинені та виконані, а зобов'язання припинені шляхом належного виконання.

У главі 5 Принципів УНІДРУА до змісту договору зараховано прямі зобов'язання та зобов'язання, які розуміються (ст. ст. 5.1 і 5.2), співробітництво між сторонами (ст. 5.3), обов'язок досягнути певного результату й докладати для того максимальні зусилля (ст. 5.4), визначення змісту взятого зобов'язання (ст. 5.5), визначення якості виконання (ст. 5.6), визначення ціни (ст. 5.7) і строку договору (ст. 5.8). Тут не вказано чітко умову про предмет договору, а його потрібно виводити з мети договору як досягнення певного результату [8].

Фахівці з договірного права – професори М.І. Брагінський і В.В. Вітрянський – уважають, що жодних інших умов договору, крім істотних, не може бути. Проте одні умови стають істотними в силу обов'язкового для сторін імперативу щодо їх погодження, другі – внаслідок висловлення стороною диспозитивної можливості, треті – внаслідок самого характеру відповідної договірної моделі, четверті – завдяки наполяганню однією зі сторін включення їх у договір [9, с. 302]. Із ними солідаризувалися й М.М. Сібільов [10, с. 96-97] та інші дослідники.

Водночас В.В. Вітрянський під час розкриття змісту договору перевезення конкретного вантажу до умов цього договору зарахував «… действия перевозчика по доставке груза в пункт назначения и выдачи его получателю, а также действия грузополучателя по уплате за перевозку груза установленной платы» [11, с. 403] і надалі послідовно їх розкриває: доставка вантажу в пункт призначення [11, с. 403-407], дотримання строків доставки [11, с. 407-409], забезпечення збереження вантажів [11, с. 410-414], видача вантажу отримувачу [11, с. 414-435], плата за перевезення вантажу [11, с. 436-443]. Такий підхід відтворено в майже дослівній редакції в Україні С.Д. Гринько (Руссу) стосовно змісту договору перевезення вантажів автомобільним транспортом [12, с. 552]. Очевидно, що тут убачається, з одного боку, певний відхід від традиційного розгляду умов договору через призму вимог ст. 638 ЦК України, а з іншого – відтворення положень спеціального закону та Правил. У результаті вбачається симбіоз змісту договору та правового становища сторін.

Основним для перевезення чи уточнення послуги з перевезення є сам вантаж і його технічні та правові характеристики. Тож очевидно, що умови договору є рівнозначними: одні з них здатні детермінувати інші. Зокрема, вид і властивості вантажів визначають дороги, якими його можна везти, швидкість, місце та спосіб доставки. Тому в законодавстві насамперед указується на предмет договору (ст. 638 ЦК України, ч. 3 ст. 180 ГК України), який впливає на інші умови. До того ж фахівці єдині в тому, що насамперед істотною умовою договору є його предмет [13, с. 175]. Умови про предмет договору пов'язані з його характеристиками, встановленими законом імперативними вимогами (стандарти, умови й технічні зразки). Це стосується й перевезення як різновиду транспортної послуги.

Крім предмета, до істотних умов договору зараховують ще й ціну і строк дії договору, проте вони здебільшого залежать від предмета договору та його характеристик: фізичних, правових, інших. Зважаючи на зазначене, важко погодитися з С.О. Теньковим, що предмет, ціна і строк дії договору є базовими істотними умовами договору, перелік істотних умов не є вичерпним, а набір таких умов залежить від виду господарського або цивільно-правового договору [5, с. 150]. Базова умова передбачає її вплив на інші. З огляду на це ми будували предмет виходячи із ціни та інших умов, що не підтверджується практикою. Одна справа, коли ми орієнтуємось на ціну, місцезнаходження та якість предмета під час його вибору (прицінюємося), інша – коли формуються умови договору за принципом «який товар, така й ціна».

До істотних умов договору зараховують ті умови, які є необхідними та достатніми для того, щоб договір можна було укласти й тим породити права та обов'язки його сторін [6, с. 295–296]. Водночас, як зазначає Е.М. Багач, визначення переліку всіх істотних умов пов'язане з оцінним фактом (тобто фактом, наявність чи відсутність якого залежить від оцінки та її результату). Щоб договір можна було вважати укладеним, сторонам потрібно для досягнення згоди щодо «необхідної умови» надати цій умові певного матеріального змісту та дійти згоди щодо нього [7, с. 26]. Запропоновано визначити істотні умови договору такі, які є необхідні й достатні для того, щоб договір уважався укладеним і тим самим міг породити права та обов'язки, які можуть бути вчинені й виконані, а зобов'язання припинені шляхом належного виконання. Тут же пропонується класифікувати істотні умови на необхідні для констатації факту укладення цивільно-правового договору й необхідні для належного виконання зобов'язань [7, с. 28].

У главі 5 Принципів УНІДРУА до змісту договору зараховано прямі зобов'язання та зобов'язання, які маються на увазі (ст. ст. 5.1 і 5.2), співробітництво між сторонами (ст. 5.3), обов'язок досягнути певного результату й докласти для цього максимальні зусилля (ст. 5.4), визначення змісту взятого зобов'язання (ст. 5.5), визначення якості виконання (ст. 5.6), визначення ціни (ст. 5.7), строку договору (ст. 5.8) [8]. Нагадаємо, що це принципово відрізняється від того, що передбачено в ст. 628 ЦК України, про що говорилось вище. Це є не дуже зрозумілим і не на користь національного законодавства. Можна лише передбачити, що надалі ми або повинні довести логічність збереження в нашому законодавстві цих підходів, що малоймовірно, або імплементувати в національне законодавство положення міжнародних актів.

Із зазначеними умовами також пов'язана умова про ціну й порядок розрахунків. Згідно зі ст. 916 ЦК України, за перевезення вантажу … стягується провізна плата в розмірі, що визначається за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами [2]. Якщо розмір провізної плати не визначений, стягується розумна плата. У ст. 7 Закону України «Про транспорт» указано, що тарифи на транспортні послуги встановлюються відповідно до законодавства України [1].

Ціна встановлюється під час укладення договору, але в процесі його виконання може корегуватися. Досягнення домовленості про ціну полягає в тому, що, як уважає С.М. Бервено, її недосягнення має призводити до визнання такого договору неукладеним [14, с. 178]. Принцип свободи формування ціни договору не може бути абсолютним, а залежить від закономірностей формування ціни продукту, вимог щодо оплати праці, сплати обов'язкових платежів, правил добросовісної конкуренції, рівня співпраці між сторонами та програмами лояльності клієнтів, зокрема політики знижок.

Як установлено ст. 104 САТ, на автомобільному транспорті до внесення перевізної плати автотранспортні підприємства не приймають вантажі до перевезення [15]. Фактично йдеться про передумову виконання договору перевезення вантажів і про те, від чого залежить реальність такого договору, – передачу вантажу до перевезення чи справляння перевізної плати.

Пунктом 14.2 Правил перевезення вантажів автомобільним транспортом в Україні встановлено, що при дотриманні замовником своїх договірних зобов'язань щодо розрахунків за перевезення вантажів і надання у зв'язку з цим інших послуг перевізник може надати йому знижку в оплаті. Розмір цієї знижки визначається за домовленістю сторін.

Також п. 14.3 зазначених Правил визначено, що якщо перевізник не виконав перевезення відповідно до заявки (замовлення), то одержана передоплата має бути повернена замовнику не пізніше триденного терміну в робочі дні кредитної установи.

Згідно з п.14.4 цих же Правил, остаточний розрахунок за перевезення вантажів проводиться замовником на підставі рахунку перевізника, який має бути виписаний не пізніше трьох днів після виконання перевезень із доданням товарно-транспортних накладних. Рахунок за виконані перевезення виписується на підставі належним чином оформлених товарно-транспортних накладних [15].

Очевидні розбіжності між п. 104 САТ і наведеними положеннями Правил, які необхідно усунути, – імперативізм першого.

Ясна річ, до умов договору належить і строк. Згідно з ч. 1 ст. 631 ЦК України та ч. 7 ст. 180 ГК України, впродовж строку договору його сторони можуть здійснити свої права й повинні виконати свої обов'язки [13, с. 177]. Здебільшого строк визначається дальністю перевезень, розрахунковою швидкістю й видом вантажу.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 919 ЦК України, одержувач повинен прийняти вантаж, що прибув, навіть після спливу строків для його доставки. Установлення порядку здачі й приймання вантажу передбачає порядок і строк сповіщення про його доставку, місце, строк і порядок приймання, форму двостороннього акта про здачу-приймання, а також умови й порядок складання сторонами одностороннього акта про здачу або приймання результату робіт у разі ухилення іншої сторони від складання двостороннього акта, відмови від його підписання чи ухилення від приймання вантажу.

Отже, предмет досліджуваного договору, попри те що здебільшого стосується транспортної послуги та її різновидів, більше прив'язаний до вантажу, його різновидів із визначеними транспортабельними властивостями засобів перевезення. Тож ядром формування прав та обов'язків сторін за таким

договором є сам вантаж. Це зумовлює застосування техніко-технологічних норм під час оцінювання виконання досліджуваного договору, а у випадку спору – відповідних товарно-судових експертиз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/232/94-вр.
2. Цивільний кодекс Італії від 16 березня 1942 р. (італійською мовою) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv/.
3. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності : [навч. посіб.] / В.В. Луць. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
4. Витрянский В.В. Договор перевозки / В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2001. – 526 с.
5. Теньков С. Визначення істотних умов договору у судовій практиці : нові підходи / С. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 150-154.
6. Брагинский М.И. Договорное право / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2000. – Кн. первая : Общие положения. – 2000. – 841 с.
7. Багач Е.М. Оцінка істотності (необхідності та достатності) деяких умов цивільно-правового договору / Е.М. Багач // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 1. – С. 26-28.
8. Принципи міжнародних комерційних договорів (УНІДРУА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mydisser.com/ru/catalog/view/6/364/3864.html.
9. Брагинский М.И. Договорное право / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 3-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – Книга первая : Общие положения. – 2001. – 848 с.
10. Сібільов М.М. Акти цивільного законодавства і договір / М.М. Сібільов // Методологія приватного права : зб. наук. праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.) / редкол. О.Д. Крупчан та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 161-164.
11. Витрянский В.В. Договор перевозки / В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2001. – 526 с.
12. Договірне право України. Особлива частина : [навч. посіб.] / [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
13. Договірне право України. Загальна частина : [навч. посіб.] / [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
14. Бервено С.М. Проблеми договірного права України : [монографія] / С.М. Бервено. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
15. Статут автомобільного транспорту УРСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 25.01.1978 № 52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://lawua.info/bdata2/ukr2123/index.htm.
16. Правила перевезення вантажів автомобільним транспортом в Україні, затверджені наказом Міністерства транспорту України від 14 листопада 1997 р. № 363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0128-98.

REFERENCES

1. “On Transport” : Law of Ukraine on 10 November 1994, available at : zakon.rada.gov.ua/go/232/94-вр.
2. “Civil Code of Italy on 16 March 1942 (in Italian)”, available at : http ://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv/.
3. Luts, V.V. (2008), *Kontrakty v pidpriemnytskiy diyalnosti : navch. posib.* [Contracts in entrepreneurial activity : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
4. Vitryanskiy, V.V. (2001), *Dohovor perevozki* [Contract of carriage], «Statut», Moscow, Russia.
5. Tenkov, S. (2004), “Determination of essential terms of agreement in court practice : new approaches”, *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, no. 4, pp. 150-154.

6. Brahinskiy, M.I. and Vitryanskiy, V.V. (2000), *Dohovornoe pravo. Kn. pervaya : Obshchie polozheniya* [Law of contracts. Book one : General provisions], «Statut», Moscow, Russia.

7. Bahach, E.M. (2005), "Evaluation of essentiality (necessity and sufficiency) of some terms of civil contract", *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 1, pp. 26-28.

8. "Principles of international commercial treaties (UNIDROIT)", available at : mydisser.com/ru/catalog/view/6/364/3864.html.

9. Brahinskiy, M.I. and Vitryanskiy, V.V. (2001), *Dohovornoe pravo. Kn. pervaya : Obshchie polozheniya* [Law of contracts. Book one : General provisions], «Statut», Moscow, Russia.

10. Sibilov, M.M. (2003), "Acts of civil legislation and a contract", *Metodolohiya privatnoho prava : zb. nauk. prats za materialamy nauk.-teoret. konf.* [Methodology of private law : collection of scientific works by the materials of scientific-theoretical conference], Kyiv, May 30, 2003, pp. 161-164.

11. Vitryanskiy, V.V. (2001), *Dohovor perevozki* [Contract of carriage], «Statut», Moscow, Russia.

12. Bodnar, T.V., Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S. et al. (2009), *Dohovirne pravo Ukrayiny. Osoblyva chastyna : navch. posib.* [Contract law of Ukraine. Special part : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

13. Bodnar, T.V., Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S. et al. (2008), *Dohovirne pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna : navch. posib.* [Contract law of Ukraine. General part : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

14. Berveno, S.M. (2006), *Problemy dohovirnoho prava Ukrayiny : monohrafiya* [Problems of the contract law of Ukraine : monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

15. "Statute of Automobile Transport of Ukrainian SSR : Decree of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on 25.01.1978 № 52, available at : http ://lawua.info/bdata2/ukr2123/index.htm.

16. "Rules of Transportation of Goods by the Road Transport in Ukraine, approved by the Order № 363 of the Ministry of Transport of Ukraine on 14 November 1997", available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0128-98.

УДК 342.737 (430.1)

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАННОСТІ ЖИТЛА У ФРН

Наумова Н.М., аспірант

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, Україна

У статті зазначається, що у вітчизняному правовому просторі відчувається брак знань, глибоких уявлень про відповідні напрацювання та досягнення європейських, у т. ч. німецьких, учених, зокрема щодо питання забезпечення недоторканності житла.

Підкреслюється, що більшість положень статті 13 Конституції ФРН, де визначено право людини на недоторканність житла, за змістом являють собою норми кримінально-процесуального права, значення й важливість яких зумовило їх включення до Конституції ФРН, оскільки вони стосуються випадків правомірного обмеження права людини на недоторканність житла й, по суті, розвивають і конкретизують зміст цього права.

На підставі аналізу законодавства ФРН установлюються особливості гарантування права на недоторканність житла в цій країні, обґрунтовується значення набутого в цій країні досвіду з указаного питання для вдосконалення нормативно-правових засад гарантування цього права людини у вітчизняному правовому полі.

Ключові слова: *недоторканність прав людини, недоторканність житла (приміщення), суддя, тяжкий кримінальний злочин, технічні засоби, випадки втручання, спостереження, обшук.*

ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЖИЛЬЯ В ФРГ

Наумова Н.Н.

Харьковский национальный университет внутренних дел, просп. Л. Ландау, 27, г. Харьков, Украина

В статье отмечается, что в отечественном правовом пространстве чувствуется нехватка знаний, глубоких представлений о соответствующих наработках и достижениях европейских, в т. ч. немецких, ученых, в частности относительно вопроса обеспечения неприкосновенности жилья.

Подчеркивается, что большинство положений статьи 13 Конституции ФРГ, где определено право человека на неприкосновенность жилья, по содержанию представляют собой нормы уголовно-процессуального права, значения и важность которых обусловило их включение в Конституцию ФРГ, поскольку они касаются случаев правомерного ограничения права человека на неприкосновенность жилья и, в сущности, развивают и конкретизируют содержание данного права.

На основании анализа законодательства ФРГ устанавливаются особенности гарантирования права на неприкосновенность жилья в этой стране, обосновывается значение приобретенного в этой стране опыта из отмеченного вопроса для совершенствования нормативно-правовых принципов гарантирования этого права человека в отечественном правовом поле.

Ключевые слова: неприкосновенность прав человека, неприкосновенность жилья (помещение), судья, тяжелое уголовное преступление, технические средства, случаи вмешательства, наблюдение, обыск.

LEGAL SAFEGUARDS OF ENSURING INVIOLABILITY OF RESIDENCE IN THE FRG

Naumova N.M.

Kharkiv National University of Internal Affairs, L. Landau avenue, 27, Kharkiv, Ukraine

The article notes that there is a lack of knowledge, deep visions of appropriate developments and achievements of European, especially German scientists, in particular in the field of ensuring inviolability of residence in the national legal framework.

Also an attention is drawn to the fact that in Germany the Constitution guarantees the right to inviolability of residence, whereas human and civil right to housing is not provided by the fundamental law of this country.

The right to inviolability of residence, according to German legal theorists, belongs to so-called protective rights, which purpose is the protection of individual from the state. Also the content of mentioned right in no wise lays the legal foundations for the occurrence of conditions that ensure an existence of well-deserved residence and residential property ownership.

It is noted that in the FRG the inviolability of residence is understood as impossibility to entry and stay in it without an approval of premises proprietor (owner), revealing and documentation of certain agreements there, installation of surveillance devices for the rooms and those who are legally there.

After that the article analyses scientific and official interpretations of a notion of “residence” in Germany, the attention is paid to the extended definition of the abovementioned term in the course of law enforcement practice.

It is underlined that the most of provisions of the Article 13 of the Constitution of the FRG that determines the right to inviolability of residence are in content statutes of criminal-processual law, which meaning and importance are caused by their inclusion to the Constitution of the FRG as they concern to cases of legal limitation of right to inviolability of residence and essentially develop and concretize a content of this right.

Grounds of making a search are characterized; legal regime of lawful use of means of acoustic surveillance in living accommodations is described. The attention is drawn to the legal requirement of FRG on annual information of the Bundestag by the Federal Government on the law enforcement agencies’ use of technical means for storing information not intended for public dissemination.

The attention is paid to the fact that the very procedure of notification of the Bundestag on the use of technical means is regulated in the Criminal Procedural Code of the FRG.

Key words: inviolability of human rights, inviolability of residence (premises), judge, serious criminal offence, technical means, cases of interference, surveillance, search.

Німеччина як член Ради ООН з прав людини виходить із високої відповідальності цієї структури за дотримання прав людини у світі, а правозастосовна практика цієї країни досить жорстко реагує на виклики фундаментальним засадам правопорядку.

Також загальновідомо, що німецькі правові традиції є одними з найстаріших у світі. Власне кажучи, вони й сформували контури «романо-германської» правової системи світу, до якої належить чимала кількість країн, у т. ч. й Україна.

Позитивне та доктринальне право ФРН, як правило, характеризується найвищим рівнем деталізації з одночасною концептуальною завершеністю й досконалістю, внаслідок чого воно має таку добру ознаку, як стабільність.

Це свідчить про високий техніко-юридичний рівень підготовки і прийняття актів законодавства, їх продуманість, зведення до мінімуму впливу кон'юнктурних, політичних, інших чинників і важелів, що знижують якість нормативного матеріалу, призводять до його незбалансованості, інших негативних властивостей і наслідків.

У законодавстві ФРН, на відміну писаного права багатьох країн світу, норми про права людини піддані чіткій конкретизації, визнаються як безпосередньо діюче право, а тому цілком заслужено привертають увагу багатьох дослідників, передусім зарубіжних, як орієнтир у створенні нормативних моделей захисту прав людини в конкретних національних правових системах різних країн світу, які перебувають у стані модернізації та розвитку.

Водночас навіть і за таких умов судова практика цієї країни не змогла повністю опертися на норми Основного Закону та положення Кримінально-процесуального кодексу для вирішення всіх спірних питань і колізій із означеного питання. Наслідком цього став розгляд у 1992 році Європейським судом з прав людини справи «Німітц проти Німеччини» (Eur. Court H.R., Niemietz v. Germany)[1].

Указаний факт також певною мірою свідчить про те, що в юриспруденції цієї країни питання гарантій забезпечення недоторканності житла неможливо вважати цілком вичерпним.

За таких обставин усебічний компаративістський аналіз норм німецького права щодо гарантування недоторканності житла має для вітчизняної науки та практики як пізнавальне (теоретичне), так і прикладне значення.

Із прикладного погляду зазначений досвід гарантування недоторканності житла також має бути в полі зору вітчизняних парламентарів через те, що у ФРН основні права людини на федеральному рівні охороняються не тільки правоохоронними органами та судовою владою, а й забезпечуються парламентським контролем з боку Бундестагу, тоді як в Україні подібну функцію від імені парламенту виконує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини[2].

У цьому плані зазначені відмінності в гарантуванні недоторканності житла як в Україні, так і у ФРН потребують критичного наукового осмислення на предмет виявлення більш ефективної моделі забезпечення зазначеного права.

Із теоретичного погляду необхідність аналізу поданого питання виявляється в можливості уніфікації та інтеграції вітчизняних і німецьких наукових підходів до питання гарантування недоторканності житла.

Отже, наведені обставини визначають актуальність аналізу питання щодо правових гарантій недоторканності житла у ФРН, з'ясування наукового та прикладного значення для подальшого вдосконалення національної правової системи України.

Варто зазначити, що в пострадянській правничий науці практично немає праць монографічного характеру, статей, інших публікацій тощо, де б у систематизовану вигляді питання правових гарантій недоторканності житла у ФРН знайшли належне відображення. Деякі уривчасті уявлення щодо вказаного питання можна отримати, ознайомившись із перекладом із німецької мови російською

---

[1]Результатом розгляду справи «Німітц проти Німеччини» стало те, що Європейський суд з прав людини сформулював і обґрунтував доктрину розширювального тлумачення терміна «житло». У рішення за цією справою підкреслюється, що слово житло ("home" в англійському тексті) поширюється й на службові приміщення. Суд зазначив, що «таке тлумачення повністю збігається з французьким варіантом значення цього слова, оскільки французьке слово "domicile" має більш широке значення, ніж "home", і може поширюватися на діловий офіс типу адвокатського» [1].

[2]Згідно з пунктом 33 статті 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить здійснення парламентського контролю в межах, визначених цією Конституцією та законом.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина й захист прав кожного на території України й у межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2].

У федеральному законодавстві ФРН не передбачено посади Омбудсмана, про те з 1957 року в цій країні введено посаду Уповноваженого Бундестагу з питань армії.

Із 1970 року в законодавством Землі Гессен запроваджено посаду Уповноваженого із захисту приватного життя, а в Землі Рейнгальт-Вестфалія з 1974 року введено посаду цивільного омбудсмана.

мовою фундаментальної праці «Государственное право Германии» (Г. Арнім і Р. Бартльшпергер), яка була видана в 1994 році.

Окремо варто зауважити, що існує багато англомовних публікацій як німецьких, так англійських і американських науковців, де висвітлюються різноманітні питання щодо правових засад недоторканності житла у ФРН.

Серед подібних робіт необхідно виділити праці Роберта Алексі (Robert Alexy) «Теорія конституційних прав» (A Theory of Constitunional Rights), видана в Оксфорді у 2002 році; Дірка Елерса (Dirk Ehlers) «Європейські основні права та свободи» (Europian Fundamental Rights and Freedoms), видана в Берліні у 2007 році; Джеральда Спіндлера (Gerald Spindler) та Олівера Рікерса (Oliver Rieckers) «Деліктне право Німеччини» (Tort Law in Germany), видана в Кройдоні (Велика Британія).

Метою статті є аналіз правового механізму гарантування права на недоторканність житла за законодавством ФРН на предмет можливості впровадження позитивного досвіду цієї країни в Україні.

Німецькі вчені, які досліджують питання основних прав громадян у правовій державі, зазначають, що під час тлумачення таких прав потрібно уникати їх визначення як певної надкодифікації, котра знаходиться поверх усіх юридичних матерій, оскільки в такому випадку проблема буде розглядатися й вирішуватися менш за все згідно з нормами законів, а виходячи виключно з інтерпретації принципів. Не перебільшуючи ролі такого підходу до основних прав, не можна тим не менше забувати, що вони, по суті, є фіксацією фундаментальних гарантій свободи та принципових ціннісних орієнтирів [3, с. 172].

Одночасно із цим німецькими вченими звертається увага на те, що визначення основних прав становить важливу частину конституції. Однак, як правило, в її тексті ці права сформульовані коротко, а часто навіть дуже абстрактно. Більшість приписів оперує бланкетними формулюваннями, що висуває підвищені вимоги до їх інтерпретації, котра навряд чи може мати місце без урахування загальних аспектів цих прав. Ось чому користування основними правами вимагає додаткових теоретичних зусиль, точніше – систематизувальних зусиль. Положення про основні права часто-густо надзвичайно гнучкі, а з їх історичного розвитку видно, вони готові реагувати на умови, що змінюються. Тому зазначені положення потребують постійної конкретизації, котра дає змогу виявити їх масштаби в загальній системі основних прав.

Зарубіжні дослідники, які безпосередньо вивчають питання правового забезпечення недоторканності житла у ФРН, звертають увагу на одну цікаву особливість Конституції від 23 травня 1949 року, яка полягає в тому, що в Німеччині людині та громадянину гарантовано право на недоторканність житла, тоді як право людини та громадянина на житло Основним Законом цієї країни не передбачено [4, с. 353]. Також у німецькій юридичній літературі наголошується на тому, що призначенням ст. 13 Конституції ФРН є захист просторової ділянки приватного від державного втручання, тобто право на недоторканність житла є так званим оборонним правом. Такий підхід у німецькій юриспруденції пояснюється тим, що особисті права людини поміж інших прав людини чітко в Конституції виносяться наперед. Згадка про оборонне право означає, що захист індивідууму є головною функцією суб'єктивного права. Тож завдяки праву людини на недоторканність житла забезпечується конфіденційність квартири, іншого помешкання (котре юридично вважається житловим) як елементарного середовища для проживання, вільного розвитку особистості, але зміст указаного права жодним чином не створює будь-яких юридичних підстав для появи умов, які забезпечують існування гідного житла в людини та права власності на нього [5].

Також маємо звернути увагу на думку німецького вченого Альфреда Родорфа, який уважає, що недоторканність житла покликана забезпечити людині просторову конфіденційність, стан спокою в тому приміщенні, яке їй належить [6].

Виходячи з факту, маємо зробити низку формальних висновків, які полягають у такому:

– право на житло в Німеччині, на відміну від права на недоторканність житла, не належить до основних прав, оскільки прямо не передбачене Конституцією цієї країни;

– гарантування права на недоторканність житла в Німеччині здійснюється на найвищому юридичному рівні – конституційному.

Безпосередньо ж у тексті Конституції ФРН про недоторканність житла йдеться в ст. 13, котра в пункті першому встановлює, що житло є недоторканним (п. 1) [7]. Недоторканність у цьому випадку розуміється як неможливість проникнення та залишення в ньому будь-кого без згоди на те власника (володаря) помешкання, виявлення й фіксації в ньому певних угод, установлення в помешканні приладів спостереження за приміщенням і тими, хто перебуває в ньому на законних підставах.

Г.Г.Ф. Арнім, Г. Бартльшпергер і Г. Бетте також указують на те, що у ФРН визнано, що положення ст. 13 Конституції потрібно розглядати як спеціальну гарантію захисту сфери приватного життя. У всіх окремих гарантіях мова йде (передусім) про збір відомостей, які стосуються особистості; при цьому можуть існувати різні шляхи отримання інформації (підслуховування, спостереження, витребування довідок). Сказане повною мірою стосується й положень ст. 13 Конституції ФРН. Специфіка її припису полягає тільки в тому, що захист від державного ознайомлення обмежений житлом і в цьому сенсі просторово формалізований. Із такого погляду захист приватного життя може бути охарактеризований як захист інформації [3, с. 250].

Право людини на недоторканність житла звернуто виключно до держави (як адресата основних прав). Цей припис не має, як у принципі всі основні права, безпосереднього впливу на третіх осіб, інакше кажучи, не захищає житло від порушень з боку приватних осіб. В останньому випадку діють виключно звичайні (тобто неконституційні) приписи законів, передусім кримінальне право (параграф 123 Кримінального кодексу ФРН) і цивільне право (параграф 854 та параграф 823 Німецького цивільного укладення) [3, с. 251].

Під житлом у сенсі ст. 13 Конституції ФРН варто розуміти будь-яке приміщення, котре людина обрала як місце свого перебування та існування, виключивши його зі сфери необмеженої публічної доступності. При цьому не має значення зовнішній вигляд помешкання [3, с. 251].

Під захист підпадає й заможна вілла та намет, пересувна домівка для мандрівників, катер із каютою. Важливо тільки те, щоб це приміщення використовувалося (хоча б час від часу) для проживання і щоб сторонні особи були сповіщені про це за допомогою зовнішніх знаків (зокрема огорожі) і про неприпустимість проникнення до нього. Захисту підлягають не тільки житлові, а й допоміжні приміщення (сходи, льохи, гаражі, веранди, коридори), а також супутнє майно, котре безпосередньо примикає до житла та підпадає в приватну сферу (сад, двір) [3, с. 252].

Носієм основного права, відповідно до ст. 13 Конституції ФРН, можуть бути не тільки громадяни, а й національні юридичні особи приватного права, оскільки ця стаття за своєю сутністю може бути реалізована також корпоративно. Те саме повною мірою стосується й об'єднань (командитних товариств, відкритих торгових товариств), союзів, що не мають статусу юридичної особи. Юридична особа публічного права, навпаки, виключається з носіїв цього основного права, оскільки держава не може бути одночасно адресатом припису й особою, уповноваженою на його виконання [3, с. 252].

Постулат про недоторканність житла, звісно, не означає, що вона взагалі не може бути порушена. Потребує лише того, щоб це відбувалося в законний спосіб. Як будь-яке основне право, свобода житла не гарантується абсолютно. Житло не є екстериторіальним приміщенням. Конституція визнає обмеження цього основного права у формі обшуку та інших втручань з боку влади [3, с. 252].[3]

Такої думки дотримується Альфред Родорф, котрий уважає, що в Німеччині втручання держави в право людини на недоторканність житла можливе тільки в межах, визначених ст. 13 Конституції ФРН [6].

Отже, характеризуючи інші положення вказаної статті, про які далі буде йти мова, варто зауважити, що вони за змістом являють собою норми кримінального-процесуального права, значення й важливість яких зумовило їх включення до Конституції ФРН, оскільки вони стосуються випадків правомірного обмеження права людини на недоторканність житла та, по суті, розвивають і конкретизують зміст цього права.

---

[3]У статті 19 Конституції ФРН із цього приводу зазначається, що якщо, згідно з Основним Законом, будь-яке основне право може бути обмежено законом або на підставі закону, такий закон повинен має загальний характер, а не стосуватися лише окремого випадку. Крім того, у законі має бути вказано це основне право з посланням на статтю Основного Закону. При цьому зміст і сутність основного права в будь-якому випадку не можуть бути зачепленими. Основними правами також наділені й юридичні особи, зареєстровані на території Німеччини, якщо ці права за своєю сутністю можуть бути до них застосовані. Якщо права будь-кого порушені державною владою, то така особа може звернутися до суду. Якщо встановлена інша підсудність, діє загальний судовий порядок [7].

Зокрема, ч. 2 ст. 13 Конституції ФРН проголошує, що обшуки[4] можуть приписуватися тільки суддею, а в разі небезпеки зволікання – іншими вказаними в законах органами та можуть учинятися тільки в порядку, передбаченому цими законами[5] [7]. У Рішенні Федерального конституційного суду ФРН[6] від 20 лютого 2001 року було зазначено, що «під іншими вказаними в законах органами вважаються органи, котрі мають право висувати звинувачення» [5]. Своєю чергою, відповідно до параграфа 152 Кримінально-процесуального кодексу ФРН, на висування публічного звинувачення уповноважена прокуратура [8].

Також необхідно зазначити, що словосполучення «небезпека зволікання», на думку Федерального конституційного суду ФРН, не має чітких юридичних ознак, отже, вона встановлюється на розсуд посадової особи органу обвинувачення [5].

Частиною 3 ст. 13 Конституції ФРН установлюється, що за наявності деяких фактичних даних, котрі дають підставу припустити, що будь-хто готує один із особливо тяжких кримінальних злочинів, зокрема, передбачених законом, то допустимо використання технічних засобів акустичного спостереження за житловими приміщеннями, в яких, імовірно, перебуває переслідувана особа, для боротьби із цим правопорушенням на підставі судового розпорядження, якщо розслідування обставин іншими засобами було б незрівнянно більш тяжким або призвело до невдачі. Ужиті заходи мають бути обмежені часовим терміном. Розпорядження надається колегією з трьох суддів. Коли є небезпека зволікання, то розпорядження може бути надано одним суддею [7]. Розвиток і деталізація цих положень, звісно, відбуваються в Кримінально-процесуальному кодексі ФРН. Як зазначають із цього приводу П. Головенков та Н. Спиця, прослуховування й запис переговорів, що відбуваються в житлі непублічно, зумовлені наявністю обґрунтованої конкретними фактами підозри в учиненні тяжкого злочинного діяння, котре також є тяжким у цьому конкретному випадку. Крім того, мають бути фактичні підстави вважати, що за допомогою вжитих заходів будуть зафіксовані висловлювання обвинуваченої особи, які мають значення для розслідування фактичних обставин справи або встановлення іншого обвинуваченого в тому самому кримінальному провадженні, у разі застосування інших заходів досягнення цих цілей було б незрівнянно ускладнено й не мало б шансів на успіх. Цей захід може бути призначений тільки в тому разі, якщо існують підстави припустити, що внаслідок застосування заходу не будуть зафіксовані висловлювання, які належать до внутрішньої сфери приватного життя людини. Фіксування розмов має бути негайно перервано, а зроблені записи –

---

[4]Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу ФРН, правову регламентацію обшуку здійснено в параграфах 102–105. Зокрема, обшук ділиться на таки види, як обшук особи та обшук приміщень. До того ж обшук приміщень ділиться на таки види, як обшук приміщень підозрюваного (параграф 102), обшук приміщень третіх осіб (параграф 103), нічний домашній обшук (параграф 104) [8].

Зокрема, відповідно до параграфа 104 Кримінально-процесуального кодексу ФРН, у нічний час обшук житлового приміщення, службових приміщень, огородженого володіння може проводитися тільки у випадку переслідування по гарячих слідах, або у випадку небезпеки затримки, або тоді, якщо мова йде про затримання засудженої особи, яка вчинила втечу.

Це обмеження не поширюється на приміщення, котрі доступні кожному в нічний час або відомі поліції як притулки чи місця збору осіб, підданих покаранню; місця зберігання речей, добутих злочинним шляхом; притони для проституції, азартної гри, нелегальної торгівлі наркотиками, зброєю.

У період із першого квітня по тридцяте вересня нічним уважається час із дев'ятої години вечора до чотирьох годин ранку, в період із першого жовтня до тридцять першого березня – час із дев'ятої години вечора до шостої години ранку [8].

[5]Відповідно до параграфа 105 Кримінально-процесуального кодексу ФРН, розпорядження щодо проведення обшуку надаються тільки суддями, а у випадку небезпеки зволікання - також прокуратурою та службовцями, котрі здійснюють їй допомогу [8].

Якщо обшук житлових, службових приміщень, огородженого володіння відбувається без присутності судді або прокурора, то по можливості до участі в ньому необхідно залучити службовця громади або двох членів громади в окрузі, де здійснюється обшук. Особи, притягнуті як члени громади, не можуть бути службовцями поліції або службовцями, які надають допомогу прокуратурі [8].

[6]Згідно зі статтею 93 Конституції ФРН, Федеральний конституційний суд виносить рішення щодо тлумачення Основного Закону у зв'язку зі спорами про обсяг прав та обов'язків певного верховного відомства Федерації або інших сторін, котрі наділені Основним Законом або регламентом верховного відомства Федерації правами, які вони можуть здійснювати самостійно [7].

Також Федеральний конституційний суд виносить рішення за наявності розбіжностей або сумнівів щодо того, чи відповідає федеральне право або право землі за своєю формою або змістом Основному Закону, або стосовно того, чи відповідає право землі іншому федеральному праву, за клопотанням Федерального уряду, уряду землі або однієї третини членів Бундестагу [7].

знищено, якщо в них іде мова про приватне життя й обставини, які не стосуються вчинення злочину [9, с. 59]. Також ці автори зазначають, що наведене правило діє відповідно до параграфа 100 с абзацу 6 Кримінально-процесуального кодексу ФРН, а також у випадку, якщо були прослухані розмови з особами, котрі мають зберігати таємницю внаслідок професії. Цей захід може бути призначений тільки певною колегією з кримінальних справ земельного суду, а в дуже нагальних випадках - головою земельного суду [9, с. 59].

У ч. 4 ст. 13 Конституції ФРН мова йде про можливість використання правоохоронними органами технічних засобів спостереження за житловими приміщеннями без судового рішення за одночасних умов, які полягають у такому:

– таке спостереження здійснюється виключно задля захисту від загроз громадській безпеці, суспільству, життю людини;

– якщо невжиття заходів спостереження призведе до небезпеки зволікання [7].

Водночас якщо застосування технічних засобів спостереження за житловим приміщенням відбулося без судового розпорядження, надалі стосовного цього заходу без будь-якої відстрочки має бути прийнято судове розпорядження [7].

Своєю чергою, використання технічних засобів виключно для захисту осіб, які перебувають у житлових приміщеннях, може бути здійснене за розпорядженням не судового, а іншого органу, визначеного законом (ч. 5 ст. 13 Конституції ФРН) [7].

Також Конституція ФРН у ч. 5 ст. 13 передбачає, що використання для інших цілей відомостей, отриманих задля цілей кримінального переслідування або запобігання будь-якій загрозі, може бути дозволено, тільки коли законність уживаних заходів попередньо дозволена в судовому порядку (ч. 5 ст. 13 Конституції ФРН) [7].

Окремо варто зауважити, що ч. 6 ст. 13 Конституції ФРН визначено вимогу щодо щорічного інформування Федеральним урядом Бундестагу про використання правоохоронними органами технічних засобів цієї країни, в умовах коли судова влада повинна здійснювати судовий контроль за їх використанням. Для цього Бундестагом обирається відповідна комісія, котра здійснює парламентський контроль на підставі доповіді, підготовленої Федеральним урядом ФРН. Також у Конституції ФРН закріплено положення про те, що Землі забезпечують еквівалентний парламентський контроль (ч. 6 ст. 13 Конституції ФРН) [7].

Порядок щорічного оповіщення Бундестагу та вимоги змісту доповіді, яка готується Федеральним урядом ФРН, установлені в параграфі 100 е Кримінально-процесуального кодексу ФРН. У цьому параграфі зазначається, що до публікації в Інтернеті Федеральний уряд звітує перед Німецьким Бундестагом про заходи, пов’язані з використанням правоохоронними органами технічних засобів (ч. 1 пар. 100е Кримінально-процесуального кодексу ФРН).

У звіті має бути вказано таке:

– кількість кримінальних проваджень, у межах яких були призначені вказані заходи;

– злочинні дії, для розслідування яких було вжито правоохоронними органами відповідні технічні засоби;

– чи пов’язане кримінальне провадження з організованою злочинністю;

– кількість об’єктів спостереження (прослуховування) у кожному провадженні, які поділені на приватне та інше житло, а також на житло обвинувачених і житло третіх осіб;

– кількість осіб, за якими здійснюється спостереження, у кожному провадженні, поділених на звинувачених та осіб, яким не висунуто звинувачення;

– тривалість спостереження, а саме: термін дії постанови, термін пролонгації та безпосередня тривалість спостереження;

– як часто вжиті заходи зупинялися або переривалися;

– чи були сповіщені особи, до яких було застосовано захід, про причини, з якої вони не були сповіщені про це;

– чи надало спостереження чи прослуховування результати, котрі мають значення або, ймовірно, будуть мати значення для кримінального провадження;

– якщо спостереження не надало значимих результатів, то вказати причини, котрі діляться на технічні й інші;

– витрати, пов'язані із застосуванням заходу [8, с. 162–163].

Остання частина ст. 13 Конституції ФРН (ч. 7), по суті, є бланкетною нормою, яка містить оцінні поняття, вказує на інші випадки втручання та обмеження недоторканності житла. Зокрема, нею передбачається, що інші випадки втручання та обмеження можуть мати місце для запобігання загальній небезпеці або небезпеці для життя окремих осіб, а також на підставі закону для запобігання безпосередній загрозі громадській безпеці та порядку, зокрема для усунення потреби в житлі, боротьби з епідеміями або охорони молоді від загрозливої небезпеки [7].

У німецькій юридичній науці звертається увага на те, що за смислом ч. 7 ст. 13 Конституції ФРН під «загальною небезпекою» необхідно розуміти конкретний життєвий випадок, коли існує достатня вірогідність для втручання поліції задля уникнення ризику загрози важливому правовому інтересу [6].

Також у Рішенні Федерального конституційного суду ФРН від 20.02.2001 (2 BvR 1444/00) указано, що «загальна небезпека», «небезпека для життя окремих осіб» має бути обґрунтована в кожному індивідуальному випадку конкретними фактами. Чиста спекуляція, гіпотетичні умовиводи, кримінологічні припущення, котрі базуються на повсякденному життєвому досвіді, є недостатніми правовими підставами для визнання ситуації небезпеки [6].

Аналіз питання щодо правових гарантій недоторканності житла у ФРН свідчить про таке:

1. Право людини на недоторканність житла в Німеччині визнається основним правом людини, а в контексті класифікації суб'єктивних прав німецькі вчені зараховують його до так званих оборонних прав, тобто тих прав, які захищають людину виключно від держави. Своєю чергою, у вітчизняній юриспруденції зазначений підхід не знайшов своєї підтримки та подальшого розвитку. Це означає, що на основі вивчення поданого в статті питання в українській теоретико-правовій науці може бути розширена наукова класифікація суб'єктивних прав людини.

2. За винятком базового права людини на недоторканність житла, інші норми ст. 13 Конституції ФРН, де проголошено й гарантовано це право, за змістом є нормами кримінального-процесуального права, оскільки стосуються процедурних аспектів та умов правомірності обмеження правоохоронними органами права на недоторканність житла.

3. На відміну від багатьох країн світу, законодавством ФРН регламентовано питання щодо звітування уряду перед парламентом за дії правоохоронних органів, які стосуються застосування технічних засобів, під час обмеження права людини на недоторканність житла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.12.1992 «Німітц проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html.

2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http :// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр.

3. Арним Г.Г.Ф. Государственное право Германии / Г.Г.Ф. Арним, Р. Бартльшпергер, Г. Бетте. – М. : Институт государства и права Ран, 1994. – Т. 2. – 1994. – 320 с.

4. Kommers Donald The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany : Third edition, Revised and Expanded / Donald P. Kommers, Russell A. Miller. – Durham and London : Duke University Press, 2012. – 874 p.

5. Unverletzlichkeit der Wohnung [Electronic resource]. – Zugriffsmodus. – Access mode : http ://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/recht-a-z/23059/unverletzlichkeit-der-wohnung.

6. Rodorf Alfred Unverletzlichkeit der Wohnung [Electronic resource]. – Zugriffsmodus. – Access mode : http ://www.rodorf.de/04_staatsr/gr_15.htm.

7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Electronic resource]. – Zugriffsmodus. – Access mode : http ://www.verfassungen.de/de/gg.htm.

8. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://pravo.org.ua/files/_(1).pdf.

9. Головенков П. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ : научно-практический комментарий и перевод текста закона / П. Головенков, Н. Спица. – Потсдам, 2012. – 404 с.

REFERENCES

1. "Solution of the European Court on Human Rights on 16.12.1992, Niemietz against Germany", available at : http ://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html.

2. "On Authorized Human Rights Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine" : Law of Ukraine on 23 December 1997 № 776/97-ВР, available at : http :// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр.

3. Arnim, G.G.F., G. Bartlshperger, G. and Bette, G. (1994), *Hosudarstvennoe pravo Germanii* [Государственное право Германии], vol. 2, Moscow, Russia.

4. Kommers Donald and Miller Russell (2012), The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany : Third edition, Revised and Expanded D, Duke University Press, Durham and London, Great Britain.

5. "Unverletzlichkeit der Wohnung", Zugriffsmodus, available at : http ://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/recht-a-z/23059/unverletzlichkeit-der-wohnung.

6. Alfred, Rodorf "Unverletzlichkeit der Wohnung", Zugriffsmodus, available at : http ://www.rodorf.de/04_staatsr/gr_15.htm.

7. "Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland", Zugriffsmodus, available at : http ://www.verfassungen.de/de/gg.htm.

8. "Criminal Procedure Code of the FRG", available at : http ://pravo.org.ua/files/_(1).pdf.

9. Golovenkov, P. and Spitsa, N. (2012), *Uholovno-protsessualnyi kodeks FRG nauchno-prakticheskiy kommentariy i perevod teksta zakona* [Criminal Procedure Code of the FRG scientific practical commentary and translation of the text of the law], Potsdam, Germany.

УДК 347.211:347.72.025

МАЙНО ЯК ВКЛАД ДО ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Ханієва Ф.М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
fatima-khanieva@yandex.ru

У статті досліджується питання визначення майна як вкладу до статутного (складеного) капіталу господарського товариства. З урахуванням положень публічного права та зарубіжного досвіду, крізь призму загального поняття «майно» проаналізовані й синтезовані законодавчо встановлені предмети вкладів. Також уніфіковане наукове розуміння майна, яке становить вклад до господарського товариства. З огляду на це вклади поділені на вклади-речі (будь-які речі/їх сукупність, у тому числі гроші, валютні цінності як у документарній, так і в бездокументарній (безготівковій) формах) і вклади-права (майнові права/відчужувані немайнові права). У підсумку подано перелік вкладів, якими можуть бути речі, їх сукупність, майнові права та відчужувані немайнові права, що мають грошову вартість, із притаманними їм особливостями (властивостями, заборонами, винятками).

Ключові слова: господарське товариство, статутний (складений) капітал, майно, вклад, предмети вкладу.

ИМУЩЕСТВО КАК ВКЛАД В ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ОБЩЕСТВО

Ханиева Ф.М.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
fatima-khanieva@yandex.ru

В статье исследуется вопрос определения имущества как вклада в уставный (складочный) капитал хозяйственного общества. С учетом положений публичного права и зарубежного опыта, через призму общего понятия «имущество» проанализированы законодательно установленные предметы вкладов. Также унифицировано научное понимание имущества, которое может составлять вклад в хозяйственное общество. Учитывая это, вклады разделены на вклады-вещи (любые вещи или их совокупность, в том числе деньги, валютные ценности как в документарной, так и в бездокументарной (безналичной) формах) и вклады-права (имущественные права или отчуждаемые неимущественные права). В итоге определен перечень вкладов, которыми могут быть вещи, их совокупность, имущественные права и отчуждаемые неимущественные права, имеющие денежную стоимость, с присущими им особенностями (свойствами, запретами, исключениями).

Ключевые слова: хозяйственное общество, уставный (складочный) капитал, имущество, вклад, предметы вклада.

PROPERTY AS A CAPITAL CONTRIBUTION

Khaniieva F. M.

Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska str., 77, Ukraine, Kharkiv
fatima-khanieva@yandex.ru

There are many various scientific researches of the essence of a property in civil doctrine. National civilists note that the concept of “property” is one of the least developed in the theory and an area of concern in Ukrainian legislation. So, the property is considered both as a thing or an aggregate of things and as the right to them and exclusive rights, liabilities. Theoretical intelligence in the understanding of the property as a contribution to a business partnership is practically important for legal person activities as a whole and a process of formation/increasing of its share capital in particular. At the same time the capital of business partnership is attributed to the property but not equal to it. Thus, a definition of the property of founders/participators that can serve as a contribution to the business partnership is of some interest for practical use and relevant for civil law.

This article investigates questions on property determination as a capital contribution to a commercial company. According to the legal regulations of public law and foreign experience, through the concept of “property”, the author analyses and synthesizes objects of contributions that are legally established. Also attention is drawn to unification of the scientific understanding of property as the capital contribution. Taking into consideration meaning of property, the contributions are named and divided into contributions-objects (some objects or its aggregate, including money, currency values in documentary or uncertificated (cashless) form) and contributions-rights (property rights or alienated non-property rights). At the result author makes a list of capital contributions that include objects, its aggregate, property rights and alienated non-property rights with property value and some peculiarities (properties, exclusions and prohibitions).

Key words: business entity, share capital, property, capital contribution, objects of capital contribution.

У цивілістичній доктрині наукові дослідження сутності майна доволі багатоманітні. Вітчизняні цивілісти відмічають, що поняття «майно» є одним із найменш розроблених у теорії та проблемним в українському законодавстві. Відтак майно розглядається і як річ або сукупність речей, і як права на них і виключні права, майнові обов’язки. Теоретична розвідка в розумінні майна як вкладу до господарського товариства має важливе практичне значення для життєдіяльності юридичної особи загалом і для процесу формування/збільшення її статутного (складеного) капіталу зокрема. Водночас капітал господарського товариства є пов’язаним із майном, проте не тотожний йому. Тому визначення майна засновників/учасників, яке може бути вкладом до господарського товариства, становить інтерес для практики та актуальне для цивілістики.

Наукові праці щодо дослідження майна, а також порядку формування статутного капіталу господарського товариства, його призначення присвятили такі вчені, як І.В. Спасибо-Фатєєва, В.І. Борисова, Ю.О. Тарасенко, С.І. Шимон, О.В. Дзера й ін. Однак питанню визначення майна як вкладу до статутного (складеного) капіталу було приділено недостатньо уваги, тому його вирішення стоїть на порядку денному.

Стаття має на *меті* проаналізувати й синтезувати законодавчо встановлені предмети вкладів крізь призму загального поняття «майно» з урахуванням положень публічного права та зарубіжного досвіду, а її *завдання* полягає у визначенні того майна, яке може бути вкладом до статутного (складеного) капіталу товариства з погляду цивілістики.

Законодавчо встановлено, що як вклад у статутний (складений) капітал господарського товариства засновники/учасники вносять *будь-яке майно*, тож варто дослідити його сутність.

Учені розглядають майно як збірне поняття [1, с. 139] або правову універсалію [2, с. 271], що охоплює сукупну цілісність об'єктів, права на які мають ринкову цінність [3, с. 69]. Це такі майнові (економічні) блага, як речі, чужі дії з передачі речей, надання послуг, виконання робіт [4, с. 95], або продукти природи й діяльності, що мають вартісну оцінку, стають товаром, а також права та обов'язки, які виникають із приводу них [2, с. 271].

Водночас українське законодавство визначає майно особливим самостійним об'єктом права, ширшим за річ, що включає в себе річ, їх сукупність, майнові права та обов'язки (ст. 190 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України) [5]. А майном, що може оцінюватись, уважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності за Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (ст. 3) [6].

З огляду на вищевикладені позначення майна можна підсумувати, що загалом у цивілістичному розумінні ним є речі або їх сукупність, права на них, майнові обов'язки.

Водночас позначення *вкладу* як майна набуває значення саме з огляду на його предмет. Загальне правило щодо предметів вкладів міститься в ч. 1 ст. 115 ЦК України, за якою ними можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо законом не встановлено іншого. За цим «ланцюжком» вкладів пріоритет в об'єктах надається коштам, потім уже цінним паперам, іншим речам і майновим правам, іншим відчужуваним правам (немайновим) зі встановленими для них основними властивостями: відчужуваність і грошовість оцінки.

У ст. 86 Господарського кодексу (далі – ГК) України [7] визначено й інші об'єкти, що можуть бути *вкладами,* – це будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою й іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, в тому числі в іноземній валюті.

Аналогічна норма міститься в ст. 13 Закону України «Про господарські товариства» [8], у якій, як і в ч. 3 ст. 86 ГК України, застерігається щодо коштів і майна, що не можна вкладати до статутного (складеного) капіталу.

Особливі правила щодо вкладів містяться в Законах України «Про акціонерні товариства» [9] і «Про холдингові компанії» [10]. Відтак під час заснування акціонерного товариства (далі – АТ) чи розміщення додаткових акцій, за загальним правилом, оплата акцій може бути здійснена лише коштами, а як виняток – цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, і векселів), майном і майновими правами, нематеріальними активами/немайновими правами, що мають грошову оцінку/вартість (ч. 1 ст. 11, ч. 1 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства»).

А під час створення холдингових компаній (акціонерних товариств) в Україні їхній статутний капітал формується за рахунок вкладів засновників у формі холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв), а також додаткових вкладів у формі майна, коштів і нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії. Однак закон установлює обмеження щодо розміру частки таких додаткових вкладів, яка загалом не повинна перевищувати 20 відсотків статутного капіталу холдингової компанії (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про холдингові компанії»).

Вищевказані положення норм чинного законодавства України визначають види вкладів, з огляду на які правильним буде твердження, що *вкладом до статутного (складеного) капіталу* можуть бути речі або їх сукупність, майнові права (як речові, виключні, зобов'язальні), немайнові права, які є відчужуваними, з грошовістю оцінки та відповідають особливостям вкладу (його властивостям, заборонам і винятком щодо них). Із цього приводу доцільно зобразити таке відношення: вклад (*майно*) засновника/учасника пропорційний → його частці/кількості акцій (грошове вираження вкладу) вноситься до → статутного (складеного) капіталу та формує → майно товариства (корпоративна власність).

Водночас ГК України та Закон України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон про АТ) називають і такі вклади, як *інші матеріальні цінності* й *нематеріальні активи, що мають грошову оцінку,* чи *немайнові права, що мають грошову вартість*. Також варто враховувати, що Закон про АТ розрізняє

не вклади, а *форми оплати акцій*, якими вважає *нематеріальні активи, що мають грошову оцінку*, під час заснування АТ (ч. 1 ст. 11) і *немайнові права, що мають грошову вартість*, під час розміщення додаткових акцій (ч. 1 ст. 23). Тож з метою позначення цих об'єктів як вкладів із погляду цивілістики потрібно дослідити їх сутність.

Поняття цінностей, які мають вартісне визначення (або *матеріальних цінностей*), зустрічається в ГК України, за ч. ч. 1 і 2 ст. 139 якого майно, передусім речовий об'єкт, охоплює сукупність речей та інших *цінностей*, що мають вартісне визначення та виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання, відображаються на їхньому балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна. При чому цим поняттям не охоплюються майнові права, а йдеться про речову складову частину майна в економічному полі: основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари [11, с. 61–63]. Загалом публічне українське законодавство, ГК України та Закон про АТ неоднозначно розкривають це поняття, а аналогом *інших матеріальних цінностей* у цивілістичному розумінні є *інші речі/їх сукупність*.

Поняття *«нематеріальні активи»* й *«немайнові права»* вживаються в бухгалтерському та податковому законодавстві. Відтак під *нематеріальним активом* Податковий кодекс (далі – ПК) України [12] розуміє право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном і майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті права користування природними ресурсами, майном і майновими правами (ст. 14). Подекуди в тексті Кодексу зустрічаються й інші вказівки на нематеріальні активи, такі як об'єкти інтелектуальної власності, їх вартість, плата за їх використання, майнові права, в тому числі виключні майнові права, що вживаються як антипод майна, матеріального активу: за ст. 14 – це гудвіл (вартість ділової репутації), за ст. 39 – роялті, ліцензії, плата за використання патентів, товарних знаків, ноу-хау, за ст. 138 – права користування природними ресурсами, права користування майном, права на комерційні позначення, права на об'єкти промислової власності, авторське право та суміжні з ним права.

Водночас учені у сфері господарського права під *нематеріальними активами* розуміють довгострокові права, переваги (яких набуває володілець прав), що відображені на балансі підприємства, установи, організації як витрати на їх придбання й доведення до стану, придатного для використання за призначенням з метою одержання прибутку (доходу) [13, с. 81], або як умовну вартість об'єктів промислової та іншої інтелектуальної власності, інші аналогічні відчужувані і майнові права [14, с. 26].

Бухгалтерське ж законодавство як аналог майнових прав, які не є речами, та прав інтелектуальної власності вживає термін *«нематеріальні активи»*, розуміючи їх як немонетарні активи, що не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані (зокрема право користування природними ресурсами, права користування майном, права на комерційні позначення, права на об'єкти промислової власності, авторське право й суміжні з ним права, інші нематеріальні активи) (п. п. 4, 5 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242) [15].

ГК України в ч. 1 ст. 251 як *активи* визначає майно; ст. 139 – під нематеріальними активами розуміє цінності без зазначення при цьому входження до їх складу майнових прав; ст. 86 – як майнові права позначає права на об'єкти інтелектуальної власності; а в ст. 213 в майнових активах убачає речові та зобов'язальні права, розмежовуючи їх текстуально з правами інтелектуальної власності [16, с. 111].

Утім у ПК зустрічається й термін «*немайнові права*» для позначення немайнового внеску, якими названі права інтелектуальної (промислової) власності (ст. 164), у Законом про АТ – *«немайнові права, що мають грошову вартість»* (ч. 1 ст. 23), а в ЦК України – *«інші відчужувані права, що мають грошову оцінку»* (ч. 2 ст. 115).

Відтак із цивілістичного погляду немайнові права є антиподом майнових. Це випливає з установленого поділу цивільних правовідносин на особисті немайнові та майнові (ст. 1 ЦК України), що тісно пов'язані з поняттям особистих немайнових і майнових прав. Немайнові права зазвичай характеризуються відсутністю економічного змісту та невідчужуваністю від свого носія [16, с. 115], є особистими, тому не можуть бути вкладами до капіталу товариства. Із цього приводу слушною є думка З.В. Ромовської, що майновими правами особа може розпоряджатися на власний розсуд,

окремі з них можуть переходити до спадкоємців, тоді як особисті немайнові права мають іншу природу передусім тому, що людина не може від них відмовитися [17, с. 236].

Проте варто виважено підходити до розкриття сутності немайнових прав, адже серед них у певних випадках є й відчужувані права з грошовістю оцінки, які мають економічний зміст і використання яких буде надавати прибуток. Мова йде про оборотоздатність деяких немайнових прав. Загалом ЦК України підтримує моністичний підхід до немайнових прав, що розглядаються лише як суб'єктивні права. Утім неспроможність будь-яких суб'єктивних прав до оборотоздатності О.Р. Шишка пояснює їх нездатністю самостійно задовольняти інтереси відповідної особи, отримувати певний позитивний ефект саме від них, а визнання їх об'єктами цивільних прав може бути пояснене лише застосуванням певної юридичної техніки. Тобто через деякі суб'єктивні права як об'єкти цивільних прав надається можливість визначити, як саме або в якій частині відбувається динаміка самих благ, а не прав щодо них [18, с. 196-197].

На можливості відчуження немайнових прав у певній їх частині наголошують й інші вчені. Вони зазначають, що серед особистих немайнових прав є ті, що поєднані з діловою професійною репутацією та майновими правами творця, а отже, вони сприяють і комерційному успіхові, дають новий комерційний результат [19, с. 48]. Особливого значення при цьому набувають об'єкти права інтелектуальної власності – результати інтелектуальної творчої діяльності, нематеріальні блага (ст. 199 ЦК України), на які існують як майнові, так і немайнові права [20, с. 354]. До відчужуваних немайнових прав учені зараховують, зокрема, право на недоторканність твору, право на його опублікування, право на заявку, право на пріоритет заявки, право на отримання патенту чи свідоцтва, право на спеціальну назву об'єкта інтелектуальної власності. Тобто припускається можливість передання цих прав у всякому разі в їх істотних частинах [21, с. 48; 22, с. 193]. Отже, у певних випадках деякі немайнові права, що мають грошову оцінку, можуть відчужуватись (передаватись) і належати іншим особам, а не творцю, окрім особистих невідчужуваних прав.

Утім розглядуване питання є дискусійним, тому на практиці його вирішення зазвичай зараховують на розсуд самих творців результатів інтелектуальної діяльності, а у виняткових випадках і їхніх спадкоємців. Водночас «вітчизняна судова практика ніяких підходів до можливості передачі окремих особистих немайнових прав творцями за договором не виробила, тоді як російська, французька, болгарська, спираючись на принцип свободи договору, допускають можливість позитивного вирішення таких проблемних ситуацій» [23, с. 22].

Відтак французьке право, за загальним правилом, не допускає можливості відчуження особистого немайнового права інтелектуальної власності (від франц. "droit moral" – моральне право). Цим пояснюється бажання законодавця застерегти від зловживань і уникнути зловживань відчуженням свободи творчості в майбутньому [24, с. 189]. Однак, окрім таких невідчужуваних особистих моральних прав, як право на повагу свого імені, право на повагу авторства твору, Кодекс інтелектуальної власності Франції передбачає також наявність і права на випуск у світ, і права автора на вилучення або викуп твору, які в деяких випадках можуть бути відчуженими [25]. Хоча на практиці може бути визнаним дійсним договір, за яким автор відмовляється від правомочностей у галузі морального (немайнового) права або бере на себе зобов'язання не заперечувати, щоб тією або іншою правомочністю скористався його контрагент, або уповноважує іншу особу на здійснення його моральних (немайнових) прав [24, с. 190].

У такому разі визначені законом вклади як *інші відчужувані права* є тими відчужуваними немайновими правами, що мають грошову вартість. Тобто в цивілістичному розумінні *немайновими правами* або *іншими відчужуваними правами, що мають грошову вартість*, є немайнові права інтелектуальної власності, які мають грошову вартість і в певних випадках є відчужуваними, існують поряд із майновими правами інтелектуальної власності. Тому в аспекті вкладів до капіталу товариства та для потреб цивільного обороту такі права можуть бути прирівняні до майнових, а в широкому розумінні охоплюватись поняттям *«майно»*, втім лише в тій їх частині, яка є відчужуваною та з грошовістю оцінки.

Тож аналіз вищевказаних норм публічного законодавства, ГК України, Закону про АТ показує, що питання про види вкладів ними регулюється по-різному. Проте для уніфікації наукового розуміння в цивілістичному форматі під *«іншими матеріальними цінностями»* варто розуміти інші речі/їх сукупність, під *«нематеріальними активами, що мають грошову оцінку»* – майнові права, як речові та зобов'язальні, майнові права інтелектуальної власності (виключні права), а під *«немайновими чи*

іншими відчужуваними правами, що мають грошову вартість» – немайнові права інтелектуальної власності, що є відчужуваними й мають грошову вартість.

Утім поняття «майно» охоплює собою також і *майнові обов'язки*. Останні є антиподами майнових прав і пов'язані з ними як «дві боки однієї медалі». Науковці визначають майновий обов'язок як борг, тобто те, що особа зобов'язана здійснити на користь іншого суб'єкта, або право, яке належить іншій особі [26, с. 231; 27, с. 65]. При цьому борг зобов'язаної особи й вимога управомоченої – це, відповідно, пасив і актив у складі їхнього майна, а тому борг є майном негативної чи позитивної якості [28, с. 368].

Водночас майновий обов'язок, як і майнове право, наділений властивостями об'єкта цивільного права, тому він може перебувати в цивільному обороті й бути предметом правочинів (наприклад, договору про переведення боргу). Однак майнові обов'язки хоча й розуміються майном, проте не можуть виступати вкладом або, іншими словами, ними неможливо оплатити частки/акції в капіталі господарського товариства, бо вони не мають усіх властивостей вкладу, зокрема корисності, і їх неможливо використати в підприємницькій діяльності товариства для отримання прибутку в майбутньому.

Отже, якщо розглядати *вклад до господарського товариства* крізь призму майна, то ним, за українським законодавством, можуть бути речі/їх сукупність, майнові права та відчужувані немайнові права, що мають грошову вартість. Для уніфікації наукового розуміння *майна* як вкладу до господарського товариства його умовно можна поділити на *вклади-речі* (будь-які речі/їх сукупність) і *вклади-права* (майнові права/відчужувані немайнові права, що мають грошову оцінку). Ураховуючи важливість такого поділу майна як вкладу, можемо сказати, що наукова розвідка може стати підґрунтям для розвитку подальших міркувань у цьому напрямі, висунення пропозицій для можливих законодавчих змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мейер Д.И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д.И. Мейер. – По исправленному и дополненному 8-му изд. 1902 г. – М. : Статут, 1997. – Часть 1. – 1997. – 831 с.
2. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России : дисс. … док. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.А. Лапач. – Ростов-на-Дону, 2002. – 537 с.
3. Синайский В.И. Русское гражданское право / В.И. Синайский. – К. : Типо-литография «Прогресс», 1917. – Вып. I. – 255 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – По изданию 1907 г. / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 90. – Ст. 356.
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 34. – Ст. 1577.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
8. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
9. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // Офіційний вісник України. – 2008. – № 81. – Ст. 2727.
10. Про холдингові компанії : Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – Ст. 1065.
11. Цивільний і Господарський кодекси : 2004-2014 рр. : [монографія] / [І.В. Спасибо-Фатєєва, В.І. Крат, Ю.В. Мица та ін.] ; за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2014. – 204 с.
12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № № 13-14, 15-16. – Ст. 112.

13. Святоцький О. Нематеріальні активи як складова майна підприємств, установ, організацій / О. Святоцький, Л. Федченко // Право України. – 1998. – № 6. – С. 81-84.

14. Шнейдеман Л.З. Учет новых видов имущества и операций / Л.З. Шнейдеман. – М. : Бухгалтерский учет, 1993. – 112 с.

15. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – Ст. 229.

16. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Х. : ФО-П Колісник А.А., 2009–2010. – Т. 4 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – 2010. – 768 с.

17. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В.М. Коссака. – К. : Істина, 2004. – 976 с.

18. Шишка О.Р. Об'єктоздатність немайнових прав / О.Р. Шишка // Актуальні проблеми приватного права : матеріали Наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). – Х. : Право, 2016. – 364 с. – С. 194-197.

19. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Р.Б. Шишка. – Одеса, 2004. – 469 с.

20. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Х. : Страйд, 2009–2010. – Т. 3 : Юридична особа / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – 2009. – 736 с.

21. Дозорцев В.А. Комментарий к схеме «Система исключительных прав» / В.А. Дозорцев // Исключительные права. Понятие. Система. Задачи кодификации : сборник статей. – М. : Статут, 2003. – 416 с.

22. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : [учебник] / А.П. Сергеев. – М. : ТК Велби, 2004. – 752 с.

23. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : [монографія] / за заг. ред. В.В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 256 с.

24. Дюма Р. Литературная и художественная собственность. Авторское право Франции / Р. Дюма ; пер. с фр. – 2-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 384 с.

25. Law on the Intellectual Property Code (Legislative Part) (No. 92-597 of July 1, 1992, as last amended by Laws Nos. 94-361 of May 10, 1994, and 95-4 of January 3, 1995) [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.copyright.ru/ru/library_old/inside/83/?doc_id=480.

26. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский ; редкол. : Н.В. Козлова, С.М. Корнеев, Е.В. Кулагина, П.А. Панкратов. – 3-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 354 с.

27. Шимон С.І. Теоретичні та практичні проблеми визначення складу «майна» як об'єкта цивільних правовідносин / С.І. Шимон // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 1 (23). – С. 61-67.

28. Чеговадзе Л.А. Система и состояние гражданского правоотношения : дисс. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л.А. Чеговадзе. – М., 2005. – 585 с.

REFERENCES

1. Meyer, D.I. (1997), *Russkoe grazhdanskoe pravo (v 2-h ch. Chast 1). Po ispravlennomu i dopolnennomu 8-mu izd. 1902*. [Russian civil law (in 2 parts. Part 1). On the revised and enlarged 8th ed. 1902.], Statute, Moscow, Russia.

2. Lapach, V.A. (2002), "System of objects of civil rights by the Russian legislation", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Rostov-na-Donu, Russia.

3. Sinayskiy, V.I. (1917), *Russkoe hrazhdanskoe pravo. Vyip. I.* [Russian Civil law. Ed. I], Tipo-litohrafiya «Prohress», Kyiv, Ukraine.

4. Shershenevich, G.F. (1995), *Uchebnik russkoho hrazhdanskoho prava. Po izdaniyu 1907* [Textbook of Russian Civil law. According to the edition 1907], Spark, Moscow, Russia.

5. "Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2003, no. 90, art. 356.

6. "On the evaluation of property, property rights and professional valuation activities in Ukraine" : Law of Ukraine of 12.07.2001 № 2658-III, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, 2001, no. 34, art. 1577.

7. "Economic Code of Ukraine of 16.01.2003 № 436-IV", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2003, no. 8-22, art. 144.

8. "On Commercial Companies" : Law of Ukraine of 19.09.1991 № 1576-XII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1991, no. 49, art. 682.

9. "On joint stock companies" : Law of Ukraine of 17.09.2008 № 514-VI, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, 2008, no. 81, art. 2727.

10. "On holding companies" : Law of Ukraine of 15.03.2006 № 3528-IV, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, 2006, no. 15, art. 1065.

11. Spasybo-Fatieieva, I. (Eds)., Krat, V., Myitsa, V. et al. (2014), *Tsivilniy i Gospodarskiy kodeksi : 2004–2014* [Civil and Economic Code : 2004-2014], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

12. "Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2011, no. 13-14, 15-16, art. 112.

13. Svyatotskiy, O. and Fedchenko, L. (1998), "Immaterial assets as the part of the property of business companies, institutions, organizations", *Pravo Ukrayiny*, no. 6, pp. 81-84.

14. Shneydeman, L.Z. (1993), *Uchet novykh vidov imuschestva i operatsiy* [The accounting of new types of property and operations], Bukhgalterskiy uchet, Moscow, Russia.

15. "Regulations (standard) accounting 8 "Intangible Assets" : Decree of the Ministry of Finance of Ukraine of 18.10.1999 № 242, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, 1999, no. 44, art. 229.

16. Spasybo-Fatieieva, I.V. (Eds), (2010), *Tsivilniy kodeks Ukrayini : naukovo-praktichniy komentar (poyasnennya, tlumachennya, rekomendatsiyi z vikoristannyam pozitsiy vischih sudovih instantsiy, Ministerstva yustitsiyi, naukovtsiv, fahivtsiv). T. 4 : Ob'ekti. Pravochini. Predstavnitstvo. Stroki* [Civil Code of Ukraine : Scientific and practical commentary (explanation, interpretation, recommendations by using the positions of higher courts, Ministry of Justice, researchers, professionals). Vol. 4 : Objects. Transactions. Representation. Terms], Seriya "Komentari ta analitika", Kharkiv, Ukraine.

17. Kossak, V.M. (Eds), (2004), *Naukovo-praktichniy komentar Tsivilnogo kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary of the Civil Code of Ukraine], Istina, Kyiv, Ukraine.

18. Shishka, O.R. (2016), *"*The ability for sales of moral rights", *Aktualni problemy pryvatnoho prava : materialy nauk.-prakt. konf., prisvyach. 94-y richnitsi z dnya narodzhennya d-ra yurid. nauk, prof., chl.-kor. AN URSR V. P. Maslova* [Issues of the day of private right : materials of scientific practical conference, devoted 94 anniversaries from the day of birth of doktorara of legal sciences, professor V.P. Maslov], Kharkiv, February 19, 2016, pp. 194-197.

19. Shishka, R.B. (2004), "Protection of the intellectual property rights of subjects in Civil Law of Ukraine", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Odessa, Ukraine.

20. Spasybo-Fatieieva, I.V. (Eds), (2009), *Tsivilnyi kodeks Ukrayiny : naukovo-praktichnyi komentar (poyasnennya, tlumachennya, rekomendatsiyi z vikoristannyam pozitsiy vischih sudovih instantsiy, Ministerstva yustitsiyi, naukovtsiv, fahivtsiv). T. 3 : Yurydychna osoba* [Civil Code of Ukraine : Scientific and practical commentary (explanation, interpretation, recommendations by using the positions of higher courts, Ministry of Justice, researchers, professionals), vol. 3 : Legal entity], Series "Comments and analytics", Kharkiv, Ukraine.

21. Dozortsev, V.A. (2003), "Commentary on the scheme "System of exclusive rights", *Isklyuchitelnyie prava. Ponyatie. Sistema. Zadachi kodifikatsii : sbornik statey* [Absolute titles. Concept. System. Tasks of kodifikacii : collection of reasons], Statut, Moscow, Russia.

22. Sergeev, A.P. (2004), *Pravo intellektualnoy sobstvennosti v Rossiyskoy Federatsii* [Intellectual property Law in the Russian Federation], TK Velbi, Moscow, Russia.

23. Luts, V.V. (Eds), (2007), *Osobysti nemaynovi prava intelektualnoyi vlasnosti tvortsiv* [Moral rights of intellectual property creators], Pidruchniky i posibnyky, Ternopil, Ukraine.

24. Dyuma, R. (1993), *Literaturnaya i hudozhestvennaya sobstvennost. Avtorskoe pravo Frantsii* [Literary and artistic property. Copyright of France], Mezhdunar. Otnosheniya, Moscow, Russia.

25. "Law on the Intellectual Property Code (Legislative Part)" (No. 92-597 of July 1, 1992, as last amended by Laws Nos. 94-361 of May 10, 1994, and 95-4 of January 3, 1995), available at : http ://www.copyright.ru/ru/library_old/inside/83/?doc_id=480 [in English].

26. Pokrovskiy, I.A., Kozlova, N.V., Korneev, S.M., Kulagina, E.V. and Pankratov, P.A. (Eds), (2001), Osnovnyie problemy hrazhdanskoho prava [The main problems of Civil Law], Statut, Moscow, Russia.

27. Shimon, S.I. (2012), "Theoretical and practical problems of the definition "property" as object of civil legal relations", *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*, no. 1 (23), pp. 61-67.

28. Chegovadze, L.A. (2005), "The system and state of civil legal relations", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Moscow, Russia.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.95: 351.74

ПОЛІЦЕЙСЬКІ ЗАХОДИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Коваленко Л.П., д.ю.н., професор,
Тарасов І.С., студент

Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
kovalenkolara@mail.ru, ihortarasov@gmail.com

Стаття присвячена дослідженню механізму застосування превентивних і примусових заходів патрульної поліції України, їх детальному розкриттю і співвідношенню в умовах сьогоденної реформи правоохоронної системи України. Проаналізовано різні аспекти профілактичної роботи поліцейського, якій відводиться провідна роль у регулюванні суспільних відносин. Водночас визначено виключні випадки застосування заходів примусу. Запропоновано нові шляхи вдосконалення законодавства у сфері запобіжної діяльності, зокрема розширення повноважень поліцейського в користуванні вогнепальною зброєю.

Ключові слова: патрульна поліція, превентивні заходи, примусові заходи, профілактична робота, примус.

ПОЛИЦЕЙСКИЕ МЕРЫ ПАТРУЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Коваленко Л.П., Тарасов И.С.

Национальный юридический университет Украины имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
kovalenkolara@mail.ru, ihortarasov@gmail.com

Статья посвящена исследованию механизма применения превентивных и принудительных мер патрульной полиции Украины, их детальному раскрытию и соотношению в условиях сегодняшней реформы правоохранительной системы Украины. Проанализированы различные аспекты профилактической работы полицейского, которым отводится ведущая роль в регулировании общественных отношений. Наряду с тем определены исключительные случаи применения мер принуждения. Предложены новые пути совершенствования законодательства в сфере предупредительной деятельности, в частности расширение полномочий полицейского в пользовании огнестрельным оружием.

Ключевые слова: патрульная полиция, превентивные меры, принудительные меры, профилактическая робота, принуждение.

POLICE PATROL ACTIVITIES

Kovalenko L.P., Tarasov I.S.

Yaroslav Mudryi National law university, str. Pushkinskaya, 77, Kharkiv, Ukraine
kovalenkolara@mail.ru, ihortarasov@gmail.com

This Article is dedicated to the research of such conceptions, as “preclusive” and “compulsory” measures of Patrol service of Ukraine, their detail disclosure and correlation in the context of reform of law-enforcement system of Ukraine. Peculiarity of the relations between police and the society in the context of complex process of the patrol of location, that includes preventative and forced activities as a reaction of the patrol police on offense has been considered. Special attention was paid to the procedure of enforcing of such activities, to the rights of a policeman and a person that is the object of prophylactic and forced activities.

Moreover, the ways of improving of Ukrainian legislature on behalf of prevention and counteraction of administrative offenses and crimes were developed. According to the strategy of a new legislature, patrol police functions as a service, not a force institution, using measures of administrative influence. Due to the task, that are laid on patrol police, this institution does preventative and prophylactic activity, which aims to prevent committing of crimes. An important part of various preventative measures of patrol police must cooperate with society. Objects of such preventative activity are potential victim, offender and the security system in general.

Thus, according to law, preventative measures of the patrol police constitute the anticipation or reducing negative consequences of actions or inactions of criminals of actions or inactions of criminals. Police force constitutes using of psychological or physical measures of influence on consciousness and behavior of people, in order to achieve strict obeying of obligations, to develop social relations and to ensure law order. Preventive measures implemented by action through police surveillance, inspection, survey and care, which found its disclosure in certain provisions of the specific police preventive measures. Police measures of influence include physical influence (force), use of special measures and use of firearms. Each of these kinds of influence is possible only if preventative police measures are not

effective enough and do not give an opportunity to policeman to execute his authority which he has according according to the law.

Taking everything into account, the legislation of Ukraine provides a fairly clear guidelines on the procedure and extent of police patrol preventive and enforcement measures. Analyzing contemporary conditions of social relations in the context of conduction of the Anti-terroristic operation, that led to a free turn of firearms in the country, increase of crime level, the provisions of legal documents of executive authorities must be reconsidered and changed, in order to adjust them to contemporary conditions, enlargement of policeman authority in the sphere of using the firearms, including giving them the opportunity to use firearms as preventative measures, when it can quickly lead to the solution of overcoming the resistance of a criminal. That could legally expand the potential of patrol police, as of authority of primary reaction on decrease of committed offences and crimes.

Key words: patrol service, police, preclusive measures, compulsory measures.

Діяльність новоствореної патрульної поліції спрямована на забезпечення публічної безпеки й порядку охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави та протидії злочинності. На сьогоднішній день реформування системи органів виконавчої влади визнано одним із пріоритетних напрямів державного будівництва. У контексті реалізації адміністративної реформи в Україні особлива увага приділяється вдосконаленню організаційно-правових засад діяльності органів внутрішніх справ, що об'єктивно зумовлено прагненням забезпечити якісне виконання завдань у сфері публічної безпеки [1, с. 639]. Із цією метою новостворений орган охорони правопорядку отримав законодавчо регламентовані заходи впливу для виконання покладених на нього обов'язків. Так, згідно зі ст. 29 Закону України «Про національну поліцію», поліцейські заходи – це дії або комплекс дій превентивного чи примусового характеру, які обмежують певні права і свободи людини та застосовуються поліцейськими, відповідно до закону, для забезпечення виконання покладених на них повноважень [4]. Стратегічними напрямами діяльності патрульної поліції визнано превенцію, а саме роз'яснювально-превентивну діяльність та інтервенцію – застосування легітимних заходів примусу. Отже, на відміну від попереднього Закону України «Про міліцію», поліцейські заходи вперше поділено на превентивні та примусові, детально розкрито в положеннях розділу V Закону.

Різні аспекти діяльності працівників правоохоронних органів щодо запобігання правопорушенням шляхом використання превентивних або примусових заходів були предметом дослідження низки вітчизняних учених, таких як О.С. Проневич, В.В. Чумак, О.С. Юнін, М.Г. Колодяжний, С.І. Братков та ін. Проте багато питань, порушених у наукових працях цих авторів, досліджувалися фрагментарно або без комплексного підходу. Тому навіть сьогодні проблема запобігання адміністративним правопорушенням і злочинам через застосування превентивних або примусових заходів у роботі правоохоронних органів залишається недостатньо вивченою, а сама система профілактичної роботи – недостатньо розвиненою. До сьогоднішнього часу не було розроблено єдиної правової доктрини щодо класифікації поліцейських заходів [2, с. 96].

Метою статті є аналіз забезпечення патрульними поліцейськими громадської безпеки шляхом поліцейських заходів, а також питань розвитку цієї служби в системі державних органів унаслідок таких суттєвих нововведень. Потрібно розглянути специфіку відносин поліції з населенням у рамках такого поняття, як комплексне патрулювання місцевості, що включає превентивні та примусові заходи реагування патрульної поліції на правопорушення, звернути особливу увагу на порядок проведення цих заходів, на права поліцейського й особи, щодо якої проводиться профілактична або силова робота, а також розробити шляхи вдосконалення чинного законодавства України у сфері запобігання й протидії адміністративним правопорушенням і злочинам [3, с. 59].

Згідно зі стратегією нового законодавства, патрульна поліція повинна функціонувати передусім як сервісний, а не силовий орган, застосовуючи заходи адміністративного впливу. Відповідно до покладених на неї завдань, патрульна поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень. Важливою складовою частиною будь-яких превентивних заходів патрульної поліції має бути робота з громадськістю. Об'єктом спрямування такої превентивної діяльності насамперед будуть потенційний потерпілий, правопорушник і система безпеки загалом. Так, згідно із Законом, превентивні заходи патрульної поліції полягають у запобіганні негативним наслідкам дій чи бездіяльності правопорушників або зменшенні їх. Їх деяку конкретизацію ми можемо знайти в ст. ст. 32-41. Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліцейський зобов'язаний повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи. Превентивні поліцейські заходи здійснюються задля профілактики різних правопорушень і

мають на меті запобігти самій можливості доведення незаконного наміру на початкових стадіях, полягають у застосуванні поліцейськими комунікативних заходів щодо особи без залучення фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї. Превентивні заходи реалізуються шляхом активних дій поліцейського через спостереження, перевірку, опитування та піклування, що й розкрито в окремих положеннях Закону про конкретні поліцейські превентивні заходи. Концепція цієї проактивної діяльності сприяє перегляду ієрархії форм виконання службових якостей працівників патрульної поліції. Уважаємо, що до проактивних форм діяльності поліції доцільно зарахувати реалізацію системних практичних заходів у рамках цільових поліцейських превентивних програм: налагодження партнерської взаємодії з населенням, створення в громадських місцях поліцейських офісів або міні-дільниць, залучення членів територіальних громад до участі в заходах з охорони публічного порядку, забезпечення автомобільного, пішого або велосипедного патрулювання, з метою підвищення щільності поліцейських сил і досягнення ефекту присутності, а також виявлення та артикуляції наявних проблем і пошуку оптимальних шляхів їх вирішення. Така проактивна діяльність є належною лише за наявності суспільної довіри до поліції [1, с. 642].

Поліцейський примус полягає в застосуванні засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей, з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин, забезпечення правопорядку й законності. Поліцейські заходи примусу включають фізичний вплив (силу), застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Будь-який із цих видів примусу є можливим лише за умови, якщо превентивні поліцейські заходи не є ефективними та не надають можливість виконання поліцейським повноважень, покладених на нього Законом. Закон містить чіткі підстави застосування таких заходів, які описані в ст. ст. 44-46. Ігнорування працівником цих підстав має наслідком притягнення його до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності, залежно від ступеня настання суспільно-небезпечних наслідків. Поліцейський примус напряму пов'язаний із таким юридичним поняттям, як «крайня необхідність», і може застосовуватися лише у виняткових випадках.

Фізичний вплив (сила) як один із видів заходів примусу полягає у входженні поліцейського особисто або в складі групи (підрозділу) у тілесний контакт із правопорушником, тобто застосуванні поліцейським тактичних прийомів і навичок рукопашного бою, з метою нейтралізації фізичного спротиву правопорушника. Такий захід застосовується в таких цілях:

1) забезпечення особистої безпеки працівника або/та безпеки інших осіб;

2) припинення правопорушення;

3) затримання особи й доставляння її в службове приміщення територіального органу або підрозділу поліції, приміщення муніципального органу, інше службове приміщення для осіб, які вчинили адміністративні або кримінальні правопорушення або підозрюються в учиненні таких правопорушень.

Реалізація таких заходів є можлива лише тоді, якщо існували достатні та очевидні підстави їх застосування, у зв'язку з численними законними вимогами поліцейського або ситуацією, що вимагає негайного фізичного втручання [6]. Застосування спеціальних засобів працівником дозволяється лише після проходження відповідної спеціальної підготовки. Порядок застосування спеціальних засобів регламентується ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» та Постановою Ради Міністрів Української РСР «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку» від 27.02.1991. Обидва нормативно-правові акти є взаємодоповнюючими й містять положення, які подають чіткий перелік таких засобів і межі їх застосування. Спеціальні засоби застосовуються у випадках, коли використані й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників. Метою застосування таких заходів є:

1) захист громадян і самозахист працівника патрульної поліції від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю;

2) припинення масових заворушень або групових порушень громадського порядку;

3) для відбиття нападів на будівлі, приміщення, споруди, транспортні засоби незалежно від їх належності;

4) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльність населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;

5) для затримання й доставляння осіб, що здійснили адміністративне чи кримінальне правопорушення, до відділів органів поліції.

Використанню спеціальних засобів, за винятком необхідності відбиття раптового нападу на працівника патрульної поліції, має передувати попередження про намір їх застосування. Попередження повинно бути зроблено достатньо голосно й чітко, не менш як два рази разом із наданням часу, достатнього для припинення правопорушення [5]. Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахування обстановки, що склалася, характеру правопорушення й особи правопорушника. Рішення про застосування спеціального засобу приймається службовою особою – командиром підрозділу патрульної поліції, або патрульним поліцейським індивідуально, відповідальним за громадський порядок у визначеній місцевості, якщо ситуація вимагає негайного такого застосування. Будь-яке таке застосування в письмовій формі має бути донесене до відома керівника підрозділу. У кожному випадку застосування спеціальних засобів працівники патрульної поліції зобов'язанні в найкоротші строки забезпечити надання потерпілим або правопорушнику первинної медичної допомоги та доповісти лікарським установам про таке застосування.

Порядок застосування вогнепальної зброї регламентується ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» та Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї» від 12.10.1992. Відповідно до положень Закону й Постанови, застосування вогнепальної зброї може здійснюватися лише як крайній захід посадовими особами, яким, відповідно до законодавства, дозволено володіння вогнепальною зброєю. Таке застосування можливе лише за наявності групового або збройного нападу на особу чи працівника поліції, приміщення юридичної особи або з метою знешкодження тварини, що загрожує життю працівника патрульної поліції чи окремим громадянам. Дозволяється також застосування вогнепальною зброї щодо особи, котра вчинила тяжкий злочин і намагається втекти або спричинити збройний опір, а також з метою термінового зупинення транспортного засобу, на якому намагається втекти правопорушник. Забороняється таке застосування в місцях масових скупчень людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи, щодо жінок із явними ознаками вагітності, людей похилого віку чи з ознаками інвалідності й малолітніх (крім випадків групових нападів ними на громадян або збройних нападів чи збройного опору), а також біля вогненебезпечних і вибухонебезпечних місць, крім випадків, що супроводжувалися ознаками крайньої необхідності. У кожній окремій ситуації патрульний поліцейський перед застосуванням вогнепальної зброї повинен голосно попередити особу про намір такого застосування, крім випадків, коли життю і здоров'ю працівника чи іншим особам загрожує безпосередня небезпека.

Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною й достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу. Працівник патрульної поліції має право оголити зброю і привести її в готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Під час затримання злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник запідозрив у скоєнні злочинів чи правопорушень, а також перевірки документів у підозрілих осіб працівник поліції може привести в готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування. Спроба особи, яка затримується працівником поліції з вогнепальною зброєю в руках, наблизитись до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутись до зброї дає працівникові міліції право застосувати вогнепальну зброю.

Дискусійним залишається питання, який саме різновид поліцейських примусових заходів повинен бути застосований до правопорушника в тій чи іншій ситуації. У Законі України «Про Національну поліцію» основний наголос робиться на тому, що чинна правоохоронна система передусім повинна забезпечити превенцію будь-якого правопорушення, а не усунення негативних наслідків учиненого. Так, патрульний поліцейський має завжди керуватися принципом відвернення небезпеки правопорушення, а не принципом покарання за правопорушення. Якщо в нього не було можливості відвернути неправомірний намір за допомогою превентивних заходів, йому потрібно завжди

вдаватися спочатку до найменш суворих примусових заходів – фізичного впливу або застосування спеціальних засобів. У будь-якій ситуації бажано це робити не одноосібно, а в щільній групі патрульних поліцейських, з метою не дати можливість правопорушнику спричинити значний спротив, у такий спосіб мінімізувати можливість спричинення тілесних ушкоджень або інших будь-яких суспільно небезпечних наслідків як для патрульних поліцейських, так і для особи правопорушника. Застосування вогнепальної зброї є вимушеним і крайнім заходом відвернення значної суспільної шкоди, тому до неї патрульні поліцейські повинні вдаватися в останню чергу.

Потрібно також зазначити, що наведення вогнепальною зброї на особу правопорушника та постріли в повітря можуть у відповідних ситуаціях виступати як дуже ефективний захід переконання правопорушника підкоритися законній вимозі патрульного поліцейського й, отже, деякою мірою виступити як превентивний захід. Законодавчо в ст. 46 Закону України «Про національну поліцію» такого повноваження не визначено, але вважаємо,що таке поводження зі зброєю було б доцільним у випадку, якщо правопорушник поводить себе особливо зухвало або цинічно і створює значні перешкоди у своєму затриманні. Це також ґрунтується й на тій думці, що на практиці роботи патрульних поліцейських таких випадків трапляється дуже багато, вони здебільшого мають позитивні результати затримання, тому внесення відповідних поправок до ст. 46 є бажаним.

Отже, законодавство України містить досить чіткі положення щодо порядку та меж застосування патрульною поліцією превентивних і примусових заходів. Потрібно зазначити, що єдиною спільною ознакою застосування таких заходів є наявність підстав уважати, що особа вчиняє триваюче, продовжуване чи закінчене правопорушення. На нашу думку, найефективнішим способом зменшення різних за напрямом правопорушень є насамперед запобігання їм, тобто виключення самої можливості доведення незаконного наміру до кінця. Аналізуючи сучасний стан суспільних відносин в умовах проведення антитерористичної операції, що спричинило вільний обіг зброї в державі, посилення криміногенної обстановки, можемо констатувати, що положення нормативно-правових актів органів виконавчої влади повинні бути переглянуті та змінені з метою їх пристосування до сучасного стану речей. Потрібно розширити повноваження поліцейського у сфері користування вогнепальною зброєю, зокрема дати можливість застосовувати її як превентивний захід, коли це може швидко призвести до вирішення питання про подолання опору правопорушника, що законно розширить можливості патрульної поліції як органу первинного реагування на зменшення кількості вчинюваних адміністративних і кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проневич О.С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку / О.С. Проневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2011-3/11pocpop.pdf.
2. Чумак В.В. Превентивні заходи реагування поліції на правопорушення : досвід Грузії / В.В. Чумак // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 2 (I). – С. 95–101.
3. Юнін О.С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки / О.С. Юнін // Серія «Право». – 2013. – № 1 (39) – С. 59–63.
4. Колодяжний М.Г. Соціальна спрямованість Закону України «Про Національну поліцію» крізь призму міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність / М.Г. Колодяжний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_31_9.
5. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : [навчальний посібник] / [С.М. Банах, В.Р. Булачек, І.С. Винярчук, Ю.Р. Йосипів та ін.]. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 300 с.
6. Братков С.І. Класифікація заходів адміністративного примусу, що застосовуються міліцією / С.І. Братков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.lj.kherson.ua/2014/pravo02/part_3/7.pdf.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. №580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

8. Про затвердження положення про порядок застосування вогнепальної зброї : Положення Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 575 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-92-%D0%BF.

9. Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : Постанова Ради Міністрів УРСР від 27.02.1991 № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF.

REFERENCES

1. Pronevych, A.S. “Proactive policing (police) as a part of the modern paradigm of law enforcement”, available at : http ://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2011-3/11pocpop.pdf.

2. Chumak, V.V. 2015 (), “Preventive measures responding police offenses : the experience of Georgia”, *Visnyk of Zaporizhzhya national university*, no. 2 (I), pp. 95–101.

3. Yunin, A.S. (2013), “Police in the system of government and public safety”, *Series : Law*, no. 1 (39), pp. 59–63.

4. Kolodyazhnyi, M.G. “Social orientation law of Ukraine On the national police in the light of international experience of social influence on crime”, available at : http ://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_31_9.

5. Banach, S.N., Bulachek, V.R., Vynyarchuk, I.S., Joseph Y.R. et al. (2011), *Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv OVS Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Tactical and special training of policemen Ukraine : textbook], LvDUVS, Lviv, Ukraine.

6. Bratkov, S.I. “Classification of administrative coercion used by police”, available at : http ://www.lj.kherson.ua/2014/pravo02/part_3/7.pdf.

7. “National police” : Law of Ukraine on July 2. 2015 №580 VIII, *Visnyk Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2015, no. 40–41, art. 379.

8. “On approval of provisions on the use of firearms” : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 12.10.1992 number 575, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575-92-% D0% BF.

9. “On approval of Rules of application of special means in protecting public order”, Resolution of the Cabinet of Ministers of USSR from 27.02.1991 number 49, available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/49-91-%D0%BF.

УДК 342.565.4: 342.7: 81 (477)

ПРАВО ОСОБИ НА ЛІНГВІСТИЧНУ (МОВНУ) ДОПОМОГУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ, НОРМАТИВНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

Коломоєць Т.О., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net

У статті аналізується право особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві з акцентом на теоретичні, нормативні і праксеологічні його аспекти. Акцентується на тому, що в наявних наукових джерелах увага вчених-адміністративістів зосереджується на аналізі окремих аспектів цього права в контексті висвітлення більш змістовної проблеми. Водночас питання нормативної реалізації цього права, ефективності його реалізації залишаються майже недослідженими. Автор звертає увагу на множинність і розмаїття нормативних актів, які формують фундамент права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві, пропонує вести мову про існування комплексного правового інституту права особи на відповідну допомогу в адміністративному судочинстві з превалюванням адміністративно-процесуальної частини. Право особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві

пропонується розглядати в аспекті аналізу його змістового наповнення (користування рідною мовою або іншою мовою під час судочинства чи послугами перекладача), кадрового та організаційного забезпечення реалізації (за рахунок залучення самостійного, однак не зацікавленого в результатах розгляду справи перекладача за клопотанням самої особи або за ініціативою суду), процедурного забезпечення (наявності передумов, підстав, дотримання послідовності дій, процесуального оформлення допуску перекладача до участі в судочинстві, реалізації ним свого адміністративно-правового статусу). Виділяються проблемні питання якості професійного перекладу в адміністративному судочинстві, зумовлені відсутністю чітких нормативних вимог до професійного правничого перекладу й суб'єктів його надання. На підставі аналізу зарубіжного нормотворчого і правозастосовного досвіду пропонується запровадження інституту професійних правничих перекладачів із нормативним закріпленням засад їхньої делікатності, критеріїв допуску до професійної діяльності, контролю за її якістю й відповідальністю за неякісний переклад, їхньої монопольної участі в усіх видах нормотворчого процесу, що посилить гарантії захисту прав особи в юридичному процесі, в т. ч. в адміністративному судочинстві.

Обгрунтовується потреба запровадження додаткової спеціалізації під час підготовки здобувачів рівнів вищої освіти «бакалавр», «магістр» за напрямом підготовки 081 – «Право» – «професійний правничий переклад», формування єдиних критеріїв допуску до професійного надання послуг перекладача, процедури сертифікації таких послуг, створення єдиного державного реєстру професійних практичних перекладачів при Міністерстві юстиції України, яким буде надано право надавати лінгвістичну (мовну) допомогу в усіх видах юридичного процесу, в т. ч. й в адміністративному судочинстві, а також запровадження самоврядування професійних правничих перекладачів. Формулюються пропозиції щодо розробки і прийняття окремого законодавчого акта про засади професійного правничого перекладу та осіб, які надають його послуги, а також удосконалення положень чинних кодифікованих процесуальних актів стосовно засад участі перекладачів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, лінгвістична допомога, мовна допомога, переклад, перекладач, право, професійний правничий перекладач.

ПРАВО ЛИЦА НА ЛИНГВИСТИЧЕСКУЮ (ЯЗЫКОВУЮ) ПОМОЩЬ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, НОРМАТИВНЫЕ И ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Коломоец Т.А.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
t_deputy@ukr.net

В статье анализируется право лица на лингвистическую (языковую) помощь в административном судопроизводстве с акцентом на теоретические, нормативные и праксеологические его аспекты. Акцентируется на том, что в имеющихся научных источниках внимание ученых-административистов акцентируется преимущественно на анализе отдельных аспектов этого права в контексте освещения более содержательной проблематики. В то же время вопросы нормативной реализации этого права, эффективности его реализации остаются почти неисследованными. Автор обращает внимание на многочисленность и разнообразие нормативных актов, что формируют фундамент права лица на лингвистическую (языковую) помощь в административном судопроизводстве, предлагает вести разговор о существовании комплексного правового института права лица на соответствующую помощь в административном судопроизводстве с преобладанием его административно процессуальной составляющей. Право лица на лингвистическую (языковую) помощь в административном судопроизводстве предлагается рассматривать в аспекте анализа его содержательного наполнения (использование родного языка или иного языка во время судопроизводства либо услуг переводчика), кадрового и организационного обеспечения реализации (за счет привлечения самостоятельного, хотя и не заинтересованного в результатах рассмотрения дела переводчика по ходатайству самого лица или по инициативе суда), процедурного обеспечения (наличие предпосылок, оснований, соблюдение последовательности действий, процессуальное оформление допуска переводчика для участия в судопроизводстве, реализация им своего административно-правового статуса). Выделяются проблемные вопросы качества профессионального перевода в административном судопроизводстве, обусловленные отсутствием четких нормативных требований к профессиональному юридическому переводу и субъектам его предоставления. На основе анализа зарубежного нормотворческого и правоприменительного опыта предлагается ввести институт профессиональных юридических переводчиков с нормативным закреплением основ их деятельности, критериев допуска к профессиональной деятельности, контроля за ее качеством и ответственности за некачественный перевод, их монопольного участия во всех видах юридического процесса, что существенно усилит гарантии защиты прав лица в юридическом процессе, в т. ч. и в административном судопроизводстве.

Обосновывается целесообразность введения дополнительной специализации при подготовке соискателей уровней высшего образования «бакалавр», «магистр» по направлению подготовки 081 – «Право» – «профессиональный юридический перевод», формирования единых критериев допуска лица к профессиональным услугам переводчика, процедуры сертификации таких услуг, создания единого государственного реестра профессиональных юридических переводчиков при Министерстве юстиции Украины, которым будет предоставлено право оказывать лингвистическую (языковую) помощь во всех видах юридического процесса, в т. ч. и в административном судопроизводстве, а также введения самоуправления профессиональных юридических переводчиков. Формулируются предложения относительно разработки и принятия отдельного законодательного акта об основах профессионального юридического перевода и лицах, оказывающих его услуги, а также усовершенствования положений действующих кодифицированных процессуальных актов касательно оснований участия переводчика.

Ключевые слова: административное судопроизводство, лингвистическая помощь, языковая помощь, перевод, переводчик, право, профессиональный юридический переводчик.

PERSONAL RIGHT TO LINGUISTIC (LANGUAGE) ASSISTANCE IN ADMINISTRATIVE LEGAL PROCEEDINGS: SOME THEORETICAL, REGULATORY AND PRAXEOLOGICAL ISSUES

Kolomoiets T.O.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
t_deputy@ukr.net

The article analyses the personal right to linguistic (language) assistance in an administrative legal proceedings with an emphasis on its theoretical, regulatory and praxeological aspects. It is noted that in existent scientific sources an attention of scientists in the field of the administrative legal proceedings is focused on an analysis of certain aspects of this right in the context of highlighting more substantial problems. At the same time, issues of regulatory enforcement of this right, its efficiency remain almost unstudied. The author pays attention to the plurality and variety of regulatory acts, which form a basis of the personal right to linguistic (language) assistance in the administrative legal proceedings, proposes to suggest an existence of a complex legal institution of personal right to proper assistance in the administrative legal proceedings with a prevalence of administrative procedural part. The personal right to linguistic (language) assistance in the administrative legal proceedings is proposed to be considered in the aspect of an analysis of its meaning (use of native language or another language in the process of proceedings, or interpreting services), staff and organizational assistance of the enforcement (at the expense of attracting an independent, not interested in results of a case consideration interpreter upon motion of the individual or court's own motion), procedural provision (availability of premises, grounds, keeping a procedure, procedural execution of an interpreter's admission to participation in legal proceedings, realization of his administrative legal status). Highlighted problematic issues concerning the quality of professional translation in the administrative legal proceedings caused by the lack of clear regulations on professional law translation and subjects of its providing. On the basis of an analysis of foreign rule-making and law-enforcement experience it is proposed to implement an institution of professional law interpreters with a normative consolidation of their principles of its delicacy, criteria of admission to professional activities, control over the quality and responsibility for low-quality translation, their monopolistic participation in all kinds of rule-making process, which will strengthen guarantees a human rights protection in the juridical process, including the administrative legal proceedings.

Grounded a necessity to establish an additional specialization in training applicants for levels of higher education "bachelor", "master" in the speciality 081 – "Law" – "professional legal translation", form uniform criteria of admission for providing professional interpreting services, certification of such services, create a uniform state register of professional practical interpreters under the Ministry of Justice of Ukraine that will be authorized to provide linguistic (language) assistance in all types of legal processes, including in the administrative legal proceedings, as well as establish a self-administration of professional legal interpreters. The paper formulates proposals on development and adoption of a separate legislative act on the foundations of professional legal translation and persons who provide these services as well as improvement of provisions of current codified procedural acts on the foundations of interpreters' participation.

Key words: administrative legal proceedings, linguistic assistance, language assistance, translation, interpreter, right, professional legal interpreter.

Завданням адміністративного судочинства є «захист прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень» (ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України). Останнім часом істотно активізувалась участь в адміністративному судочинстві іноземних громадян, осіб без громадянства, осіб, які не володіють або недостатньо володіють українською мовою – мовою адміністративного судочинства, що певним чином впливає на ступінь захисту їхніх прав, свобод, законних інтересів, створює певні мовні бар'єри для активної їхньої участі в судочинстві, стає передумовою для порушення питання про належний рівень гарантування державою захисту прав, свобод, законних інтересів осіб, які не володіють або в недостатньому обсязі володіють мовою адміністративного судочинства, в Україні. Активні міграційні процеси як внутрішньодержавного, так і міждержавного характеру лише істотно збільшують кількість таких осіб, суттєво актуалізуючи питання належного захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів у разі їхньої участі в адміністративному судочинстві. Забезпечення повноцінного захисту можливе лише за умови неухильного дотримання положень усього національного законодавства, складовою частиною якого є законодавство, зорієнтоване на реалізацію права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві. Цю сукупність норм права, враховуючи їх змістове наповнення, цілком можливо розглядати як комплексний правовий інститут, оскільки вона включає норми права різної галузевої належності (за певного превалювання адміністративно-процесуальних норм). Відповідно, й реалізація особою права на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві пов'язана з певними особливостями, зумовленими в т. ч. й специфікою нормативних засад фіксації цього права. Саме тому

цілком можливим уважається зосередження уваги на аналізі права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві з акцентом на його теоретичний, нормативний, праксеологічний аспект, що дасть змогу не лише з'ясувати наявність або відсутність достатнього нормативного підґрунтя для реалізації такого права, а й ефективність його реалізації з урахуванням реальних вимог сьогодення, виявити проблемні питання й сформулювати можливі шляхи їх вирішення, в т.ч. й з унесенням змін до чинного законодавства. Варто звернути увагу на те, що питання ефективності реалізації прав особи (в т. ч. й на лінгвістичну (мовну) допомогу) істотно актуалізуються в умовах активізації в Україні судової реформи, докорінного оновлення законодавства про судоустрій і статус суддів, засад адміністративного судочинства тощо. Усе це вимагає потреби поглибленого аналізу нормативних і праксеологічних засад реалізації прав особи в її відносинах з іншими суб'єктами під час судового захисту, в т. ч. й права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві. Питання права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративно-правовій літературі вже висвітлювалося, однак узагальнений аналіз наявних джерел дає можливість з упевненістю стверджувати, що в поле зору вчених-адміністративістів потрапляли переважно або адміністративне судочинство й опосередкований аналіз положень теорії права та нормативного закріплення засад участі в адміністративному судочинстві перекладача, який надає мовну допомогу всім учасникам такого судочинства (наприклад, роботи Р.С. Мельника, А.Т. Комзюка, Г.О. Пономаренко, В.М. Бевзенка, С.В. Ківалова та ін.), або ж принцип національної мови судочинства в аспекті аналізу принципів адміністративно-процесуального права загалом (наприклад, роботи О.П. Баранчика та ін.), або ж безпосередньо детальний аналіз нормативних засад участі перекладача в адміністративному судочинстві в контексті аналізу засад участі у відповідному процесі всіх учасників, визначення місця й ролі серед них перекладача (наприклад, роботи І.О. Картузової, А.Ю. Осадчого та ін.), або засади участі та процесуального статусу перекладача в адміністративному судочинстві за законодавством України й зарубіжних країн (наприклад, роботи В.П. Тимощука, Р.О. Куйбіди, Н.В. Александрової, О.О. Банчука, І.Б. Коліушка та ін.) тощо. Водночас робіт, у яких би безпосередньо висвітлювалося право особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві з акцентом на узгодженість наявних теоретичних, нормативних напрацювань зі ступенем ефективності реалізації такого права, немає, що й актуалізує дослідження. Саме тому цілком доцільним убачається поглиблений аналіз питання права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві, його реалізації з використанням наявних теоретичних, нормативних положень, виділенням його кількох ключових (базових) аспектів для з'ясування реального ресурсу цього права, виділення проблемних шляхів його реалізації та формулюванням можливих варіантів вирішення їх, що і є метою роботи.

Передусім варто виокремити нормативний аспект права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві. Узагальнений аналіз положень чинного законодавства дає змогу вести мову про те, що певні нормативні положення, які фіксують відповідне право особи, є, однак визнати їх достатніми, такими, що фіксують максимально повно, абсолютно визначено як саме право, так і форми його реалізації, на жаль, не можна. Уже вели мову про те, що потрібно виділяти комплексний характер нормативних засад цього права. На підтвердження цього варто виокремити ст. ст.15, 48, 49, 68, 27, 92 КАС України, ст. ст.10, 11 Конституції України, ст. ст. 7, 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012, п. 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003, ст. ст. 9, 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу (далі – КК) України тощо. До того ж варто згадати деякі інші положення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003, Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992, Кодексу професійної етики Асоціації перекладачів України, Рішення Конституційного Суду України (справа про застосування української мови) від 04.12.1999, Закону України «Про звернення громадян» від 02.121996, положення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, Хартії основних прав Європейського Союзу тощо. При цьому різногалузевий характер цих нормативних засад і зумовлює комплексний характер усього нормативного підґрунтя цього права, безперечно, з істотним превалюванням (є його базовою складовою частиною, основою) норм адміністративно-процесуального права над кримінально-правовими, конституційно-правовими та іншими галузевими нормами. Аналіз вищезазначених норм дає можливість виокремити т. зв. «мовне законодавство» у відповідному нормативному підґрунті (яке містить норми-дефініції, визначає обов'язок держави сприяти розвитку самобутності меншин України, правовий статус державної мови як «основної офіційної мови, обов'язкового засобу

спілкування у публічних сферах суспільного життя» [1, с. 28], галузеві стандарти Асоціації перекладачів України тощо) і законодавство, безпосередньо зорієнтоване на реалізацію права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу під час судового захисту, зокрема в адміністративному судочинстві. Окрім того, останнє також підлягає умовному поділу на кілька складників: те, що фіксує засади реалізації права особи в адміністративному судочинстві (безпосередньо самі засади), й форми зовнішнього виразу реалізації такого права із залученням перекладача. Особливістю цього нормативного підґрунтя також є те, що кодифікований адміністративно-процесуальний акт фіксує лише кілька складових елементів адміністративно-процесуального статусу перекладача, який залучається для надання особі лінгвістичної (мовної) допомоги у випадку реалізації особою свого права (ст. 68 КАС України), містить указівку про кримінальну відповідальність за «завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків» (ч. 5 ст. 68 КАС України), яка визначена в ст. ст. 384, 385 КК України, окрім того, в адміністративно-деліктному кодифікованому акті міститься вказівка про адміністративну відповідальність перекладача за його злісне ухилення від явки до суду (ст. 185-3 КУпАП). Отже, за всього багатоманіття нормативних актів, які зорієнтовані на врегулювання відносин, пов'язаних із реалізацією права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві, визнати досконалим нормативне підґрунтя реалізації такого права (у частині його систематизації, повноти регламентації, абсолютної визначеності), на жаль, не можна.

По-друге, змістове наповнення відповідного права. Ст. 15 КАС України чітко передбачає, що «особи, які беруть участь у справі та не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися рідною мовою або мовою, якою вони володіють, а також послугами перекладача». Отже, законодавець передбачає підстави реалізації права на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві – «не володіння або недостатнє володіння державною мовою», яка, згідно зі ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, є мовою судочинства й діловодства в судах, і можливість для подолання лінгвістичних перепон користування рідною мовою або мовою, якою вона володіє, а також послугами перекладача. Отже, фактично мова може йти про дві складові частини відповідного змістового наповнення: 1) користування рідною або іншою мовою, якою особа володіє, самостійно; 2) користування послугами перекладача, який виконує роль «своєрідного лінгвістичного (мовного) посередника». У першому випадку особа самостійно реалізує свої права в адміністративному судочинстві, в іншому – за допомогою учасника адміністративного судочинства – перекладача, який, з одного боку, вступає в розгляд справи як особа, яка «допомагає іншій», з іншого боку, має самостійний процесуальний статус. При цьому варто пам'ятати, що перекладач хоча й залучається для надання допомоги іншому учаснику, водночас є самостійним учасником адміністративного судочинства, який не зацікавлений у результатах розгляду справи (його і більшості наявних навчальних, наукових джерел включають до групи «незацікавлених учасників», «допоміжних суб'єктів»). Саме тому він не замінює ту особу, для надання допомоги якій долучається, а є самостійним, хоча й допоміжним учасником адміністративного судочинства, який здійснює свою професійну діяльність і не зацікавлений у результатах розгляду справи. Фактично особа, реалізуючи своє право на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві, самостійно обирає оптимальну для неї форму зовнішнього вираження реалізації такого права (хоча законодавець допускає й вирішення цього питання не лише за клопотанням особи, яка бере участь у справі, а й за ініціативою суду, коли останній дійде висновку, що особа «внаслідок неспроможності оплатити послуги перекладача буде позбавлена судового захисту» (ст. 68 КАС України). Залучаючи (за ухвалою суду за клопотанням особи) перекладача, особа фактично залучає особу, яка допомагає їй усувати лінгвістичні (мовні) перепони в адміністративному судочинстві, яка надає їй лінгвістичну (мовну) допомогу, задля забезпечення повноцінного захисту прав особи в суді. Перекладач фактично «обслуговує» судовий процес, надає послуги (про це свідчить і навіть нормативне формулювання «… оплатити послуги перекладача…» у ст. 68 КАС України), допомагає іншим особам, які беруть участь у справі, звідси й специфіка нормативного закріплення його процесуального статусу (§ 2 «Інші учасники адміністративного процесу» глава 5 «Учасники адміністративного процесу»). Отже, управомочна норма, що фіксує право особи, яка бере участь у справі, у разі не володіння або недостатнього володіння нею державною мовою передбачає реалізацію цією особою свого права у формі використання послуг перекладача в адміністративному судочинстві.

По-третє, процедурний аспект права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві. Варто зазначити, що реалізація відповідного права можлива як за ініціативою самої

особи (ініціативні правовідносини), коли перекладач допускається до участі у справі за клопотанням особи, яка бере участь у справі, на підставі ухвали суду, так і за ініціативою суду (втручальні правовідносини), коли суд самостійно вирішує питання, дійшовши висновку про те, що особа не володіє або недостатньо володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, й унаслідок неспроможності оплати послуги перекладача буде позбавлена належного судового захисту. Тобто в першому випадку – за наявності ініціативи особи, яка бере участь у справі, її спроможності сплатити послуги перекладача; в іншому – ініціатива суду у вирішенні відповідного питання за наявності двох передумов: підстави для залучення перекладача та неспроможності особи сплатити його послуги.

По-четверте, кадрове й організаційне забезпечення реалізації права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві. Забезпечити повну реалізацію права особи на відповідну допомогу покликаний перекладач як «особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими» (ст. 68 КАС України).

Перекладач – це фактично «комунікативна ланка» між учасниками адміністративного судочинства, особа, котра надає лінгвістичну (мовну) допомогу, що усуває лінгвістичні (мовні) перепони в адміністративному судочинстві. Незважаючи на те що ст. 68 КАС України фіксує дефініцію «перекладач», чітких вимог, яким має відповідати ця особа, у законодавстві немає. Усе це й зумовлює проблему у правозастосуванні. Як правило, до участі в як перекладачі залучаються особи, рівень володіння мовою яких підтверджується наявністю дипломів, сертифікатів установленого зразка. Водночас варто зазначити, що перекладач в адміністративному судочинстві залучається для здійснення «усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу» всіх документів, висловлювань учасників судочинства. Специфіка як самого адміністративного судочинства, так і його предмета, учасників зумовлює й певну специфіку лінгвістичної підготовки перекладача, її професійний характер, такий, що передбачає поглиблення знання правничої термінології, професійне лінгвістичне спілкування, а отже, в адміністративному судочинстві перекладач надає допомогу в професійному мовному спілкуванні його учасникам. Саме тому лише наявності документа про володіння певною мовою, навичками перекладу для залучення особи як перекладача в адміністративному судочинстві, як, до речі, й інших видах юридичного процесу, недостатньо. Особа має бути ґрунтовно підготовлена в аспекті не лише лінгвістики, навичок перекладу мовного матеріалу, а і юриспруденції, саме тому варто врахувати досвід зарубіжних держав у частині нормативного закріплення вимог, яким має відповідати професійний (у галузі юриспруденції) перекладач, умови допуску його до професійної діяльності, контролю за якістю його діяльності, підвищення кваліфікації, а також відповідальності за невиконання, неналежне виконання своїх обов'язків.

Головним призначенням перекладача в адміністративному судочинстві є здійснення усного та письмового професійного мовного перекладу, отже, необхідними є робота з джерелами права, знання правничої термінології, а отже, необхідною є спеціалізована фахова (у галузі права) лінгвістична підготовка такої особи. Це, у свою чергу, вимагає певних коректив в організаційному забезпеченні процесу підготовки майбутніх професійних правничих (це можуть бути «судові», «присяжні», «правничі», які тривалий час існують у зарубіжних країнах [2]) перекладачів. Бажано було б запровадити додаткову спеціалізацію для здобувачів рівнів вищої освіти «бакалавр», «магістр» за напрямом підготовки 081 «Право» – «професійний правничий переклад», передбачити поглиблене вивчення юридичної термінології, специфіки професійного перекладу, роботу з правничими джерелами (в тому числі й роботу з «Багатомовним тезаурусом Європейського Союзу EUROVOC», розробленим згідно зі стандартами Міжнародної організації у вигляді нормативного словника (зводу даних, понять), який складається з дев'яти мовних версій). Це усунуло б ту досить поширену на сьогоднішній день практику залучення до участі в адміністративне судочинство як перекладачів осіб із компетентностями лінгвістичного перекладу, однак без достатньої підготовки щодо розуміння, перекладу правничих текстів, використання термінології тощо, що істотно знижує ступінь захисту прав особи, яка користується послугами перекладача. Задля забезпечення високої якості професійної лінгвістичної (мовної) допомоги перекладача в адміністративному судочинстві варто нормативно закріпити умови допуску до професійного виконання обов'язків (надання послуг, допомоги) перекладачів, формування списків осіб, які можуть залучатися до надання таких послуг з урахуванням належного рівня їхньої підготовки та наявних компетентностей (сертифікації), періодичність підвищення їхнього рівня компетентностей, а також чітко визначити підстави їхньої

відповідальності за неякісне надання ними послуг. Цілком доречним у цьому аспекті виглядає запозичення позитивного досвіду Бразилії (де нормативно закріплено існування інституту офіційних перекладачів, які можуть залучатися до участі в різних видах юридичного процесу [2], критерії, яким має відповідати особа, яка бажає надавати послуги «офіційного перекладача», в т.ч. й пройти конкурс та отримати ліцензію на надання таких послуг»), Іспанії (з упровадженою фаховою підготовкою перекладачів на базі лише кількох чітко визначених державою університетів, із Ліцензіатом перекладачів усного та письмового перекладу, яким визначається ступінь фахівців перекладу відповідно до прийнятих у Європейському Союзі правил, існуванням «судових перекладачів» (штатних працівників суду) та «судових перекладачів-фрилансерів», котрі є позаштатними співробітниками, яких інколи запрошують для надання окремих послуг перекладача і які є переважно випускниками як філологічних навчальних закладів, так і факультетів права, існуванням асоціації професійних перекладачів) [2].

Зацікавленість викликає й досвід Республіки Польща з існуванням при профільному Міністерстві юстиції (а щодо окремих різновидів категорій справ – і місцевих судах) реєстру професійних правничих перекладачів із регламентацією на законодавчому рівні критеріїв допуску до професійного виконання ними послуг, сертифікацією їх послуг, періодичною перевіркою рівня їхньої компетентності тощо. Цілком виправданим убачається законодавче закріплення (на рівні окремого законодавчого акта, безпосередньо присвяченого професійним правничим перекладачам, за аналогією із законодавчими засадами експертної професійної діяльності) вимог, яким має відповідати претендент на надання послуг професійного правничого перекладу, критеріїв і процедури допуску до професійної діяльності, сертифікації (строкової) їхньої діяльності (ліцензування), формування єдиного загальнодержавного реєстру професійних правничих перекладачів (із можливістю їх поглибленої спеціалізації) при Міністерстві юстиції України (цілком виправдано, якщо мова буде йти про впровадження не лише судових, а загалом професійних правничих перекладачів) з етичними вимогами щодо перекладу, враховуючи важливість етичного складника професійної діяльності перекладача, а також питання їхньої відповідальності за неякісне надання послуг із чітким визначенням можливих негативних наслідків для них з урахуванням неявної практики негативного впливу неякісного професійного правничого перекладу на результати правозастосування [3]. На жаль, важливою гарантією реалізації права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу в адміністративному судочинстві є надання особі можливості користуватися не лише послугами перекладача, а якісними послугами перекладача. Професійний переклад має передбачати заміну «мовленнєвого твору (тексту) з однієї мови мовленнєвим твором (текстом) на іншу мову при збереженні його незмінного значення» [4, с. 10], «створення висловлювань (текстів), які повинні мати однакове значення й відображати реальний зміст попередніх висловлювань (текстів), створених іншою мовою, та наявних особливостей у межах іншої культури» [5, с. 239], із забезпеченням відповідності текстів, промов за змістом і сутністю, повнотою, адекватністю, відповідністю галузевій належності, одноманітністю термінів, найменувань, скорочень, умовних позначень тощо.

Саме тому акцент має бути зосереджений не на самому факті залучення перекладача для надання учаснику адміністративного судочинства лінгвістичної (мовної) допомоги, а на якісній допомозі, яку надає висококваліфікований професійний правничий перекладач. Навіть практика розробки зразків перекладів типових документів, підготовки методичних рекомендацій щодо перекладу типових словосполучень, яка вже існує в Україні, на жаль, не дає позитивного результату, оскільки навіть у процесі використання вищезазначених матеріалів спостерігається тенденція вільного перекладу, заміни слів у типових словосполученнях, зміни послідовності розташування слів, словосполучень у перекладах, що істотно змінює зміст висловлювань, текстів після надання таких послуг перекладачем [3]. Саме тому доцільним є визначення критеріїв якості перекладу, етичних вимог як щодо професійної діяльності правничого перекладу, так і результатів його роботи, обов’язкове залучення до відповідної діяльності лише професійних правничих перекладачів, унесених до єдиного загальнодержавного реєстру за результатами перевірки рівня їхньої компетентності, впровадження адекватних заходів реагування (з боку як держави, так і професійних громадських правничих організацій перекладачів – це цілком може бути Асоціація професійних перекладачів у сфері приватного й публічного права, пропозиція про створення якої вже протягом кількох років обговорюється у вітчизняному правничому професійному середовищі [3]) за надання неякісних (таких, що впливають негативно на престиж професійних правничих перекладачів загалом) послуг.

Отже, у базовому законодавчому акті мають бути визначені основні правові засади професійного правничого перекладу, вимоги щодо суб’єктів надання таких послуг, процедура допуску до

професійної діяльності перекладача, вимоги до якості такої діяльності, а в кодифікованих процесуальних актах – особливості реалізації права особи на лінгвістичну (мовну) допомогу із залученням таких перекладачів в окремих видах юридичного процесу, що сприятиме забезпеченню реалізації відповідного права особи, усуне ті проблемні питання, які, на жаль, є конкретними на сьогоднішній день в Україні.

Відповідних коректив потребує й КАС України в частині визначення засад участі перекладача в адміністративному судочинстві із закріпленням монопольної участі лише професійних правничих перекладачів, рівень компетентності яких перевірено, яким надано відповідний сертифікат і яких унесено до єдиного загальнодержавного реєстру професійних правничих перекладачів при Міністерстві юстиції України. Положення ст. 68 КАС України мають узгоджуватися з положеннями базового законодавчого акта про професійний правничий переклад і суб'єктів, які надають відповідні послуги, й передбачати лише специфіку участі перекладача в судочинстві з максимальним розширенням його прав у судочинстві задля забезпечення повноти реалізації права учасника провадження, лінгвістична (мовна) допомога якому надається (за аналогією з положеннями Кримінального процесуального кодексу України, присвяченими участі перекладача в кримінальному процесі).

Корегування потребують і положення чинного законодавства України в частині визначення засад відповідальності перекладача за неналежне надання послуг з акцентом на адекватності реалізації на вчинені протиправні діяння, розширення видового розмаїття зовнішніх форм такого реагування, спрощення відповідної процедури реагування з посиленням засад її прозорості, оперативності, а також прагненням не лише своєчасно, адекватно покарати особу за неправомірні дії, а й запобігти вчиненню можливих аналогічних діянь як цією особою, так й іншими особами, які надаватимуть послуги професійного правничого перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коломоєць Т.О. Перекладач як учасник адміністративно-деліктного провадження за законодавством України : [монографія] / Т.О. Коломоєць, І.А. Бережна. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 180 с.
2. Григораш В. Професійні перекладачі. Створення відповідної асоціації в Україні – актуальна й важлива проблема / В. Григораш // Юридичний вісник України. – 2015. – 24–30 жовтня. – № 42 (1059). – С. 14.
3. Курдельчук Д. Якісний захист прав громадян за кордоном залежить і від перекладача / Д. Курдельчук // Юридичний вісник України. – 2015. – 24–30 жовтня. – № 42 (1059). – С. 15.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
5. Гальчак Т.В. Поняття усний переклад у контексті міжсоціальної та внутрішньосоціальної взаємодії / Т.В. Гальчак // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки». – 2010. – № 9. – С. 238–241.

REFERENCES

1. Kolomoets, T.O. and Berezhna, I.A. (2014), *Perekladach yak uchasnyk administratyvno-deliktnoho provadzhennya za zakonodavstvom Ukrayiny : monohrafiya* [Translator as a participator of administrative delictual proceeding according to the legislation of Ukraine : monograph], Vydavnichyi dim «Gelvetika», Kherson, Ukraine.
2. Grihorash, V. (2015), "Professional translators. Establishment of corresponding association in Ukraine – relevant and important issue ", *Yurydychnyi visnyk Ukrayiny*, October, 24-30, no. 42 (1059), p. 14.
3. Kurdelchuk, D. (2015), "Qualitative protection of rights of citizens abroad depends also on a translator", *law Herald of Ukraine*, no. 42 (1059), p. 15.
4. Barkhudarov, L.S. (1975), *Yazyk i perevod (Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda)* [Language and translation (Issues of general and private theory of translation)], Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscow, Russia.

5. Galchak, T.V. (2010), “The concept of oral translation in the context of inter-social and internal social interaction”, *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky*, no. 9, pp. 238-241.

УДК 35.076: 35.08: 34.08 (477)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УЗГОДЖЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО Й ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ Й МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Дрозд О.Ю., к.ю.н., доцент

Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом’янська, 1, м. Київ, Україна
alexeydrozdk@mail.ru

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених досліджено зарубіжний досвід узгодження та розмежування публічно-правового й приватноправового регулювання проходження державної служби, а також розглянуто можливості його використання в Україні. Наголошено, що в низці зарубіжних країн як правове явище відсутній інститут державної служби, тому що в якості нього існує інститут публічної служби. Доведено, що наша держава повинна прагнути до запровадження децентралізованої моделі правового регулювання досліджуваного інституту.

Ключові слова: зарубіжний досвід, узгодження, розмежування, правове регулювання, проходження державної служби.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОГЛАСОВАНИЯ И РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ И ЧАСТНОПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОХОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Дрозд А.Ю.

Национальная академия внутренних дел, пл. Соломенская, 1, г. Киев, Украина
alexeydrozdk@mail.ru

В статье на основе анализа научных взглядов ученых исследован зарубежный опыт согласования и разграничения публично-правового и частноправового регулирования прохождения государственной службы, а также рассмотрены возможности его использования в Украине. Отмечено, что в ряде зарубежных стран как правовое явление отсутствует институт государственной службы, так как в качестве него существует институт публичной службы. Доказано, что наше государство должно стремиться к внедрению децентрализованной модели правового регулирования исследуемого института.

Ключевые слова: зарубежный опыт, согласования, разграничение, правовое регулирование, прохождение государственной службы.

FOREIGN EXPERIENCE OF HARMONIZATION AND DIFFERENTIATION OF PUBLIC LAW AND PRIVATE LAW REGULATION OF THE CIVIL SERVICE AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

Drozd O.Yu.

National Academy of Internal Affairs of Ukraine, sq. Solomianska, 1, Kyiv, Ukraine
alexeydrozdk@mail.ru

The article, based on an analysis of scientific views, studied international experience of harmonization and differentiation of public law and private law regulation of the civil service and the possibility of its use in Ukraine. It is emphasized that in a number of foreign countries there is no civil service institution as a legal phenomenon since it exists as a public service institution. It is proved that our state should seek to introduce decentralized models of legal regulation of the institution investigated.

A problem of harmonization and differentiation of public law and private law regulation of the civil service and the possibility of its use in Ukraine was studied by such scientists as V. Averianov, Yu. Bytiak, S. Dubenko and others, however, the foreign experience in solving this issue requires more attention. This determines the purpose of this scientific article. A comparative analysis of terminology used in the field of legal regulation of the civil service in foreign countries and in Ukraine is conducted. Main models of legal regulation of the institute of civil service in foreign countries are determined. It is revealed that different countries use different approaches to the legal regulation of this institution. The authors propose and ground a set of recommendations to be implemented in Ukraine. For example, a most of foreign countries clearly divide positions of civil servants into political and professional, which as the authors of this scientific paper consider is also necessary to be done in Ukraine. It is considered that the

application of given proposals will allow Ukraine to conduct the legal regulation of issues related to civil service in more effective way.

Key words: foreign experience, coordination, demarcation, legal regulation of civil service.

На шляху демократизації українського суспільства, його побудови до визнаних світових правових стандартів наша держава постійно прагне до вдосконалення своїх окремих інституцій. Не є винятком у цьому аспекті й інститут проходження державної служби. При цьому простежується запозичення стосовно нього провідного зарубіжного досвіду, що може вказати на те, в яких напрямах необхідно здійснювати реформування зазначено інституту, зокрема в аспекті узгодження й розмежування публічно-правового та приватноправового його регулювання. Також вивчення такого досвіду може вказати й на негативні тенденції формування досліджуваного інституту в низці зарубіжних країн, що дасть нашій державі змогу уникнути відповідних кроків на цьому шляху. А тому в рамках дослідження спробуємо вирішити завдання з вивчення й узагальнення зарубіжного досвіду узгодження та розмежування публічно-правового й приватноправового регулювання проходження державної служби, вироблення конкретних рекомендацій із цього питання, використання яких можливе для України.

Проблема узгодження та розмежування публічно-правового й приватноправового регулювання проходження державної служби й можливості його використання в Україні були предметом досліджень таких учених: В. Авер'янова, Ю. Битяка, С. Дубенко, Г. Лелікова, Н. Нижник, О. Оболенського, П. Павленчика, О. Петришина, В. Цвєткова та інших. Однак недостатньо уваги приділено зарубіжному досвіду щодо вирішення зазначеної проблеми.

Саме тому мета статті – дослідити зарубіжний досвід узгодження та розмежування публічно-правового й приватноправового регулювання проходження державної служби та можливості його використання в Україні

Розпочати вирішення поставленого наукового завдання вважаємо за необхідне з порівняльного аналізу термінології, що застосовується у сфері здійснення правового регулювання державної служби в низці зарубіжних країн та Україні. Так, у нашій державі поряд із терміном «державна служба» використовується й інший – «публічна служба», що, як випливає з аналізу його змісту, значно ширший за перший. Зокрема, як зауважує авторський колектив навчального посібника «Адміністративне право України», виходячи з предмета адміністративного права, можна стверджувати, що найбільш вагомими складовими частинами публічної служби в Україні є державна служба та служба в органах місцевого самоврядування. При цьому наводиться й більш широке визначення: публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, поліцейських і військова служба, дипломатична служба, інша державна служба та служба в органах місцевого самоврядування [1, с. 123]. У наведеному випадку науковці, визначаючи сутність публічної служби, обмежилися поданням переліку категорій посад у відповідних органах, що входять до змістового наповнення цього терміна. Таке бачення сутності публічної служби майже повністю відповідає її законодавчо встановленому визначенню. Зокрема, вперше на рівні національного законодавства термін «публічна служба» отримав своє закріплення в положеннях Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 вищенаведеного нормативно-правового акта, публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [2]. Існують й інші підходи до визначення сутності публічної служби. Так, у дослідженні, присвяченому вставленню особливостей здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї, О. Мінченко публічну службу визначає з функціонального її розуміння. На думку вченої, у функціональному плані публічна служба являє собою діяльність, мета якої – виконувати загальнодержавні завдання управління колом осіб, для яких виконання публічних справ є професійною діяльністю [3, с. 129]. Саме таке розуміння сутності публічної служби характерно й для низки зарубіжних країн. При цьому варто відмітити, що з аналізу вищенаведених позицій випливає, що для нашої держави публічна служба включає в зміст одразу дві категорії – державна служба та служба в органах місцевого самоврядування. Разом із тим у деяких зарубіжних країнах простежують протилежні підходи до визначення публічної та державної служби аж до повної відсутності останньої.

Так, у сучасній Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) поняття «державна служба» відсутнє взагалі. Лише тільки після першої світової війни з'явився термін «публічна служба», який

увійшов у словник німецьких політологів [3, с. 129]. При цьому на різне сприйняття таких категорій, як «публічна служба» та «державна служба», наштовхує й семантичний підхід до визначення їх сутності, що застосовується в зарубіжних країнах. Так, у ФРН для позначення цього правового інституту використовується категорія "öffentlicher Dienst", що українською мовою в буквальному значенні може бути перекладено як «державна служба». Сам службовець у ФРН визначається як "Beamte". У Франції оперують термінами "fonction publique" (державна адміністрація), що відповідає нашому розумінню категорії «державна служба», і "fonctionnaire" (функціонер), що відповідає категорії «державний службовець». У Великій Британії використовується категорія "civil service" (цивільна служба) та "public agent" (державний агент) [4, с. 15], а також "civil servant" (цивільний слуга) або ж "crown servant" (слуга Корони). У Данії для позначення державного службовця використовується термін "tjenestemœnd", що в буквальному сенсі українською мовою може бути перекладено як «людина на службі». У Бельгії та Люксембурзі вживаються більш нейтральні терміни – «агент держави» або «агент місцевої громади». В Італії тривалий час використовується термін "impiegato civile" (цивільний службовець) держави або місцевих властей. В Ірландії застосовуються терміни "civil servant", що позначає цивільного публічного службовця або функціонера держави, та "public servant", що є більш широким за змістом поняттям. Усі вищенаведені поняття на позначення публічних службовців, за винятком терміна, що вживається в Італії, використовуються лише стосовно осіб, які мають специфічний публічно-правовий статус [5, с. 84]. Використання зазначеної вище термінології у сфері проходження державної (публічної) служби в різних країнах світу не є випадковим й зумовлено, зокрема, специфікою правового регулювання цього інституту, в тому числі співвідношенням публічно-правового та приватноправового регулювання цієї сфери суспільного життя.

Зокрема, в багатьох зарубіжних країнах більш широку категорію державних службовців зараховують до публічної служби, а власне державних службовців – до так званої цивільної служби. Останню розуміють як один із різновидів публічної служби, її ядро, яке становлять передусім службовці міністерств центрального та місцевого апаратів, котрі беруть участь у розробці й прийнятті рішень політичного характеру [6, с. 231]. Окрім цього, в зарубіжних країнах існує тенденція до сприйняття моделей держаної служби з погляду знаходження центру управління нею – централізованого та децентралізованого управління державною службою, а також залежно від функціонального призначення – цивільна служба, урядова служба, публічна служба тощо. З огляду на це буде виявлятися співвідношення публічно-правового й приватноправового регулювання державної служби. Так, класичними представниками централізованого та децентралізованого підходу до побудови системи державної служби є Франція і ФРН. Як зауважує А. Кірмач у дослідженні, що присвячено аналізу європейського досвіду правового регулювання державної служби та його впровадження в Україну, німецький і французький досвіди правового регулювання державної служби є, відповідно, децентралізованим і централізованим типами правового регулювання, класичними підходами до правового регулювання державної служби в рамках європейської правової традиції. Окрім цього, наголошується на тому, що законодавство про державну службу більшості європейських країн побудовано саме на основі одного з указаних типів правового регулювання державної служби [7, с. 46-47]. Охарактеризуємо більше детально вищенаведені підходи до здійснення правового регулювання інституту проходження державної служби в зарубіжних країнах.

Децентралізований підхід, згідно з яким міністерствам чи відомствам дозволяється брати на себе більшу відповідальність за виконання кадрових функцій, ґрунтується на наданні керівництву можливості оперативніше реагувати на потреби щодо укомплектування персоналом. Децентралізований підхід вимагає високого рівня інформації й координації між центральним відомством та окремим підрозділом. Для цього потрібні високорозвинені комп'ютеризовані системи й системи обробки даних для збереження необхідного рівня контролю. Там, де відсутні управлінські та технічні можливості, малоймовірно, що децентралізований підхід може бути успішним. Для багатьох країн, де немає добре розвиненої державної служби на нижчих рівнях управління, варіант централізованого підходу до управління кадрами є найкращим [8, с. 20]. Так, проходження державної служби у ФРН характеризується децентралізацією. Федеральні органи державного управління хоча й зберігають за собою координаційні та контролюючі функції управління проходженням державної служби, все ж передають більшу частину практичних питань на розсуд локальних органів державного управління. Більше того, практика правозастосування німецького законодавства про державну службу дає змогу стверджувати, що більша частина повсякденних питань проходження державної служби вирішується саме локальними органами державного управління, зокрема встановлення

особливостей правового регулювання проведення процедур відбору на посаду державних службовців, створення комісій для проведення конкурсів на заміщення вакантних посад державних службовців, створення комітетів і комісій, які здійснюють службові розслідування щодо державних службовців і вирішують питання про притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності тощо [7, с. 44]. При цьому у ФРН державна служба називається в буквальному перекладі українською мовою «громадською» або «публічною». Зазначене поняття охоплює всіх працівників державних установ. До них належать не тільки співробітники органів управління, а й учителі, працівники дошкільних установ, професори та викладачі державних університетів, судді, міністри, члени дирекції Федерального банку, а також поліцейські, військовослужбовці, службовці залізниць, поштових установ тощо [9, с. 84]. Також варто відмітити, що у ФРН існує державна служба на федеральному й земельному рівнях. Персонал державної служби поділено на дві групи: 1) безпосередньо державні службовці (чиновники); 2) державні працівники (не чиновники). Уважається, що на держслужбі виникають або публічно-правові службові відносини (чиновники, судді, військовослужбовці), або приватноправові службові відносини (інші службовці, робітники, ті, хто навчаються). У міністерствах та інших публічних адміністраціях служать переважно чиновники [10, с. 389]. Як і в багатьох інших країнах, у ФРН проводиться відмінність між «політичними чиновниками» й «чиновниками-фахівцями». Політичні чиновники залишають свою посаду з приходом до влади представників інших партій, які формують новий урядовий кабінет. На практиці в разі зміни уряду зазвичай змінюється до 20% керівного персоналу міністерств і відомств. Чиновники-фахівці постійно здійснюють державні функції. Вони повинні мати дуже високий рівень професійно-адміністративної підготовки й часто перевершують у цьому своїх керівників – політичних чиновників. Саме вони забезпечують безперервність управлінського процесу [9, с. 86]. Відповідно до усталеної адміністративно-правової традиції права ФРН, чиновники перебувають із роботодавцем-державою в публічно-правових, а службовці та робітники – в приватноправових відносинах, відповідно, правові норми, що регламентують статус чиновників, одночасно належать як до норм права державної служби, так й особливої частини адміністративного права цієї країни [11, с. 57].

Що стосується централізованого підходу, то він забезпечує більшу послідовність у розвитку політики державної служби, координації багатьох кадрових функцій, таких як набір кандидатів, тестування, кваліфікаційні критерії та системи оплати, й дає змогу владним політичним структурам розвивати довготермінове кадрове прогнозування і планування [12, с. 237-238]. Класичним представником централізованого правового регулювання інституту державної служби, як ми зазначали вище, є Франція, в якої управління проходженням державної служби побудовано на загальному централізованому підході до державного управління, зокрема створена інтегрована ієрархічна система органів управління проходженням державної служби [7, с. 45]. Разом із тим зазначене вище не виключає й місцевого рівня управління державної служби. Головна особливість системи місцевої державної служби Франції, що відрізняє її від центральної, полягає в наданні місцевим урядовим установам і виконавчим органам влади певних прав, що стосуються створення й скасування посад, призначення на посади, організації професійної підготовки державних службовців, вирішення питань про підвищення по службі, присвоєння рангів, стягнень і звільнень службовців. Як і в центральній державній службі, функціонування місцевої державної служби Франції регулюється низкою консультативних та адміністративних органів [9, с. 121]. Термін «публічна влада» у Франції зводиться до того, що вона пов'язана з управлінською діяльністю, при цьому з поняття виділяються державні організації, для яких управлінська діяльність не є головною метою [12, с. 233]. Тут діє державна служба в значенні «публічна». Причому держава розглядається як «публічна юридична особа». «Державними службовцями» вважаються всі службовці держави – її законодавчих, виконавчих і судових органів як у столиці, так і на периферії. Виділяють такі категорії службовців: Національних Зборів і Сенату Республіки; судової ієрархії; зі спеціальним статусом; військової служби (якщо це передбачено їхніми статутами). Розрізняють терміни «державні посади» та «посади в державному органі». У широкому розумінні державні службовці діляться на: 1) службовців адміністрації, а також місцевих товариств і публічних установ (включаючи викладачів і лікарів); 2) працівників парламенту, військовослужбовців, працівників судів [10, с. 390]. Позитивним аспектом правового регулювання державної служби у Франції є те, що тут активно використовується позитивний фактор гарантованої зайнятості, тобто державний службовець забезпечується роботою на весь строк своєї професійної діяльності [13, с. 224-225]. В організації державної служби Франції поєднуються система найму («відкрита державна служба») та система кар'єри («закрита державна служба»). Відповідно до цього, державні службовці діляться на дві великі групи: 1) службовці, які не є чиновниками, які працюють у державних установах за наймом. Сюди належать ті, хто працює на

умовах погодинної оплати й за контрактом, стажисти; 2) службовці-чиновники, які постійно працюють у системі державної служби і становлять її основу [9, с. 118-119]. У контексті вищенаведеного варто зазначити, що Франція не єдина країна, де використовують ці підходи до організації державної служби (відкрита й закрита державна служба). Зокрема, як зауважує С. Терницький під час дослідження особливостей правового регулювання конкурсного заміщення посад державних службовців, кар'єрна (закрита) система державної служби діє, окрім Франції, в Японії й Австрії. У свою чергу, конкурсна (відкрита; позиційна) система державної служби має місце в таких країнах, як США, Канада, Великобританія. При цьому відмічається, що система кар'єри або система закритої державної служби ґрунтується на специфічності статусу службовців, наділених особливими можливостями, які присвячують усе своє професійне життя службі в державному органі. Перебуваючи на державній службі, службовець здійснює кар'єру, підіймаючись ієрархічними «сходами посад» відповідно до організаційних механізмів просування. Стабільність служби врівноважується специфічними зобов'язаннями, які не поширюються на найманих працівників у приватному секторі [14, с. 62]. У наведеному випадку відслідковується перевага публічно-правового регулювання інституту проходження державної служби над приватноправовим. Що ж стосується відкритої (конкурсної; позиційної) системи проходження державної служби, то для неї характерний конкурсний відбір під час прийому й просування по службі на будь-які посади, крім політичних, значна мобільність, контрактна форма прийому (як у приватному секторі), високий сервіс обслуговування, певна нестабільність у кар'єрі, те, що велике значення приділяється вивченню управління людськими ресурсами [14, с. 63]. Отже, в цьому випадку приватноправове регулювання інституту проходження державної служби має перевагу над публічно-правовим її регулюванням. Зазначене наштовхує на висновок, що повного розмежування приватноправового та публічно-правового регулювання інституту проходження державної служби з огляду на функціонування вищенаведених систем не відбувається, а скоріше має місце їх узгодження.

Отже, аналіз викладеного дає змогу дійти таких висновків. Основними моделями правового регулювання інституту проходження державної служби в зарубіжних країнах є централізована, децентралізована та прецедентна. Україна, на нашу думку, повинна прагнути до запровадження децентралізованої моделі правового регулювання досліджуваного інституту. У низці зарубіжних країн як правове явище відсутній інститут державної служби, тому що в якості нього існує інститут публічної служби. При цьому для позначення такої служби в деяких зарубіжних країнах використовується й різна термінологія, що зумовлено в тому числі й різними підходами до здійснення правового регулювання цієї інституції. У більшості зарубіжних країн простежується чіткий розподіл посад державних службовців на політичні та професійні, що, як ми вважаємо, також потрібно зробити й в Україні. При цьому необхідним є більш дрібний поділ категорій державних службовців, що дасть змогу ефективніше й повніше здійснювати правове регулювання питань, пов'язаних із проходженням ними державної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова] ; за ред. проф. В.В. Галунька. – Херсон : Грінь Д.С., 2015. – Т. 1 : Загальне адміністративне право : [навчальний посібник]. – 2015. – 272 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № № 35–36, 37. – Ст. 446.
3. Мінченко О.В. Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Мінченко ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 218 с.
4. Бедний О.І. Організаційно-правові основи служби в органах місцевого самоврядування в Україні : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.І. Бедний ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 175 с.
5. Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні : адміністративно-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. / А.О. Неугодніков ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 167 с.

6. Рокитный В.С. Организация государственной службы в зарубежных странах / В.С. Рокитный. – М. : Магистр, 1998. – 263 с/

7. Кірмач А.В. Правове регулювання проходження державної служби : європейський досвід та його впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А.В. Кірмач ; Національна академія наук України. – К., 2010. – 214 с.

8. Drewry, Gavin and Butcher, Tone (1991). The Civil Service Today, Second Edition, Oxford : Basil Blackwell, Ltd.

9. Курс лекций / под общ. ред. проф. В.В. Чубинского. – СПб. : Образование-Культура ; Издательство СЗАГС, 1998. – 272 с.

10. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 668 с.

11. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.

12. Організаційно-правові засади управління державною службою в Україні : [науково-практичний посібник] / [В.С. Венедиктов, М.І. Іншин, О.М. Клюєв, А.М. Куліш, О.М. Музичук, С.В. Попов]. – Х. : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2006. – 309 с.

13. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України : [навчальний посібник] / М.І. Іншин. – Х. : ФІНН, 2010. – 672 с.

14. Терницький С.М. Правове регулювання конкурсного заміщення посад державних службовців : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / С.М. Терницький ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 185 с.

REFERENCES

1. Halunko, V.V., Kurilo, V.I., Koroed, S.O., Drozd, O.Yu., Hirenko, I.V., Eshchuk, O.M., Rizhenko, I.M., Ivanishuk, A.A., Saunin, R.D. and Yamkova, I.M. (2015), *Administratyvne pravo Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Administrative law of Ukraine : textbook] vol. 1 : *Zahalne administratyvne pravo* [General administrative law], Kherson, Ukraine.

2. "Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine" : Law of Ukraine on 6 July 2005 № 2747-IV, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2005, no. 35-36, 37, art. 446.

3. Minchenko, O.V. (2009), "Features of legal activities in terms of German legal system", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kyiv national university of internal affairs, Kyiv, Ukraine.

4. Bednyi, O.I. (2002), "Organizational legal bases of service in local government authorities in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Odesa national legal academy Odesa, Ukraine.

5. Neuhodnikov, A.O. (2006), "Legal status of administrative court in Ukraine : administrative legal aspect", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Odesa national legal academy Odesa, Ukraine.

6. Rokitnyi, V.S. (1998), *Orhanizatsiya hosudarstvennoy sluzhby v zarubezhnykh stranakh* [Organization of civil service in foreign countries], Magistr, Moscow, Russia.

7. Kirmach, A.V. (2010), "Legal regulation of civil service : European experience and its implementation in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, National academy of sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. Drewry, Gavin and Butcher, Tone (1991). The Civil Service Today, Second Edition, Oxford : Basil Blackwell, Ltd.

9. Chubinskiy, V.V. (1998), *Kurs lektsiy* [Course of lectures], Izd-vo SZAGS, Saint Petersburg, Russia.

10. Averyanov, V.B. (2002), *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo* [Executive power and administrative law], Vyd. dim «In Yure», Kyiv, Ukraine.

11. Zhalinskiy, A. and Rerikht, A. (2001), *Vvedenie v nemetskoe pravo* [Introduction to German law], Spark, Moscow, Russia.

12. Venediktov, V.S., Inshyn, M.I., Klyuev, O.M., Kulish, A.M., Muzychuk, O.M. and Popov S.V. (2006), *Orhanizatsiyno-pravovi zasady upravlinnya derzhavnoyu sluzhboyu v Ukrayini : naukovo-praktichnyi posibnyk* [Organizational legal foundations of civil service administration in Ukraine : research and practice textbook], Vyd-vo Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.

13. Inshyn, M.I. (2010), *Pravove rehulyuvannya sluzhbovo-trudovoyi diyalnosti derzhavnykh sluzhbovtsiv yak osoblyvoyi katehoriyi zaynyatoho naselennya Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Legal regulation of service labour activity of civil servants as a special category of employed population of Ukraine : textbook], FINN, Kharkiv, Ukraine.

14. Ternytskyi, S.M. (2010), " Legal regulation of competitive civil servants' vacancies filling", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.05, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.

УДК 378 (477)

СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ І ПРИЗНАЧЕННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Корольов Ю.О., к.ю.н., доцент

Університет митної справи та фінансів,
вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, Україна

У статті проаналізовано сутність, поняття і призначення вищих навчальних закладів України. Показано роль вищих навчальних закладів України в підготовці висококваліфікованих кадрів (здобувачів вищої освіти) для професійної діяльності.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, організація й діяльність, сутність, поняття, призначення, підготовка, фахівці, професійна діяльність.

СУЩНОСТЬ, ПОНЯТИЕ И НАЗНАЧЕНИЕ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

Королев Ю.А.

Университет таможенного дела и финансов, ул. Владимира Вернадского, 2/4, м. Днипро, Украина

В статье проанализированы сущность, понятие и назначение высших учебных заведений Украины. Показана роль высших учебных заведений Украины в подготовке высококвалифицированных кадров (соискателей высшего образования) для профессиональной деятельности.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, организация и деятельность, сущность, понятие, назначение, подготовка, профессионалы, профессиональная деятельность.

ESSENCE, CONCEPT AND PURPOSE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Korolov Yu.O.

University of Customs and Finance, str. Volodymyr Vernadsky, 2/4, Dnipro, Ukraine

The essence, concept and purpose of higher educational institutions of Ukraine are analyzed. The role of organization and activities of the higher educational institutions of Ukraine in training high-qualified personnel (seekers of higher education) for professional activities is shown.

Regulatory legal definition of a higher educational institution of a separate type of establishment, which is a legal entity of private or public law, acts in accordance with the issued certificate on educational activities at certain levels of higher education, conduct scientific, scientific technical, innovative and/or methodological activities, ensures organization of educational process and acquisition of higher education, postgraduate education for individuals taking into account their vocations, interests and capabilities.

The main purpose of the higher educational institutions of Ukraine is determined by each person irrespective of their sex, race, nationality, social and material state, line of work or nature of occupation, worldview, party affiliation,

religious beliefs, physical condition and other circumstances, provided by extensive network of educational institutions based on state and other forms of ownership, open character of educational institutions, creation of conditions for choosing an education profile according to capabilities and interests of citizens, various forms of education.

Thus a practice of organization and activities of the higher educational institutions of Ukraine is an important factor of socio-economic development of the state. In turn, higher educational institutions are state institutions and thus should be outside of state intervention.

Today higher educational institutions of Ukraine operate in an environment that assesses them in terms of productivity and competitiveness; they are required to be profit-making and to promote economic competitiveness and development of states. The organization and activities of the higher educational institutions is now more private product that public good: teaching staff is considered as a service provider, students – as its consumers.

Building the system of higher educational institutions of Ukraine, the state invests in its own future as this social sphere is devoted to satisfy interests and needs of seekers of higher education in quality professional training, socialize, promote a formation of young citizens' civic consciousness, pro-active approach to life in social and administrative legal processes.

Key words: higher educational institutions; organization and activities; essence; concept; vocation; training; specialists; professional activity.

Здійснення реформування вищої освіти в Україні вимагає сучасного наукового теоретичного дослідження щодо організації та діяльності вищих навчальних закладів у нових соціально-економічних умовах, які спонукають вищі навчальні заклади здійснювати організацію й діяльність у ринкових умовах – в умовах конкурентоспроможності.

Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII не дає конкретного визначення поняття «навчальний заклад» або «вищий навчальний заклад» [11].

У Стратегії модернізації України визначається ставлення до освіти як до другорядного сектора, як до витратної частини державного бюджета; зазначається катастрофічний занепад матеріально-технічної бази, старіння й неадекватне відтворення педагогічних кадрів; низька заробітна плата викладачів вищих навчальних закладів; застаріла й неефективна система управління та фінансування; заплутаність і недосконалість освітнього законодавства тощо [8].

Учений-юрист Л.С. Шевченко звертає увагу на те, що мережа юридичних вищих навчальних закладів в Україні становить 288 вишів разом із відокремленими підрозділами; а також на невідповідність підготовки фахівців потребам ринку праці; низьку привабливість українських юридичних вищих навчальних закладів для іноземних студентів тощо [13].

Н.Л. Губерська підкреслює, що вищі навчальні заклади як учасники освітньо-виховного процесу системи вищої освіти об'єктивно залучаються в різноманітні публічно-правові відносини, участь у яких потребує належного наукового обґрунтування й законодавчого врегулювання [3, с. 99].

Мета статті – дослідження сутності, поняття, призначення вищих навчальних закладів України в сучасних ринкових умовах – в умовах конкурентоспроможності.

Поняття «заклад» в освітніх законодавчих і нормативно-правових актах сьогодні не використовується. Водночас у профільних освітніх законодавчих актах подано визначення типів навчальних закладів. Різновидом закладів є вищі навчальні заклади України.

Так, учені-юристи подають поняття, запропоноване у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, а саме: заклад – це «установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють у якій-небудь галузі освіти, науки, культури і т. ін.» [2, с. 395].

Виходячи із цього, Р.Г. Валєєв визначає, що навчальний заклад – заклад (різновид організації) з певним штатом службовців і адміністрацією, що відповідно до наданої ліцензії здійснює освітню діяльність з метою задоволення освітніх потреб і забезпечення права людини на освіту [1, с. 77].

При цьому І.І. Литвином підкреслюються, що навчальний заклад, як і будь-яка інша юридична особа, є колективним і штучним утворенням, умови та порядок організації (створення) якого визначаються Законами України [9, с. 99].

У Вікіпедії визначено, що вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє згідно із законодавством про освіту, має один із чотирьох рівнів акредитації, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання і професійну підготовку осіб

відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей і нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову й науково-технічну діяльність [4].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 1 січня 2002 р. № 2984-III, вищий навчальний заклад – освітня, освітньо-наукова установа, яка заснована й діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з виданою ліцензією професійні програми вищої освіти за відповідними освітніми й освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання і професійну підготовку осіб відповідно до їхніх схильностей, інтересів, здібностей і нормативних вимог у сфері вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [7].

Так, Ю.Ф. підкреслює, що вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей і нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [6, с. 100].

Н.М. Панькова визначає, що *академічний інноваційний вищий навчальний заклад* – це складна система, в якій фундаментальна освіта й дослідницький процес доповнені перспективою трансформації вищого навчального закладу в підприємницьку структуру, що готує висококваліфікованих фахівців, затребуваних на ринку праці [10, с. 164].

В.В. Астахов звертає увагу на те, що комплексне дослідження законодавства про освіту, а також сутність освітньої діяльності, здійснюваної вищими навчальними закладами, дали змогу сформулювати поняття вищого навчального закладу й виявити критерії диференціації вищих навчальних закладів. Тому повне визначення вищого навчального закладу, причому незалежно від форми власності, має виглядати так: вищий навчальний заклад є освітньо-науковою некомерційною організацією, яка:

- здійснює свою діяльність у передбачуваних законодавством про освіту організаційно-правових формах;
- реалізує програми вищої та, як правило, післявишівської й додаткової професійної освіти, а також інших рівнів освіти на підставі ліцензії, виданої уповноваженим органом державної влади;
- об’єднує науково-педагогічні кадри високої кваліфікації;
- здійснює підготовку навчальних, навчально-методичних і наукових праць;
- проводить науково-дослідну діяльність із фундаментальної і прикладної тематики за своїм профілем;
- інтегрує навчальний і науковий процеси; бере участь у регіональному, державному й міжнародному освітньому та науковому співтовариствах [12].

Учені гуманітарних наук в Україні визначають, що вищий навчальний заклад – це важливий соціальний інститут, у якому створюються громадські блага (освітні послуги) і нормативи, зразки поведінки, взаємини в колективі й із зовнішнім середовищем – із зацікавленими сторонами (зовнішніми партнерами, клієнтами, органами влади тощо).

Європейська конвенція Ради Європи про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти, в Європейському регіоні (від 11 квітня 1997 р.) визначає вищий навчальний заклад як установу, яка надає вищу освіту й визначається повноважним органом держави такою, що становить її систему вищої освіти.

З урахуванням цього й аналізу законодавчих і нормативно-правових актів нормативно-правове визначення вищого навчального закладу закріплено в Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII, а саме:

1) у п. 6 ст. 1 Закону подано, що *вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад зі специфічними умовами навчання)* – вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад’юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України,

Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [5];

2) у п. 7 ст. 1 Закону зазначено, що *вищий навчальний заклад* – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [5].

Тобто, виходячи з визначення про вищий навчальний заклад, необхідно підкреслити, що одними з основних суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг є вищі навчальні заклади України.

Також основним компонентом структури вищої освіти в Законі України «Про вищу освіту» визначається вищий навчальний заклад.

Основне призначення вищих навчальних закладів України підкреслюється в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про вищу освіту», а саме: право на вищу освіту, що визначається за кожною людиною незалежно від її статі, раси, національності, соціального та майнового стану, роду й характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин, забезпечується розгалуженою мережею вищих навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання відповідно до здібностей та інтересів громадян, різними формами навчання [5].

Залежно від форми власності вищі навчальні заклади засновуються на державній, комунальній чи приватній формі. *Законодавець здійснює класифікацію вищих навчальних закладів України за формою власності, а саме:*

1) вищий навчальний заклад державної форми власності – вищий навчальний заклад, що заснований державою, фінансується з державного бюджету й підпорядковується відповідному центральному органові виконавчої влади;

2) вищий навчальний заклад комунальної форми власності – вищий навчальний заклад, що заснований місцевими органами влади, фінансується з місцевого бюджету й підпорядкований місцевим органам влади;

3) вищий навчальний заклад приватної форми власності – вищий навчальний заклад, заснований на приватній власності й підпорядкований власнику чи власникам.

Так, І.І. Литвин підкреслює, що хоча й не всі вищеподані визначення дають змогу сформулювати чітке уявлення про юридичну природу вищого навчального закладу, оскільки в більшості з них акцентується увага лише на його функціональному призначенні, втім усе ж таки можемо зробити висновок, що навчальний заклад являє собою установу, тобто юридичну особу публічного чи приватного права [9, с. 99].

Чинне законодавство визначає, що вищий навчальний заклад, незалежно від форми власності, тільки через умови здійснення ним освітньої організації та діяльності є юридичною особою.

Закріпивши за вищими навчальними закладами права юридичної особи, законодавець здійснив організаційно-структурну, майнову й функціональну єдність вищого навчального закладу, установивши межі його правосуб'єктності, форми та порядок створення, реорганізації й ліквідації, а також низку інших особливостей, що в загальній сукупності визначають правовий статус вищого навчального закладу як юридичної особи.

У процесі організації та діяльності вищий навчальний заклад самостійно використовує бюджетні й позабюджетні кошти відповідно до загального кошторису, що затверджується органом управління, у порядкуванні якого перебуває вищий навчальний заклад.

Організація державного вищого навчального закладу відображається в адміністративно-правовому акті, який фіксує факт його створення, визначає його місце в системі вищої освіти, встановлює його підлеглість, найменування й місце розташування. Більшість державних вищих державних закладів, що існують сьогодні, були створені в розпорядчому порядку, за умов якого державна реєстрація не була потрібна.

Історично склалося так, що створилися особливі традиції адміністративно-правові відносини держави й вищих навчальних закладів України. Ідеологія організації та діяльності вищих навчальних закладів розглядала як засіб виховання й підготовки кадрів «нової» формації.

Держава формувала вимоги до структури, технології і якості навчальної діяльності, виступала замовником і здійснювала нормативно-планове фінансування навчальної організації та діяльності, є єдиним покупцем продукції вищих навчальних закладів України.

У рамках цієї парадигми забезпечувалося репродукування централізованих і детермінованих адміністративно-правових відносин усередині вищих навчальних закладів України.

Зміна соціально-політичного контексту держави тим не менше не вплинула істотно на зміст ставлення держави до вищих навчальних закладів України, які переважно розглядаються як «фабрика» фахівців для задоволення потреб народного господарства.

Суперечність виникає внаслідок утрати початкового уявлення про вищі навчальні заклади, які посідають своєрідне місце в системі адміністративно-правових відносин.

Так, концепція „Universitas litterarum" фон Гумбольдта з'явилася на початку XVIII ст., її було покладено в основу навчальної діяльності провідних вищих навчальних закладів світу. Вищий навчальний заклад розглядається як унікальний самоврядний заклад із академічними місією й призначенням, він має бути морально та інтелектуально незалежним від політичної й економічної влади.

Практика організації та діяльності вищих навчальних закладів України є вагомим чинником соціально-економічного розвитку держави. У свою чергу, вищі навчальні заклади України є інституцією держави, тому мають знаходиться за межами державного втручання. Їх відповідальність – це відповідальність перед державою й суспільством.

Сьогодні вищі навчальні заклади України функціонують у середовищі, яке оцінює їх у термінах продуктивності й конкурентоспроможності, від них вимагається бути прибутковими і сприяти економічній конкурентоспроможності. Організація та діяльність вищих навчальних закладів стала більше приватним товаром, ніж суспільним благом: професорсько-викладацький склад розглядається як постачальник послуг, студенти – як їхні споживачі.

Організація та діяльність вищих навчальних закладів є соціальною функцією, що виникає з потреб суспільства як самодостатньої системи й здійснюється у відповідних державних, приватних, комунальних формах шляхом організаторської діяльності спеціально створеної для цього групи органів, а саме вищих навчальних закладів України.

Так, організації та діяльності вищих навчальних закладів України притаманно те, що виконавча діяльність є їх основним призначенням і становить важливу сторону характеристики змісту цього виду організації та діяльності, яка органічно пов'язана зі здійсненням безпосереднього управління економічною, соціально-культурною й адміністративно-політичною організацією та діяльністю вищих навчальних закладів, а саме розпорядчою діяльністю.

Адміністративно-правова організація та діяльність вищих навчальних закладів України полягає у виконавчій і розпорядчій діяльності системи вищих навчальних закладів, покликаних здійснювати на основі законодавчих і нормативно-правових актів прогнозування й координацію організації та діяльності різних ланок вищих навчальних закладів, облік і контроль за розпорядженням матеріальними й фінансовими ресурсами, кадрову роботу, застосування моральних і матеріальних стимулів, заходів дисциплінарного й адміністративного впливу.

Тому вищий навчальний заклад, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», має право на таке:

– визначати зміст освіти з урахуванням державних стандартів та освітньо-професійних програм, установлених відповідно до рівнів акредитації;

– готувати фахівців за державним замовленням галузевих міністерств, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій і за договорами з фізичними та юридичними особами;

– надавати фізичним і юридичним особам платні послуги з освітньої діяльності в галузі вищої освіти й науки та пов'язаних із ними інших галузей діяльності;

– видавати документи про вищу освіту державного зразка з акредитованих напрямів (спеціальностей) тощо [5].

Основними формами організації та діяльності вищих навчальних закладів України є такі:

а) проведення матеріально-технічних і організаційних дій, що виникають із призначення вищих навчальних закладів;

б) укладання адміністративних і цивільно-правових угод стосовно управлінських чи майнових інтересів вищих навчальних закладів;

в) видання в межах компетенції нормативно-правових актів управління;

г) здійснення заходів заохочення;

д) застосування на основі закону й нормативно-правових актів примусових заходів в адміністративному порядку.

Виходячи із цього, можемо констатувати, що раціональна організація та діяльність вищих навчальних закладів України вимагають здійснення навчальної діяльності, яка повинна забезпечити правильний вибір управлінської діяльності.

В Україні правила й регламенти, включаючи акредитацію, стандарти освіти, вимоги до рівня кваліфікацій, і сувора дисципліна академічного процесу використовуються державою як інструменти адміністративного контролю. Часто інструмент стає важливішим, ніж власне регулювання.

У вищому навчальному закладі, який здійснює навчальну та наукову діяльність, зрештою, вирішуються властивими йому засобами одні й ті завдання, сприяючи пізнанню об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, виявленню природних багатств, захисту зовнішнього середовища і здоров'я людини, розвитку техніки, удосконаленню форм суспільного устрою, створенню творів мистецтва, формуванню сучасного світогляду людей.

Вищий навчальний заклад, де зосереджено величезний науковий потенціал, має бути центром науково-дослідницької діяльності, активним розповсюджувачем знань, що мають життєво важливе значення для суспільства й держави.

Вищі навчальні заклади України покликані не лише безперервно розвивати навчальну, наукову та дослідницьку організацію й діяльність, а й педагогічно освоювати новітні досягнення науки, прискорювати їх уведення до навчального процесу.

Держава, розбудовуючи систему вищих навчальних закладів України, інвестує у власне майбутнє, тому що ця соціальна сфера покликана задовольнити інтереси та потреби здобувачів вищої освіти в якісній фаховій професійній підготовці, здійснювати підготовку до життя в соціумі, сприяти формуванню в молодих громадян громадянської свідомості, активної життєвої позиції в суспільних та адміністративно-правових відносинах у державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валєєв Р.Г. Освітнє право України : [навчальний посібник] / Р.Г. Валєєв. – Луганськ : Луганська правова фундація, 2011. – 287 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. –395 с.

3. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Н.Л. Губерська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 440 с.

4. Правовий статус [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : https//uk.wikipedia.org/wiki.

5. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

6. Зіньковський Ю.Ф. Вищий навчальний заклад / Ю.Ф. Зіньковський // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 100-101.

7. Про вищу освіту : Закон України від 1 січня 2002 р. № 2984-III // Освіта України. – 2002. – № 17. – С. 2-6.

8. Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів // ДТ. – 2009. – 12-18 грудня.

9. Литвин І.І. Адміністративно-правові засади діяльності навчальних закладів / І.І. Литвин // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 3. – С. 98-101.

10. Панькова Н.М. Идея университета в современной образовательной парадигме [Электронный ресурс] / Н.М. Панькова. – Режим доступа : http//www.lib.tpu.ru/fulltextiv/Bulletin_TPU/2007.pdf.

11. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

12. Освітнє право : навчальний посібник [для студентів гуманітарних ВНЗ] / [авт. кол. : В.В. Астахов, К.В. Астахова, О.Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В.В. Астахова ; Нар. укр. акад. ; Між нар. фонд «Відродження». – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 188 с.

13. Шевченко Л.С. Модернізація вищої юридичної освіти в Україні : сутність, моделі, умови здійснення / Л.С. Шевченко // Електронне наукове фахове видання Нац. унів. «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2011. – № 1. – С. 5-17.

REFERENCES

1. Valeev, R.H. (2011), *Osvitne pravo Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Educational law of Ukraine : textbook], Lugansk legal fund, Lugansk, Ukraine.

2. Busel, V.T. (editor), (2005), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy (z dod. i dopov.)* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language (with additions)], VTF «Perun», Irpin, Ukraine.

3. Huberska, N.L. (2015), "Administrative procedures in the field of higher education", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07 Kyiv national university of the name of T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine.

4. "Legal status", *Vikipediya*, available at : https//uk.wikipedia.org/wiki.

5. "On Higher Education" : Law of Ukraine, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2014, no. 37-38, art. 2004, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

6. Zinkovskyi, Yu.F. (2008), "Higher educational establishment", *Entsyklopediya osvity* [Encyclopaedia of education], Yurinkom Inter, Kyiv, pp. 100-101.

7. "On Higher Education" : Law of Ukraine on 1 January 2002 № 2984-III, *Osvita Ukrayiny*, 2002, no. 17, pp. 2-6.

8. "Strategy of modernization of Ukraine. View of independent experts", DT, 2009, December 12-18, Kyiv, Ukraine.

9. Lytvyn, I.I. (2016), "Administrative legal foundations of activity of educational establishments", *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 3, pp. 98-101.

10. Pankova, N.M. "A concept of university in modern educational paradigm", available at : http//www.lib.tpu.ru/fulltextiv/Bulletin_TPU/2007.pdf.

11. "On Education" : Law of Ukraine on 23 May 1991 № 1060-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, 1991, no. 34, art. 451.

12. Astakhov, V.V., Astakhova, K.V.,Voyno-Danchishina O.L. et al. (2011), *Osvitne pravo : navchalnyi posibnyk dlya studentiv humanitarnykh VNZ* [Educational law : textbook for students of humanitarian higher educational establishments], Vyd-vo NUA, Kharkiv, Ukraine.

13. Shevchenko, L.S. (2011), “Modernization of higher legal education in Ukraine : essence, models, conditions of implementation”, Elektronne naukove fakhove vydannya National university «Legal academy of Ukraine of the name Yaroslav Mudryi», no. 1, pp. 5-17.

УДК 351.713: 346.2 (477)

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ОРГАНІВ ДОХОДІВ І ЗБОРІВ ІЗ СУБ’ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Прокопенко В.В., к.ю.н., доцент

Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
prokopenkovv@rambler.ru

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання порядку взаємодії органів доходів і зборів із суб’єктами господарювання. Акцентується увага на відсутності законодавчого визначення поняття «взаємодія» та на термінологічних невідповідностях щодо суб’єктного складу взаємодії. Виокремлено і проаналізовано форми взаємодії органів доходів і зборів із суб’єктами господарювання – інформування, консультування, планування, реалізація спільних заходів.

Ключові слова: взаємодія, суб’єкти господарювання, напрям взаємодії, форма взаємодії, меморандум, оптимізація методів роботи органів доходів і зборів.

К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ОРГАНОВ ДОХОДОВ И СБОРОВ С СУБЪЕКТАМИ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Прокопенко В.В.,

Национальный университет «Одесская юридическая академия», Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
prokopenkovv@rambler.ru

Статья посвящена исследованию правового регулирования порядка взаимодействия органов доходов и сборов с субъектами хозяйствования. Акцентируется внимание на отсутствии законодательного определения понятия «взаимодействие» и на терминологических несоответствиях относительно субъектного состава взаимодействия. Выделены и проанализированы формы взаимодействия органов доходов и сборов с субъектами хозяйствования – информирование, консультирование, планирование, реализация совместных мероприятий.

Ключевые слова: взаимодействие, субъекты хозяйствования, направление взаимодействия, форма взаимодействия, меморандум, оптимизация методов работы органов доходов и сборов.

ON THE ISSUE OF INTERACTION OF THE AUTHORITIES OF REVENUES AND FEES WITH ECONOMIC ENTITIES

Prokopenko V.V.

National university “Odessa law akademy”, Fontanska road, 23, Odesa, Ukraine
prokopenkovv@rambler.ru

The article focuses on investigations of legal regulation of the interaction of the authorities of revenues and fees with economic entities. Attention is focused on the absence of a legislative definition of “interaction” and inconsistencies in terminology regarding the subject composition of interaction. Thus in the title of Chapter 77 of the Customs Code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine) “entrepreneurs” are specified, while in art. 562 of CC of Ukraine contained in the above chapter “economic entities” are specified. It is emphasized that the text of CC of Ukraine also contains and others close to these terms such as “foreign economic activity subjects”, “enterprises”. It is proved the necessity of altering the title of Chapter 77 of CC of Ukraine to remove the term “entrepreneurs” and using the term “economic entities”.

It is emphasized that the authorities of revenues and fees establish and maintain official consultative relations with economic entities in two ways: the conclusion of memoranda of understanding to develop cooperation; ensuring the participation of economic entities in improvement of customs control and optimization of working methods of the authorities of revenues and fees.

It is proved that the practice of concluding memorandum of understanding with economic entities has significantly improved the conditions and quality of their interaction. It is set the open dialogue between the parties that are equal in these respects in which each of the parties offers his vision. It is noted that the legal value of these memoranda is

reflected in the detailed regulation of the manner of their interaction, types and practice of applying of specific forms of such cooperation that can not be taken into account in CC of Ukraine or other legal act.

It is determined that the second line of interaction, which is the involvement of economic entities in the improvement of customs control and optimization of working methods of the authorities of revenues and fees is low developed and implemented by including representatives of such entities to the Public Councils at the State Fiscal Service of Ukraine, customs.

The forms of interaction of the authorities of revenues and fees with economic entities such as information, consultation, planning, implementation of joint activities are singled out and analyzed.

Key words: interaction, economic entities, direction of interaction, form of interaction, memorandum, optimization of working methods of the authorities of revenues and fees.

Метою реформування органів державної влади, органів доходів і зборів зокрема, є не лише оптимізація їх системи і структури, а й забезпечення застосування істотно нових засад і методів у їхній діяльності, зміна векторів. Усе це є складником поступового впровадження концепції «сервісної держави», що обслуговує суспільство та людину. У контексті дослідження діяльності органів доходів і зборів вищенаведені тези проектуються у взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання, найчисельнішою групою осіб, що контактують із органами доходів і зборів і є переважно основними суб'єктами, на яких спрямована їхня діяльність.

Події останніх років, перезавантаження євроінтеграційних процесів і питання щодо запровадження світових стандартів загалом і в митній справі зокрема вимагають переосмислення стану та якості взаємодії із суб'єктами господарювання, реального їх залучення до формування й реалізації митної політики, участі в митному контролі та митному оформленні, моніторингу здійснення митних процедур.

Окремим питанням взаємодії в митній справі органів доходів і зборів з іншими органами, установами, організаціями, громадськістю в різні часи присвячували свої праці такі вчені, як Є.В. Додін, І.В. Міщенко, В.Т. Комзюк, С.М. Перепьолкін, І.В. Письменний, Д.В. Приймаченко, О.П. Федотов та інші. Взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання менше всього приділялось уваги в дослідженнях. Крім того, процеси сьогодення щодо переоцінки ролі й місця суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації митної політики актуалізують зазначений напрям дослідження, подають його в новому світлі, вимагають наявності відповідного теоретичного підґрунтя.

Тому метою статті є дослідження правового регулювання й реального стану, якості, засад і форм взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання.

Належне та ефективне здійснення органами доходів і зборів закріплених за ними повноважень вимагає залучення всіх передбачених чинним законодавством механізмів. Взаємодія є одним із таких механізмів, обсяги, спрямованість і зміст якої відводять їй чільне місце в їх системі.

Суб'єкти господарювання в контексті взаємодії з органами доходів і зборів досить вирізняються серед інших суб'єктів, передбачених Митним кодексом України (далі – МК України). Пов'язано це не лише з їх правовим статусом, а здебільшого з особливостями відносин цих суб'єктів з органами доходів і зборів, рівнем їх постійних контактів і деякою суперечністю інтересів, зумовленою знаходженням «по різні боки». Тому встановлення та забезпечення взаємодії між цими суб'єктами виправдає всі очікування.

Глава 77 МК України встановлює засади регулювання взаємовідносин органів доходів і зборів з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання (ст. 562 МК України). Так, відповідно до зазначеної статті, органи доходів і зборів установлюють і підтримують офіційні відносини консультативного характеру із суб'єктами господарювання. Ці відносини включають укладення меморандумів про взаєморозуміння з метою розвитку співробітництва, забезпечення участі зазначених осіб у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів [1].

Перед тим, як перейти до дослідження взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання, доцільно спочатку визначитися зі змістом та ознаками взаємодії в митній справі загалом, тому що в науковій літературі одностайність думок із цього питання відсутня. Крім того, ще більше невизначеності в дослідженні поняття, змісту й ознак взаємодії вносить відсутність

офіційного визначення цього терміна поряд із доволі частим його застосуванням у нормативних приписах.

По-перше, увагу варто звернути на те, що термін «взаємодія» є доволі розповсюдженим і застосовується в багатьох сферах, звідси й полісемантичність наявних визначень. У юридичній науці дослідження «взаємодії» здійснюється з урахуванням здобутків і напрацювань в інших сферах.

Так, узагальнюючи значення і зміст «взаємодії» в різних сферах, у науковій літературі визначають такі ознаки, властиві взаємодії з питань митної справи: 1) це один із видів суспільних відносин; 2) один із напрямів діяльності митних органів; 3) здійснюється відповідно до норм права; 4) контролюється вищими органами державної влади або державами; 5) наявність спільної мети й завдань; 6) наявність як мінімум двох учасників (сторін); 7) координаційний, погоджений характер дій (заходів); 8) оперативність, періодичність, конфіденційність тощо [2, с. 18]. Уникаючи зайвих дискусій і враховуючи зазначені ознаки, наведемо вже відоме в митному праві визначення, а саме: взаємодія органів доходів і зборів – це їхнє функціональне співробітництво, спільна діяльність і (або) інформаційний обмін з іншими державними органами з різних напрямів митної діяльності з метою ефективного виконання покладених на них завдань і функцій [3, с. 26]. Відмітимо лише те, що вищевказаний варіант визначення та ознак взаємодії органів доходів і зборів із державними органами в цьому випадку не має принципового значення, тому вважаємо, що повною мірою це стосується й взаємодії із суб'єктами господарювання.

Також доречно відразу визначитися зі співвідношенням термінів «взаємодія» з іншими близькими за значенням термінами, такими як «співробітництво» і «співпраця», які також зустрічаються в чинному законодавстві. Стосовно співвідношення термінів «співробітництво» і «співпраця», то тлумачним словником української мови «співробітництво» трактується як спільна діяльність, спільні дії, а «співпраця», у свою чергу, як спільна з ким-небудь діяльність [4, с. 519-520]. Тобто щодо синонімічності цих термінів питань не виникає. Не зрозумілим залишається співвідношення термінів «взаємодія» і «співробітництво», додамо, що одностайності думок і в цьому питанні немає. Здебільшого з філологічного погляду превалює думка щодо їх синонімічності, з якою теж можна погодитися. Проте особливості використання цих термінів у нормативно-правових приписах (загалом ці особливості зводяться до вираження одного терміна через інше; їх застосування в різних законах, розділах, главах, статтях) наштовхує на пошуки відмінностей у їх змісті. Так, зокрема, використання означених термінів у ст. 562 МК України дає змогу стверджувати, що термін «взаємодія» є ширшим і охоплює термін «співробітництво», яке є одним із напрямів взаємодії. Аналіз положень глави 78 МК України (ст. ст. 563–567), у яких використано лише термін «співробітництво», може свідчити про збіг їх змісту і значення.

Варто також визначитись із деякими термінологічними невідповідностями щодо суб'єктного складу взаємодії. Стосовно сторони, яка представлена органами доходів і зборів, усе зрозуміло. Проте друга сторона, яка представлена «суб'єктами господарювання», потребує більш детального розгляду. Так, одночасно для їх позначення в МК України використовується декілька термінів. Крім того, в назві глави 77 МК України вказуються «суб'єкти підприємницької діяльності», тоді як у ст. 562 МК України (яка міститься в главі 77) – «суб'єкти господарювання». Окрім цього, в тексті МК України містяться також й інші близькі до зазначених терміни, а саме: «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності», «підприємства», в чинному законодавстві зустрічається й термін «суб'єкти підприємництва».

Щоб визначити співвідношення термінів «суб'єкти господарювання» й «суб'єкти підприємницької діяльності», варто звернути увагу на співвідношення господарської та підприємницької діяльності. У Цивільному кодексі України [5] однаково застосовуються всі вищезазначені терміни, і положення цього кодифікованого акта не дають змогу їх розмежувати. Маємо також і в Податковому кодексі України [6] паралельне застосування цих термінів, також без їх розмежування. Тому звернутися треба до спеціального кодифікованого акта – Господарського кодексу України (далі – ГК України) [7]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 ГК України, під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Стаття 42 ГК України підприємництво (або господарську комерційну діяльність) визначає як вид господарської діяльності. Такий самий підхід до їх співвідношення застосовано в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 [8]. Щодо терміна «суб'єкти підприємництва», то, згідно з положеннями ГК України, термін «суб'єкти підприємництва» фактично ототожнюється з

терміном «суб'єкти підприємницької діяльності». Отже, впевнено можна стверджувати, що господарська діяльність охоплює підприємницьку й, відповідно, суб'єкти господарювання включають суб'єктів підприємницької діяльності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 55 ГК України, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно й несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [7].

Отже, використання в назві глави 77 МК України терміна «суб'єкти підприємницької діяльності» є помилковим і має бути усунено.

Відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 4 МК України, підприємство – це будь-яка юридична особа, а також громадянин-підприємець [1]. Щодо визначення терміна «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності» та його співвідношення з іншими, варто одразу визначити зміст зовнішньоекономічної діяльності. Так, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [8]. Тобто зовнішньоекономічна діяльність є складовою частиною господарської діяльності, а будь-який суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності обов'язково є суб'єктом господарювання.

Треба відмітити, що в тексті МК України переважно зустрічається саме термін «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності». Це не дивно, тому що лише вони контактують із органами доходів і зборів (звісно окрім суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність, контроль за провадженням якої покладено на органи доходів і зборів).

Визначено, що органи доходів і зборів установлюють і підтримують офіційні відносини консультативного характеру із суб'єктами господарювання. Використання поряд із поняттям «установлюють» поняття «підтримують» свідчить про бажання й намагання органів доходів і зборів зберегти те, що вже є, забезпечити правонаступництво, планований і постійний характер таких відносин. Щодо консультативного характеру цих відносин гадаємо, що тут підкреслюється рівноправне залучення сторін, вироблення підсумкових рішень на основі узгодження правових позицій, компромісу, координаційності. Отже, встановлені відносини утворюють міцні й одночасно гнучкі правові зв'язки між органами доходів і зборів і суб'єктами господарювання.

Ці відносини щодо взаємодії, відповідно до ст. 562 МК України, включають укладення меморандумів про взаєморозуміння з метою розвитку співробітництва, забезпечення участі зазначених осіб у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів [1]. Із цього можливо виокремити так би мовити напрями такої взаємодії: перший – щодо укладання меморандумів про взаєморозуміння; другий – забезпечення участі зазначених осіб у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів.

Стосовно меморандумів про взаєморозуміння з метою розвитку співробітництва досить давно склалася добра й відома практика. Так, ще Державною митною службою України цей напрям діяльності активно розвивався, не менш активно в цьому напрямі діяло Міністерство доходів і зборів, примітно, що багато з меморандумів, укладених за тих часів, чинні й сьогодні [9]. Сьогодні, коли згадані органи вже не існують, Державна фіскальна служба України (далі – ДФС України) як їхній правонаступник продовжує укладати меморандуми про взаєморозуміння, договори про співробітництво, а також за допомогою інших заходів установлює й підтримує взаємовідносини із суб'єктами господарювання. Так, це Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між Всеукраїнською асоціацією автомобільних імпортерів і дилерів і ДФС України [10], Меморандум про партнерство та співробітництво між ВГО «Український союз промисловців і підприємців» і ДФС України [11] тощо. Головною метою такої співпраці митних органів із суб'єктами господарювання є контроль за дотриманням митного законодавства, протидія митним правопорушенням, захист споживчого ринку держави, створення сприятливих умов для прискорення товарообігу й пасажиропотоку через митний кордон, недопущення втрат державного бюджету [12, с. 384]. Уточнення потребує той факт, що укладання меморандумів розповсюджується не лише на суб'єктів господарювання, а й на всіх інших суб'єктів, із якими взаємодіють органи доходів і зборів.

Додатково варто відзначити, що практика укладання меморандумів про взаєморозуміння із суб'єктами господарювання значно покращила стан і якість їх взаємодії. Свого роду це договір, який

має свій предмет, мету, особливості суб'єктного складу. Установлюється відкритий діалог сторін, рівних у цих відносинах, за яких кожна із цих сторін пропонує своє бачення. Крім того, не можна оминути правову цінність таких меморандумів, відображається вона в детальній регламентації порядку їх взаємодії, видів і практики застосування конкретних форм такої взаємодії, що в МК України або іншому нормативно-правовому акті врахувати неможливо.

Щодо забезпечення участі зазначених осіб у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів усе не так зрозуміло і прозоро. Питання виникають стосовно того, як саме суб'єкти господарювання беруть участь у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів?

Крім згадки про вдосконалення митного контролю в ст. 562 МК України, в ч. 6 ст. 318 МК України вказується, що з метою підвищення ефективності митного контролю органи доходів і зборів взаємодіють із учасниками зовнішньоекономічної діяльності, уповноваженими економічними операторами, іншими особами, діяльність яких пов'язана зі здійсненням зовнішньої торгівлі, та з їхніми професійними об'єднаннями (асоціаціями) [1]. Помітна зміна терміна «суб'єкт» на термін «учасник» зумовлена тим, що в контексті статті маються на увазі конкретні особи, що вже беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності (учасники), а не потенційні (суб'єкти). Проте ця згадка не надає відповіді на поставлене запитання.

Уважаємо, що цей напрям взаємодії є мало розвиненим як із теоретичного, так і з практичного боку. Взаємодія в цьому напрямі є більш глибокою, змістовною і зводиться до участі у формуванні митної політики, а звідси в удосконаленні митного контролю, оптимізації методів роботи органів доходів і зборів. Значним кроком стало створення Громадських рад при державних органах, що було запроваджено Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 [13], якою також було затверджено Типове положення про громадську раду.

04.11.2014 прийнято Положення про громадську раду при ДФС України [14]. Проте навіть за таких умов стан взаємодії бажає кращого, і найближчими роками перспективним буде її розвиток, відповідно до Указу Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 № 68/2016 [15], яким затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

Забезпечення ефективного залучення суб'єктів господарювання до процесів удосконалення митного контролю та оптимізації роботи органів доходів і зборів надасть змогу досягти значних успіхів. Вони як суб'єкти, на яких безпосередньо спрямована діяльність органів доходів і зборів, з іншої, протилежної, сторони бачать ефективність, досконаліть, доцільність і доречність такої діяльності та її недоліки тощо. Звісно, інколи невдоволення суб'єктів господарювання позбавлено логічного, конструктивного пояснення, проте дійсно потрібно забезпечувати площину, на якій вони могли б висловити свої зауваження, пропозиції, скарги. З упевненістю можна стверджувати, що це потрібно обом сторонам, і досягнення компромісу всім піде на користь. Як варіант такого впливу на діяльність органи доходів і зборів у суб'єктів господарювання залишається механізм, передбачений Законом України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 [16].

Взаємодія органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання, втім як і з іншими, здійснюється в різних формах. Арсенал цих форм досить широкий, проте обмежений положеннями чинного законодавства.

Інформування є однією з форм взаємодії органів доходів і зборів з іншими державними органами та недержавними інституціями [3, с. 26]. Вона полягає в обміні інформацією між органами доходів і зборів із суб'єктами господарювання. Крім того, загальне інформування з боку органів доходів і зборів усіх заінтересованих осіб щодо законодавства України з питань державної митної справи і про митні правила здійснюється відповідно до ст. ст. 19–20 МК України. Також під час укладання меморандумів про взаєморозуміння встановлення засад інформаційного обміну завжди здійснювалося, про що свідчать положення наведених вище меморандумів.

Наступною формою взаємодії є консультування. Ця форма полягає в наданні безоплатно органами доходів і зборів консультацій із питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи за зверненням відповідних суб'єктів. Вона має індивідуальних характер і може використовуватися виключно особою, якій надано таку консультацію. Головна цінність консультацій зводиться до того, що особу, яка діяла відповідно до

консультації з питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи, наданої в письмовій або електронній формі, а також до узагальненої консультації, не може бути притягнуто до відповідальності.

У літературі серед форм взаємодії виокремлюють також планування та реалізацію спільних заходів. До таких заходів належить, зокрема, проведення консультацій із громадськістю, прес-конференцій, брифінгів, «круглих столів», семінарів і конференцій. Такі заходи надають змогу виносити на обговорення актуальні й резонансні питання, розробляти їх спільне вирішення. З метою реалізації цієї форми взаємодії ДФС України щороку затверджується Орієнтовний план проведення ДФС України консультацій із громадськістю [17].

Крім зазначеного, взаємодія органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання розповсюджується й на здійснення деяких митних формальностей. Так, під час визначення митної вартості товарів, відповідно до ч. 5 ст. 55 МК України, декларант може провести консультації з органом доходів і зборів з метою обґрунтованого вибору методу визначення митної вартості на підставі інформації, яка наявна в органі доходів і зборів [1]. Також, згідно з ч. 4 ст. 57 МК України, застосуванню другорядних методів передує процедура консультацій між органом доходів і зборів і декларантом з метою визначення основи вартості. Під час таких консультацій орган доходів і зборів і декларант можуть здійснити обмін наявною в кожного з них інформацією за умови додержання вимог щодо її конфіденційності.

Також прикладом взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання є попередні операції. Під попередніми операціями розуміють дії, що виконуються до початку митного оформлення товарів і транспортних засобів. Вони покликані сприяти прискоренню митного оформлення, а також здійсненню митних процедур. Так, передбачений ст. 194 МК України механізм попереднього повідомлення органів доходів і зборів про намір увезти товари на митну територію України демонструє їх ефективність.

Отже, вищезазначене ілюструє процедуру реалізації механізму взаємодії органів доходів і зборів із суб'єктами господарювання. Упевнені, що наявний стан взаємодії потребує покращення, особливо це стосується форм такої взаємодії, вдосконалення вже відомих і запровадження нових.

Окремо варто розглянути, які саме органи доходів і зборів у розглянутих напрямах і формах можуть взаємодіяти із суб'єктами господарювання, тобто на якому рівні можлива така взаємодія безпосередньо ДФС України або її територіальних органів – митниць, митних постів? Так, відповідно до п. 8 Положення про ДФС України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236 [18], ДФС України під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє в установленому порядку з підприємствами, установами та організаціями. Як саме ДФС України здійснює взаємодію, в Положенні не деталізується. Укладання меморандумів про взаєморозуміння здійснюється тільки ДФС України. Згідно з п. 3 ч. 6 Положення про ДФС України, для виконання покладених завдань ДФС України має право скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до її компетенції.

Аналіз положень про деякі митниці, зокрема Київську міську митницю ДФС України [19] і Харківську митницю ДФС України [20], свідчить про відсутність у митниць повноважень щодо укладання меморандумів про взаєморозуміння із суб'єктами господарювання. Проте повністю дублюється положення щодо наявності права скликати наради, утворювати комісії й робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до її компетенції. Митні пости як орган доходів і зборів, який входить до складу митниці, не мають таких повноважень.

Отже, повноваження щодо взаємодії із суб'єктами господарювання здебільшого сконцентровані на центральному рівні, який представлено ДФС України, а її територіальним органам – митницям і митним постам – залишаються менш значні повноваження у сфері взаємодії. Цілком слушною була б деконцентрація цих повноважень ДФС України до її територіальних органів, зокрема митниць, надання їм повноважень щодо укладання меморандумів про взаєморозуміння. Обстоюємо думку, що цим значно розповсюдилось би їх укладення. Так, регіональні об'єднання суб'єктів господарювання чи окремі такі суб'єкти мали б можливість із відповідними митницями досягти цих домовленостей. Також це підвищило б авторитет, прозорість і сприятливе ставлення до митниць, зокрема, у відносинах із окремими суб'єктами господарювання.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що взаємодія із суб'єктами господарювання є важливим та ефективним напрямом діяльності органів доходів і зборів. Чинним законодавством із питань державної митної справи передбачено декілька напрямів і форм такої взаємодії. Установлено, що передбачені законодавством механізми потребують удосконалення й розвитку, проте навіть у такому стані їх рівень і якість реалізації бажають кращого.

Пропонується усунути встановлені термінологічні недоліки суб'єктного складу взаємодії. Так, у назві глави 77 МК України термін «суб'єкти підприємницької діяльності» потребує зміни на термін «суб'єкти господарювання». Означено випадки використання терміна «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності», встановлено перевагу взаємодії органів доходів і зборів саме із цією групою суб'єктів господарювання.

Проаналізовано форми взаємодії із суб'єктами господарювання як єдиної системи. Визначено також повноваження ДФС України, митниць і митних постів щодо реалізації окремих форм взаємодії. Виявлено, що більш значні повноваження сконцентровано на центральному рівні, порівняно з територіальними органами. Запропоновано задля підвищення авторитету митниць надати і їм повноваження щодо укладання меморандумів про взаєморозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № № 44–45, 46–47, 48. – Ст. 552.
2. Кривоніс М.А. Поняття взаємодії в законодавстві України з питань митної справи / М.А. Кривоніс // Митна справа. – 2011. – № 6. – С. 15–20.
3. Приймаченко Д.В. Інформування як форма взаємодії органів доходів і зборів у процесі здійснення митних процедур / Д.В. Приймаченко // Фінансове право. – 2014. – № 3. – С. 25–29.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 1978. – 918 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № № 13, 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
9. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством доходів і зборів, Європейською Бізнес Асоціацією і Американською торгівельною палатою в Україні від 15.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14046.html.
10. Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між Всеукраїнською Асоціацією автомобільних імпортерів і дилерів та Державною фіскальною службою України від 15.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/memorandumi-ta-dogovori/pro-spivpratsyu/176311.html.
11. Меморандум про партнерство та співробітництво між ВГО «Український союз промисловців і підприємців» та Державною фіскальною службою України від 05.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/memorandumi-ta-dogovori/ pro-spivpratsyu/182343.html.
12. Науково-практичний коментар до Митного кодексу України : у 3 т. – К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2012. – Т. 3. – 2012. – 422 с.
13. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – Ст. 2945.
14. Положення про Громадську раду при Державній фіскальній службі України : Рішення Громадської ради при Державній фіскальній службі України від 04.11.2014 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : ttp ://sfs.gov.ua/pro -sfs-ukraini/gromadska-rada/dokumenti-scho-regulyuyut-diyalnist/63387.html.

15. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 18. – Ст. 716.

16. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

17. Орієнтовний план проведення Державною фіскальною службою України консультацій з громадськістю на 2016 рік, затверджено Головою ДФС України від 29.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/orientovniy-plan-konsultatsiy-iz-grom/.

18. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 55. – Ст. 1507.

19. Положення про Київську міську митницю Державної фіскальної служби України : Наказ Державної фіскальної служби України від 20.08.2014 № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://kyiv.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/mitnitsya/struktura/.

20. Положення про Харківську митницю Державної фіскальної служби України : Наказ Державної фіскальної служби України від 27.08.2014 № 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://kh.sfs.gov.ua/ data/material /000/061/98997/polozhennya.pdf.

REFERENCES

1. “Customs Code of Ukraine from 13.03.2012”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2012, no. 44–45, № 46–47, № 48, art. 552.

2. Kryvonis, M.A. (2011), “The concept of interaction in the legislation of Ukraine on issues of customs”, *Mytna sprava*, no. 6, pp. 15-20.

3. Pryimachenko, D.V. (2014), “Information as a form of interaction of the authorities of revenues and fees in the customs procedures”, *Finansove pravo*, no. 3, pp. 25-29.

4. (1978), Slovnik ukrayinskoyi movi : v 11 t. [Ukrainian dictionary : 11 t.], vol. 9, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

5. “The Civil Code of Ukraine from 16.01.2003”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2003, no. 40, art. 356.

6. “The Tax Code of Ukraine from 02.12.2010”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2011, no. 13, 13-14, 15-16, 17, art. 112.

7. “Economic Code of Ukraine from 16.01.2003”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2003, no. 18, art. 144.

8. “On foreign trade Law of Ukraine from 16.04.1991”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1991, no. 29, art. 377.

9. “Memorandum of understanding between the Ministry of revenues and fees, the European Business Association and American Chamber of Commerce in Ukraine from 15.04.2014”, available at : http ://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14046.html.

10. “Memorandum of understanding and cooperation between the Ukrainian Association of Automobile Importers and Dealers and State Fiscal Service of Ukraine from 12.15.2014”, available at : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/memorandumi-ta-dogovori/pro-spivpratsyu/176311.html.

11. “Memorandum on partnership and cooperation between NPO “Ukrainian League of Industrialists and Entrepreneurs” and state fiscal service of Ukraine from 02.05.2015”, available at : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/memorandumi-ta-dogovori/ pro-spivpratsyu / 182343.html.

12. (2012), *Naukovo-praktychnyi komentar do Mytnoho kodeksu Ukrayiny : u 3 t.* [Scientific-practical commentary to the Customs Code of Ukraine : in 3 b.], vol.. 3, DNNU “Acad. of fin. Management”, Kyiv, Ukraine.

13. “On ensuring public participation in the formulation and implementation of government policy” : Cabinet of Ministers of Ukraine from 03.11.2010 № 996, *Official Bulletin of Ukraine*, 2010, no. 84, art. 2945.

14. “The provisions of the Public Council under the State Fiscal Service of Ukraine”, Decision of the Public Council under the State Fiscal Service of Ukraine from 04.11.2014, available at : http : //sfs.gov.ua/pro -sfs-ukraini / gromadska-rada / dokumenti-scho-regulyuyut-diyalnist / 63387.html.

15. “On the promotion of civil society development in Ukraine” : Presidential Decree of Ukraine from 26.02.2016 № 68/2016, *Official Bulletin of Ukraine*, 2016, no. 18, art. 716.

16. “On appeals of citizens” : Law of Ukraine from 10.02.1996, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1996, no. 47, art. 256.

17. “A tentative plan for the state fiscal service of Ukraine public consultation in 2016”, approved by the head of SFS of Ukraine 29.12.2016, available at : http ://sfs.gov.ua/diyalnist-/dpa-i-gromadskist/orientovniy-plan-konsultatsiy-iz-grom/.

18. “On the State Fiscal Service of Ukraine” : Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine from 21.05.2014 № 236, *Official Bulletin of Ukraine*, 2014, no. 55, art. 1507.

19. “The provisions of Kyiv City State Customs of State Fiscal Service of Ukraine” : Order of the State Fiscal Service of Ukraine from 20.08.2014 № 54, available at : http ://kyiv.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/mitnitsya/struktura/.

20. “Regulations on the Kharkiv City State Customs of State Fiscal Service of Ukraine” : Order of the State Fiscal Service of Ukraine from 27.08.2014 № 75, available at : http ://kh.sfs.gov.ua/ data / material /000/061/98997/polozhennya.pdf.

УДК 347.73: 336.2 (477)

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ПОВ’ЯЗАНИХ ІЗ ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Яковенко Є.О., к.ю.н., доцент

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
просп. Гагаріна, 72, Україна
yakovenkoE@i.ua

У статті розглянуто правові аспекти, пов’язані з наданням особам органами Державної фіскальної служби України інформації, яка є в її володінні або користуванні. Розглянуто існування неправильного застосування приписів нормативно-правових актів України у сфері інформаційних правовідносин її суб’єктами, зокрема органами державної влади. Запропоновано позицію щодо правового вирішення наведених у публікації питань на підставі здійсненого системного правового аналізу норм міжнародних і національних правових актів, які регулюють сферу інформаційних правовідносин і встановлюють правила одержання, зберігання, використання, поширення й доступу до інформації та які визначають правовий статус суб’єктів цих правовідносин.

Ключові слова: суб’єкт інформаційних правовідносин, органи Державної фіскальної служби України, податкова інформація, інформація з обмеженим доступом, конфіденціальна інформація.

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Яковенко Е.А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, просп. Гагарина, 72, Украина
yakovenkoE@i.ua

В статье рассмотрены правовые аспекты, связанные с предоставлением лицам органами Государственной фискальной службы Украины информации, которая находится в ее владении или пользовании. Рассмотрено существование неверного применения предписаний нормативно-правовых актов Украины в сфере

информационных правоотношений ее субъектами, в том числе органами государственной власти. Предложена правовая позиция относительно правового решения вопросов, указанных в публикации, на основании проведенного системного правового анализа норм международных и национальных правовых актов, регулирующих сферу информационных правоотношений и устанавливающих правила получения, хранения, использования, распространения и доступа к информации, а также определяющих правовой статус субъектов этих правоотношений.

Ключевые слова: субъект информационных правоотношений, органы Государственной фискальной службы Украины, налоговая информация, информация с ограниченным доступом, конфиденциальная информация.

LEGAL ASPECTS OF ACTUAL INFORMAIYNYH RELATED ACTIVITIES OF STATE FISCAL OF UKRAINE

Yakovenko E.A.

Oles Honchar Dnipropetrovsk national university, av. Gagarin, 72, Ukraine
yakovenkoE@i.ua

The article deals with legal aspects relating to the provision of bodies of state fiscal service of Ukraine (hereinafter – Ukraine authorities DFS) information that is in its possession or use. We consider the existence of an incorrect application of the requirements of normative – legal acts of Ukraine in the sphere of information relations of actors, including public authorities. A legal position on the legal issues presented in the publication under the systemic legal analysis of the norms of international and national legal acts regulating the sphere of information relations and establish rules receipt, storage, use, dissemination and access to information, and determining the legal status of sub of objects of relationships.

Worldwide, the global information field, absorbed all legal relations that occur both on the interstate and intrastate level. It settled its most basic principles and rules “of conduct” in information relationships. Ukraine, as a subject of legal information at the international level has assumed certain international legal obligation to enforce these rules “of conduct”.

Under the provisions of international instruments ratified by Ukraine, it is clear that the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence is a natural right person, and limitations of such rights is permitted only in cases prescribed by law and in the interests of national security and public safety or economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals or for the protection of the rights and freedoms of others.

According to an analysis conducted by legal rules laws of Ukraine in the sphere of information relations, the Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine may reach the following fundamental conclusions:

– the collection, storage, use and dissemination of confidential information about a person without his consent, except in cases specified by law, and only in the interests of national security, economic welfare and human rights;

– collection, storage, use and dissemination of confidential information about a person made with its consent and / or in the manner prescribed by law and when it is expressly provided by law;

– confidential information, in particular, include evidence of identity (education, marital status, religion, health status, date and place of birth, financial status and other personal data).

According to the Tax Code of Ukraine and other laws, it is clear that obtained in accordance with the law during the implementation of the functions entrusted to the DFS Ukraine tax information is classified information (confidential information).

Bodies DFS may provide undisclosed information (including confidential, state, commercial or banking secrecy) of the taxpayer in cases and in due course when it is expressly provided for by law and by written agreement of most taxpayers.

The paper concluded that:

– the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence is a natural right person, and limitations of such rights is permitted only in cases prescribed by law and in the interests of national security, public safety or economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals or for the protection of the rights and freedoms of others.

– collection, storage, use and dissemination of confidential information about a person made with its consent and / or in the manner prescribed by law and when it is expressly provided by law;

– tax information is restricted information (including private, public, commercial or banking secrecy);

– DFS authorities may provide undisclosed information (including confidential, state, commercial or banking secrecy) of the taxpayer in cases and in due course when it is expressly provided for by law and by written agreement of most taxpayers;

– in the field of legal information public authorities must act under the law, under the conditions and circumstances set out in its provisions following the procedure established by law and forms of decision-making, and the commission should choose only actions by law means.

You may reach comprehensive general legal opinion, the right to information legal entity (including a court of a state executive service, lawyer, etc.) to obtain information (including confidential, public, commercial or banking secret)

can be implemented only in case if the other sub the object (which appeals sent to information) there is a duty to provide such information.

Key words: the subject of information relations, public fiscal service of Ukraine, tax information, classified information, Confidential Information.

Світове глобальне інформаційне поле поглинуло всі правовідносини, що відбуваються як на міждержавному, так і на державному рівнях. Воно врегульоване переважно основними принципами і правилами «поведінки» у сфері інформаційних правовідносин. Україна як суб'єкт таких інформаційних правовідносин на міждержавному рівні взяла на себе певні правові міжнародні зобов'язання щодо виконання таких правил «поведінки», а саме: ратифікувала Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, Конвенцію про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах, а також приєдналась до Рекомендацій Ради Європи № R (81) 19 «Про доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні органів влади», № R «Про доступ до офіційних документів», до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» тощо.

На державному рівні Україна як гарант установлення принципів і правил «поведінки» у сфері інформаційних правовідносин та контролю за їх виконанням визначила їх у Конституції України та низці нормативно-правових актів,а саме: Законі України «Про інформацію» (зі змінами та доповненнями) від 02.10.1992 № 2657-XII, Законі України «Про державну таємницю» (зі змінами та доповненнями) від 21.01.1994 № 3855-XII, Законі України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (зі змінами та доповненнями) від 05.07.1994 № 80/94-ВР, Законі України «Про доступ до публічної інформації» (зі змінами та доповненнями) від 13.01.2011 № 2939-VI, Законі України «Про захист персональних даних» (зі змінами та доповненнями) від 01.06.2010 № 2297-VI, Законі України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (зі змінами та доповненнями) від 23.09.1997 № 539/97-ВР, Указах Президента України «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» (зі змінами та доповненнями) від 05.05.2011 № 547 і «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» (зі змінами та доповненнями) від 05.05.2011 № 548. Правила «поведінки» у сфері інформаційних правовідносин містять й інші закони України, якими врегульовані, зокрема, цивільні, господарські, адміністративні, кримінальні, податкові правовідносини. Також свої правові позиції щодо правил «поведінки» у сфері інформаційних правовідносин висловлено Конституційним Судом України та Верховним Судом України.

Підґрунтям для публікації статті стало те, що, хоча на перший погляд сферу інформаційних правовідносини України на теперішній час можна вважати врегульованою, на практиці виникають непоодинокі випадки неправильного застосування й загалом неврахування чи нерозуміння принципів і правил «поведінки» у сфері інформаційних правовідносини передусім органами державної влади, зокрема виконавчої й судової гілки.

Згідно зі статтею 12 Загальної декларації прав людини, ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань, а в пункті 2 статті 29 зазначено, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [1].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод наголошує, що органи державної влади не можуть втручатись у здійснення особою права на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла й кореспонденції, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

У свою чергу, положення Конвенції про захист осіб, у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, містять посилання на те, що відхилення від положень статей 5, 6 і 8 цієї Конвенції дозволяється тоді, коли таке відхилення передбачене законодавством Сторони та є в демократичному суспільстві необхідним заходом, спрямованим на таке: a) захист державної і громадської безпеки, фінансових інтересів Держави або на боротьбу з кримінальними правопорушеннями; b) захист суб'єкта даних або прав і свобод інших людей [2].

Отже, з наведених положень міжнародних документів, які ратифіковані Україною, випливає, що право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла та кореспонденції є природним правом особи, а обмеження таких прав можливе виключно у випадках, установлених законом і в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [3].

Базові правові засади відносин щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, систему інформації, її джерела, статус учасників інформаційних відносин визначено Законом України «Про інформацію» (зі змінами та доповненнями) від 02.10.1992 № 2657-XII [4].

Суб'єктами інформаційних відносин є громадяни України; юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень, а об'єктом інформаційних відносин є інформація [4].

Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [4].

Право на інформацію забезпечується створенням механізму реалізації права на інформацію; створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість і засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійсненням державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; установленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію. При цьому частиною 2 цієї статті передбачено, що право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [4].

Законодавець установив низку обмежень щодо доступу до інформації, а саме не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту й захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження. За порядком доступу інформація ділиться на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що зарахована законом до інформації з обмеженим доступом [4].

Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація; конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація

може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом [4].

Конституційний Суд України в рішенні від 30.10.1997 р. за № 5-зп у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» і статті 12 Закону України «Про прокуратуру» дійшов такого: «Частину четверту статті 23 Закону України «Про інформацію» треба розуміти так, що забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини. До конфіденційної інформації, зокрема, належать свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата і місце народження, майновий стан та інші персональні дані)» [5].

Конституційний Суд України в рішенні від 20.01.2012 № 2-рп/2012 щодо офіційного тлумачення положень частин 1, 2 статті 32, частин 2, 3 статті 34 Конституції України, зокрема, дійшов такого правового висновку: «Лише фізична особа, якої стосується конфіденційна інформація, відповідно до конституційного та законодавчого регулювання права особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації має право вільно, на власний розсуд визначати порядок ознайомлення з нею інших осіб, держави та органів місцевого самоврядування, а також право на збереження її у таємниці» (пункт 3 мотивувальної частини рішення). Також Конституційний Суд України за результатами розгляду вищезазначеної справи щодо офіційного тлумачення Конституції України в резолютивній частині рішення зазначив таке:

– «інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною;

– збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [6].

В абзаці 3 пункту 20 Постанови Пленуму «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи» від 27.02.2009 № 1 Верховний Суд України виклав свою правову позицію щодо правильного й однакового застосування судами положень Закону України «Про інформацію», а саме: «Слід ураховувати положення частини одинадцятої статті 30 Закону України «Про інформацію», в якій зазначено, що інформацію з обмеженим доступом може бути поширено без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист, що відповідає практиці застосування Європейським судом з прав людини статті 8 Конвенції» [7].

01.06.2010 Верховною Радою України прийнято Закон України «Про захист персональних даних» № 2297-VI, який набрав чинності 01.01.2011. Він регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [8].

Обробка персональних даних – будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання й поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем. Персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [8].

Не допускається обробка даних про фізичну особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [8].

Основними, але невичерпними даними про особу персональними даними є такі: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження. Забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом [8].

За проведеним правовим аналізом наведених вище норм законів України у сфері інформаційних правовідносин, Конституційного Суду України, Верховного Суду України можна дійти таких ґрунтовних висновків:

– не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

– збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу здійснюється за її згодою та/або в порядку встановленому законом і у випадках, коли це прямо передбачено законами;

– до конфіденційної інформації, зокрема, належать свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата й місце народження, майновий стан та інші персональні дані).

Органи Державної фіскальної служби (далі – ДФС) України для виконання своїх функцій і реалізації повноважень можуть одержувати інформацію, яка пов'язана зі справлянням податків, зборів і платежів на території України, зокрема, від платників податків, податкових агентів, самозайнятих осіб, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Національного банку України, банків, інших фінансових установ, органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів. Така інформація надходить до органів ДФС України під час виконання ними своїх функцій, зокрема під час здійснення податкового контролю (обліку платників податків, інформаційно-аналітичного забезпечення своєї діяльності, перевірок платників податків) і митного контролю. Зібрана (одержана) органами ДФС України в ході виконання своїх функцій і реалізації повноважень інформація зберігається як в інформаційних базах, так і поза ними безпосередньо в посадових (службових) осіб органів ДФС (на робочому місці, архівах тощо) [9]. До таких інформаційних баз, які розроблені та впроваджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну податкову та митну політику, – ДФС України, можна зарахувати, зокрема, Державний реєстр фізичних осіб-платників податків, Реєстр платників єдиного податку, Єдиний державний реєстр виробників спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту – сирцю виноградного, спирту – сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, Державний реєстр реєстраторів розрахункових операцій, автоматизовані інформаційні системи «Податковий блок», «Суди» тощо.

Податкова інформація вживається в значенні, визначеному Законом України «Про інформацію» [9].

Так, податкова інформація – це сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності й необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України. Правовий режим податкової інформації визначається Податковим кодексом України та іншими законами [9].

Інформація, що збирається, використовується й формується органами ДФС України, зокрема, вноситься до інформаційних баз даних, використовується з урахуванням обмежень, передбачених для податкової інформації з обмеженим доступом. При цьому на посадових осіб органів ДФС України приписами Податкового кодексу України покладено обов'язок не допускати розголошення інформації з обмеженим доступом, що одержується, використовується, зберігається під час реалізації функцій, покладених на такі органи. У свою чергу, платник податків має право на нерозголошення органами ДФС України (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди й відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю, стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами [9].

Необхідність отримання інформації органами ДФС України під час виконання ними своїх функцій пов'язується лише з однією головною метою здійснення контролю за правильністю справляння

податків, зборів і платежів відповідно до порядку, встановленого законом, а також за іншого законодавства України, контроль за дотриманням якого покладається на органи ДФС України. Зібрана податкова інформація та результати її опрацювання використовуються виключно для виконання покладених на органи ДФС України функцій і завдань [9].

Із системного правового аналізу норм Податкового кодексу України, інших законів випливає, що одержана в установленому законом порядку під час реалізації функцій, покладених на органи ДФС України, інформація є податковою інформацією з обмеженим доступом (конфіденційною інформацією).

З огляду на викладене органи ДФС можуть надавати інформацію з обмеженим доступом (зокрема конфіденційну, державну, комерційну чи банківську таємницю) про платників податків у випадках і в установленому порядку, коли це прямо передбачено законом, а також за письмовою згодою самих платників податків.

Зважаючи на наведені вище правові висновки за результатами системного правового аналізу положень міжнародних документів, ратифікованих Україною, Конституції України та інших нормативно-правових актів, а також правових позицій Конституційного Суду України, Верховного Суду України, можемо навести конкретну ситуацію, яка виникає на практиці, а саме неправильне застосування й загалом неврахування чи нерозуміння правил «поведінки» у сфері інформаційних правовідносини.

До такого нерозуміння правил «поведінки» у сфері інформаційних правовідносини можна зарахувати направлення судами загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді цивільних справ, до органів ДФС України письмових звернень у формі листів із вимогою надання відомостей стосовно конкретних платників податків, зокрема реєстраційного номера облікової картки платника податків, відомостей про його доходи, про розрахункові, поточні (депозитні) або інші рахунки, відкриті у фінансово-кредитних установах на ім'я платника податків, посилаючись у листах-запитах як на підставу такого звернення й указуючи конкретну справу, під час розгляду якої виникла необхідність у залученні відповідних доказів. Такі випадки, на жаль, набрали постійного та системного характеру.

На жаль, судді судів загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді цивільних справ, неповністю враховують у своїй діяльності вимоги законів як у сфері інформаційних правовідносини, так і процесуального закону, виконання яких надає їм право одержати, а в органів ДФС України виникає обов'язок надати необхідні відомості, які містять конфіденційну інформацію стосовно конкретного платника податків.

Так, Суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Судові рішення викладаються у двох формах – ухвали й рішення, а питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду у випадках, установлених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал [10].

Особи, які беруть участь у справі й уважають, що подання потрібних доказів є неможливим, або в яких є складнощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про забезпечення цих доказів, а способами забезпечення судом доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів у тому числі за їх місцезнаходженням. У необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів. Такий правовий механізм надання до суду необхідних доказів передбачений у різних процесуальних законах у статті 133 Цивільного процесуального кодексу України [10].

Питання про забезпечення доказів вирішується ухвалою. Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи [10].

Ухвала суду, що постановляється як окремий документ, складається зі вступної частини із зазначенням часу й місця її постановлення; прізвища та ініціалів судді (суддів – при колегіальному розгляді); прізвища та ініціалів секретаря судового засідання; імен (найменувань) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмета позовних вимог; описової частини із зазначенням суті питання, що вирішується ухвалою; мотивувальної частини із зазначенням мотивів, із яких суд дійшов

висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу; резолютивної частини із зазначенням висновку суду; строку й порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження [10].

Ухвала, яка постановляється судом не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити відомості, визначені пунктами 3, 4 частини 1 статті 210 Цивільного процесуального кодексу України, а частиною 3 цієї статті – якщо ухвала має силу виконавчого документа й підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, така ухвала оформлюється з урахуванням вимог, установлених Законом України «Про виконавче провадження» [10].

Звертаючи увагу на вищевикладене, можемо констатувати, що суд під час розгляду цивільної справи (з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, а також витребування доказів) здійснює відповідні процесуальні дії щодо збирання (витребування) доказів, за результатами яких виносить мотивоване судове рішення у формі ухвали, що підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень.

Отже, чинним законодавством України визначено спосіб і порядок, за якими суди загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді цивільних справ, можуть отримувати від органів ДФС України необхідну інформацію (конфіденційну), зокрема про реєстраційні номера облікової картки платників податків, відомості про їхні доходи, про розрахункові, поточні (депозитні) або інші рахунки, відкриті у фінансово-кредитних установах на ім'я платників податків.

З урахуванням наведеного вище прикладу можна дійти ґрунтовного загального правового висновку: право суб'єкта інформаційних правовідносин (зокрема суду, органу державної виконавчої служби, адвоката та ін.) на одержання інформації (зокрема конфіденційної, державної, комерційної чи банківської таємниці) може бути реалізовано лише в разі, якщо в іншого суб'єкта (до якого направлено звернення на одержання інформації) виникає обов'язок надати таку інформацію.

Підсумовуючи викладене в публікації, можемо стверджувати таке:

- право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла та кореспонденції є природним правом особи, а обмеження таких прав можливе виключно у випадках, установлених законом і в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб;
- збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу здійснюється за її згодою та/або в порядку, встановленому законом і у випадках, коли це прямо передбачено законами;
- податковою інформацією є інформація з обмеженим доступом (зокрема конфіденційна, державна, комерційна чи банківська таємниця);
- органи ДФС можуть надавати інформацію з обмеженим доступом (зокрема конфіденційну, державну, комерційну чи банківську таємницю) про платників податків у випадках і в установленому порядку, коли це прямо передбачено законом, а також за письмовою згодою самих платників податків;
- у сфері інформаційних правовідносин органи державної влади зобов'язані діяти на підставі закону, за умов та обставин, визначених у його положеннях, дотримуючись установленого законом порядку й форми прийняття рішення, а під час учинення дій повинні обирати лише визначені законом засоби. Реалізація права суб'єкта інформаційних правовідносин на одержання інформації має збігатися з обов'язком іншого суб'єкта (до якого направлено звернення на одержання інформації) надати таку інформацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

5. Рішення Конституційного Суду України від 30.10.1997 № 5-зп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/.

6. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/.

7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/.

8. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://search.ligazakon.ua/.

9. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

10. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

REFERENCES

1. “Universal Declaration of Human Rights”, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

2. “European Convention on Human Rights”, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

3. “The Constitution of Ukraine”, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

4. “On information” : Law of Ukraine dated 02.10.1992 №2657-XII (as amended), available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

5. “The decision of the Constitutional Court of Ukraine of 30.10.1997 №5-sn”, available at : http ://search.ligazakon.ua/.

6. “The decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 20.01.2012 №2-rp/2012”, available at : http ://search.ligazakon.ua/.

7. “On judicial practice in cases of protection of honor and dignity of the individual” : Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 27.02.2009 №1, available at : http ://search.ligazakon.ua/.

8. “On Personal Data Protection” : Law of Ukraine of 01.06.2010 №2297-VI (as amended), available at : http ://search.ligazakon.ua/.

9. “Tax Code of Ukraine”, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

10. “The Civil Procedure Code of Ukraine”, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/.

УДК 343.35

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА США: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Господаренко В.М., аспірант

Дніпропетровський національний університет, вул. Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна
vova.gospodarenko@mail.ru

У статті розглянуто правові та організаційні засади історичного розвитку антикорупційної політики США як приклад для подальшого розвитку демократичної і правової української державності. Через аналіз їхньої антикорупційної політики автор намагається зрозуміти, які принципи й засоби можна застосувати в Україні, який досвід варто запозичити. Спираючись на аналіз робіт дослідників, котрі займаються цієї проблемою, передусім американських, автор описує причини корупції в США, їх особливості, диференційні ознаки. Підкреслено особливості законодавства США як федеративної держави, розглядається перелік тих органів у

США, які ведуть боротьбу з корупцією, їхні повноваження, а також описано взаємовідношення задля успішної боротьби.

Ключові слова: федеральний уряд США, антикорупційна політика, правові засади боротьби проти корупції, організаційні основи викоренення хабарництва.

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ПОЛИТИКА США: УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Господаренко В.Н.

Днепропетровский национальный университет, ул. Гагарина, 72, г. Днепр, Украина
vova.gospodarenko@mail.ru

В статье рассмотрены правовые и организационные положения исторического развития антикоррупционной политики США как пример для дальнейшего развития демократического и правового украинского государства. С помощью анализа их антикоррупционной политики автор пытается понять, какие принципы и средства можно применить в Украине, какой опыт стоит перенять. Опираясь на анализ работ исследователей, занимающихся этой проблемой, в первую очередь американских, автор описывает причины коррупции в США, их особенности, дифференцирующие признаки. Подчеркиваются особенности законодательства США как федеративного государства, рассматривается перечень тех органов в США, которые ведут борьбу с коррупцией, их полномочия, а также описаны взаимоотношения для успешной борьбы.

Ключевые слова: федеральное правительство США, антикоррупционная политика, правовые положения борьбы против коррупций, организационные основы искоренения взяточничества.

ANTI-CORRUPTION POLICY OF THE USA: CRIMINAL LAW PRINCIPLES

Gospodarenko V.N.

Dnipropetrovsk national university, str. Gagarina, 72, Dniepropetrovsk, Ukraine
vova.gospodarenko@mail.ru

Corruption has accompanied mankind throughout its development and existence on the Earth. This negative phenomenon known since the immemorial times. But at all times the authorities tried to fight corruption, or at least reduce it to an acceptable level of social tolerance by society, as reflected in the "United Nations Convention against Corruption".

Meanwhile independent Ukraine involves the use of foreign experience of state development. Now, in time of globalization, special attention of national politicians and scientists must be focused on the experience of state legal policy of the United States who is the leader of the international community. No doubt, the further development of our country will largely depend on the success of anti-corruption policy, and it should draw on the experience of the appropriate government policies of the USA.

Almost all American researchers agree that the corruption is a criminal act that permeates the entire history of American state. They point out that the history of the United States is constant attempts to businessmen and politicians to put power into his service and to receive this maximum profit. Those places near feeders did not get, come up with new laws to push the authorities and "money streams" of their more successful competitors, who were called "corrupt". But it was "abuse of fighters" come to power, they immediately began to put public money pocket - and so to the next change of actors. Obviously, the history of the United States may look like chain constant attempts to businessmen and politicians to put power into his service and to receive this maximum profit.

Assessing the current state of fighting corruption, Professor M. Johnston, author of the study "Corruption Syndrome: wealth, power and democracy" proved that there are four main syndromes (medical terminology - together with general symptoms etiology and pathogenesis of) corruption: the impact of market relations of domination influential corporations, illegal activities and lack of control of oligarchic clans senior officials. In his view, they were accompanied by the development of democracy in the United States for a long time

Nowadays, the American elite is trying to establish standards against corruption to other countries. The most complete version of the US struggle for the liberation of different nations from the yoke of corrupt political regimes formulated the American scientist A. Arias Sanchez. He proved that authoritarian regimes are able to successfully hide the vast majority of abuses of power by the public. Therefore the conclusions of corruption in the USA have done based on scientific studies of American scientists who are able to achieve the desired result by analyzing indirect evidence of the detrimental effects of corruption in any society.

In contrast, the concept Arias Sanchez and other American scientists suggest that corruption inherent in America itself, cause frustration of citizens in a democracy. They argue that corruption supreme power usual for the most democratic countries, the Ministry of Justice has improved modern penal policy. Indeed, such an approach to the fight against corruption was recorded in the American Anti-Corruption Act. This act is model policy that sets a framework for city, state and federal laws to fix our broken political system. It fundamentally reshapes the rules of American politics and restores the people as the most important stakeholders in their political system. An Anti-Corruption Act has three primary goals: 1) stop political bribery so special interests can't use job offers and donations to influence politicians; 2) end secret money so people know who's buying political power$ 3) fix our broken elections so the people, not the political establishment, are the ones in control. This approach to solving this problem is a great example for the solution of problems of struggle against corruption in the Ukraine.

Key words: the US federal government, anti-corruption policy, legal anti-corruption principles, institutional foundations for eradicating of bribery.

Корупція супроводжує людство протягом усього його розвитку та існування на Землі. Це негативне явище, відоме з вікопомних часів, не оминуло «своєю увагою» жодну державу, жодну територію, де існували при тому чи іншому соціально-економічному й політичному режимі групи людей, які були носіями корупційних діянь. Проте в усі часи влада намагалася боротися з корупцією або принаймні звести її до соціально прийнятного рівня терпимості з боку суспільства, що відображено в Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [1]. Цей акт є найбільш повним міжнародним документом у сфері боротьби з корупцією. Країни, які підписали й ратифікували цю Конвенцію, зобов'язані передбачити у своєму внутрішньодержавному праві кримінальну відповідальність за всі злочини, визнані такими відповідно до цієї Конвенції.

Причини появи та існування корупції криються переважно в особливостях функціонування самої бюрократичної системи. Це ваговитість і неповороткість бюрократичного апарату, двозначні закони, незнання законів громадянами, кругова порука в бюрократичному апараті, яка змушує нові кадри діяти згідно зі старими принципами тощо [2]. Корупція завдає величезної шкоди не тільки економіці держави, направляючи величезні фінансові потоки в тіньову економіку й позбавляючи державний бюджет значних податкових вливань, а й підриває моральні підвалини суспільства, в якому створюється атмосфера невіри суспільства в закони, в те, що все можна вирішити законним шляхом.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку багатовікової антикорупційної політики США з огляду на те, що лідер світового співтовариства всебічно сприяє розбудові демократичної і правової держави Україна, подає нам приклади цілеспрямованого викоренення такого тяжкого кримінального злочину, як корупція.

Для досягнення вказаної мети сформульовано такі дослідницькі завдання: 1) проаналізувати історичне коріння корупційної злочинності в США; 2) вивчити багатовіковий досвід американської держави в галузі боротьби проти корупції; 3) установити особливості законодавчої бази боротьби проти корупційної злочинності в США; 4) з'ясувати, як саме американські правові стандарти боротьби проти корупції в США мають бути використані під час здійснення цілеспрямованої державної політики України в галузі боротьби проти корупційної злочинності.

Актуальність статті полягає в тому, що Україна знаходиться на етапі становлення правової держави, тому так важливо вивчити багатий досвід США в боротьбі з корупцією. Сполучені Штати мають довгу історію боротьби з корупцією, в ході якої уряд США досить успішно з нею боровся. Тому так важливо вивчити досвід США для боротьби з корупцією в Україні.

Очевидно, що антикорупційна політика федерального уряду США є одним із найбільш важливих напрямів формування та реалізації загального курсу кримінально-правової політики. Проте американські вчені не дуже охоче займаються цією проблемою, адже конкретний науковий аналіз змови політиків із бізнесмена на ґрунті пошуків найбільш швидких і безпечних шляхів до отримання високих прибутків потребує не лише наукової, а й громадянської сміливості. Тим не менше ця проблема була відображена із суто наукових позицій такими відомими дослідниками, як О. Аріас Санчес, С. Бейнбрідж, Л. Гарт, Л. Глейзер, К. Голдін, М. Джонстон, Е. Маклинс і С. Роуз-Аккерман. Що ж стосується вітчизняних науковців, то вони, займаючись аналізом корупційних виявів в Україні, іноді поспіхом згадують про те, що навіть у США боротьба проти корупції є найважливіших напрямом кримінально-правової політики.

У корупції в США давнє історичне коріння. Заселення північноамериканського континенту супроводжувалося проникненням зі Старого Світу всіх соціальних «хвороб», у тому числі й корупції. Дослідники історії американської корупції Е.Л. Глейзер і К.Д. Голдін з університету штату Меріленд відзначають: «Медісон, Гамільтон і американські батьки-засновники, всі зіткнулися з проблемою корупції. Їхні пошуки антикорупційної форми справедливого уряду вимагали, щоб вони розуміли, як корупція розкладає урядові структури» [3].

Майже всі американські дослідники корупції згодні в тому, що це злочинне діяння пронизує всю історію американської державності. Вони вказують, що історія США – це постійні спроби ділків і політиків поставити державу собі на службу й отримувати із цього максимальний прибуток. Ті, кому місця біля годівниці не дісталося, придумували нові закони, щоб відсунути від влади і «грошових струмків» своїх більш успішних конкурентів, яких називали «корупціонери». Але варто було «борцям із зловживаннями» прийти до влади, як вони негайно починали класти до власної кишені громадські гроші – і так до наступної зміни дійових осіб.

Власне, що можна ще чекати від американської держави, вказують Р. Боргман, Д. Бурстин, Дж. Калдер, Л. Кларк, Р. Кларк, Л. Харц та інші «стовпи» науки кримінальної політики, якщо повстання колоній проти британської імперії почалося з їхнього бажання пити дешевий контрабандний голландський чай, а не платити чесно податки за рідний британський. Після ж перемоги повсталих колоній у нову незалежну державу кинулися сотні тисяч людей із різних країн Європи, але влада залишалася виключно у вихідців із Англії. У результаті багатовікової селекції в США утворилася група з декількох сотень сімей, які щільно тримають у руках всю владу, незалежно від того, хто конкретно займає пост президента.

Новонароджена американська держава докладала великих зусиль для того, щоб уникнути контролю корупціонерів над національним механізмом державного управління. Однак ще перший президент США Дж. Вашингтон висловив скептицизм щодо успіхів у боротьбі проти виявів корупції у вищих органах законодавчої, виконавчої та судової влади так: «Небагато людей мають хорошу якість за жодних умов не піддатися найвищій пропозиції ціни їхнього зловживання владою» [4, p. 324]. Його думку розвинув четвертий очільник американської держави, віргінський плантатор, «філософ американської Конституції» Дж. Медісон: «Якби людьми правили ангели, не було б потреби ні в якому нагляді над урядом: ані зовнішньому, ані внутрішньому. Але під час створення правління, в якому люди будуть відати людьми, головна складність полягає в тому, що передусім треба забезпечити правлячим можливість наглядати за керованими; а ось услід за цим необхідно зобов'язати правлячих наглядати за самими собою» [5, с. 56].

Конституція не встановлювала чіткі заборони для американських законодавців і чиновників брати хабарі від політичних партій і комерційних підприємств. Щоправда, мимохідь в американському Основному Законі серед двох явно згаданих злочинів наявне й посилання на те, що за хабар Президенту США можуть оголосити імпічмент [6, с. 530]. Однак поступово стурбованість громадян США, що стала зростати, стали викликати епізоди змови політичної еліти й великого бізнесу. Такий розвиток американської державності вступив у суперечність з інтересами всього суспільства в середині XIX століття, коли в Америці завершувався промисловий переворот. Тому в 1853 році був прийнятий Федеральний закон «Про запобігання обманам у Казначействі Сполучених Штатів» (An Act to Prevent Frauds upon the Treasury of the United States), яким установлювалася заборона на отримання хабарів членами Конгресу, так як це, в кінцевому підсумку, впливало на прийняття законів, що регламентують фінансову діяльність державних органів [7].

Подальше посилення протидії корупції було відображено в 1907 році в Законі «Тіллман» (The Tillman Act of 1907), який забороняв будь-які пожертвування приватних компаній на адресу політичних партій у зв'язку з виборами, передбачаючи покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі [7]. У 1926 році до 18 Титулу Зводу федеральних законів було введено розділ «Злочини і кримінальна процедура» (Crimes and Criminal Procedure). У ньому в § 201, названому «Хабарництво державних посадових осіб і свідків» (Bribery of Public Officials and Witnesses), для конгресменів і державних посадових осіб передбачалося покарання за хабарництво, незаконні подарунки й конфлікт інтересів [7].

Нині вказані нормативні акти не повною мірою регламентують боротьбу проти корупції, адже вона стає міжнародною проблемою. На жаль, Сполучені Штати не в змозі оголосити про позитивні наслідки впровадження антикорупційної політики [8]. Не випадково відома американська дослідниця державної кримінальної політики Роуз-Аккерман пише: «Будь-яка держава контролює розподіл матеріальних привілеїв і пільг і визначає розмір податкового тягаря. Розподілом привілеїв і пільг зазвичай займаються державні чиновники, які мають право діяти на власний розсуд. У приватних осіб і компаній, які прагнуть отримати режим найбільшого сприяння, може виникнути бажання купити такий режим. Плата за отримання матеріальної вигоди і є випадком корупції» [9, с. 4].

Роуз-Аккерман упевнена, що наявність різних видів корупції в США потребує гнучкої антикорупційної політики. Вона навіть створила економічну класифікацію корупційних злочинів. Це, по-перше, хабарництво під час розподілу всіляких державних благ, яку налагодили «гвинтики» бюрократичної державної машини, державні службовці. По-друге, це махінації зі зменшенням податкових платежів. Нарешті, це поширення бізнес-схем спільнот організованої злочинності, які в США монополізували деякі ринки шляхом підкупу законодавців і державних службовців [10, p. 6-7].

Останнім часом боротьба проти корупції в США вийшла за межі американської держави. Америка стала першою країною, яка прийняла закон «Про зарубіжну корупційну практику» (1977), який

забороняє підкуп іноземних чиновників. Між тим тільки 31 жовтня 2003 року було прийнято Конвенція ООН проти корупції.

Розвиток кримінально-правової політики США вимагав від законодавців прийняття таких нормативних актів, які б сприяли успіху держави в боротьбі проти корупції. Тому нині американське федеральне законодавство щодо боротьби з корупцією перетворилося на типове законодавство, яке встановило стандарти для відповідного законодавства й окремих штатів. Основна частина федеральних кримінально-правових норм, що тією чи іншою мірою стосуються корупції, міститься в розділі 18 Зводу законів США. У США поняття корупції посадових осіб включає низку протиправних діянь, передбачених переважно в чотирьох главах розділу 18 Зводу Законів: 1) глава 11 «Хабарництво, нечесні доходи і зловживання своїм становищем публічними посадовими особами»; 2) глава 93 «Посадові особи та службовці за наймом»; 3) глава 41 «Вимагання й загрози»; 4) глава 29 «Вибори й політична діяльність» [11, p. 34–35].

Найнебезпечніші форми корупції кваліфікуються як кримінальні злочини. До них належать передовсім розтрата (розкрадання) та хабарі. Розтрата полягає у витраті ресурсів, довірених посадовій особі, з особистою метою. Вона відрізняється від звичайного злодійства тим, що спочатку особа отримує право розпоряджатися ресурсами легально – від начальника, клієнта і т. д. Хабар є різновидом корупції, при якій дії посадової особи полягають у наданні будь-яких послуг фізичній або юридичній особі в обмін на надання останнім певної вигоди першим. У більшості випадків, якщо дача хабара не є наслідком здирства, основну вигоду від угоди отримує хабародавець. До кримінальних злочинів також належить покупка голосів виборців (хоча дехто вважає її не формою корупції, а видом недобросовісної виборчої кампанії).

Відповідальності за дачу хабара підлягає всякий, хто дає, пропонує, обіцяє що-небудь цінне державній посадовій особі чи кандидату на цю посаду з метою: 1) вплинути на його офіційні дії, тобто на рішення, які знаходяться в його веденні, питання, справи, тяганину, виробництва; 2) вплинути на посадову особу з тим, щоб зробити, допомогти зробити, змовитися, дозволити будь-які обманні дії або створити можливість для здійснення обману; 3) схилити посадову особу до дії або бездіяльності щодо порушення її законних обов'язків [12].

Покаранням як для тих, хто дає, так і для тих, хто отримує хабар, є штраф у сумі до 10 000 доларів США або (і) позбавлення волі на строк до двох років. Покаранню разом із уже функціонуючим підлягає як колишній, так і майбутній службовець. У Міністерстві юстиції США діє відділ, основне завдання якого – боротьба з корупцією посадових осіб. Відділ здійснює контроль за: а) службовим переслідуванням виборних і призначуваних посадових осіб на всіх рівнях управління, якщо їх звинувачують у порушенні федеральних законів; б) розслідуванням злочинів, пов'язаних із проведенням кампаній щодо обрання посадових осіб; в) утіленням у життя тих положень закону про етику в уряді, які визначають діяльність так званого незалежного обвинувача.

Відповідно до Конституції США, розслідуванням кримінальних справ щодо вищих посадових осіб займається незалежний прокурор, який призначається спеціальним підрозділом окружного федерального суду у Вашингтоні. Основну роль у розслідуванні корупції у федеральних органах державної влади відіграє Федеральне бюро розслідувань (далі – ФБР). Юрисдикція ФБР із цього виду злочинів поширюється на призначуваних і виборних посадових осіб не тільки на федеральному, а й на штатному й місцевому рівнях управління, коли здійснювані ними дії являють собою порушення федеральних законів. Усі закони, що регулюють процеси у сфері, можна поділити на дві категорії: перша – загальнофедеральне законодавство; друга – спеціальне законодавство.

Оцінюючи сучасний стан боротьби з корупційними діяннями, професор М. Джонстон, автор дослідження «Синдром корупції: багатство, влада і демократія», довів, що існують чотири основні синдроми (за медичною термінологією – сукупності симптомів із загальними етіологією та патогенезом) корупції: вплив ринкових відносин, панування найвпливовіших корпорацій, протизаконна діяльність олігархічних кланів і безконтрольність вищих посадовців. На його думку, вони супроводжували розвиток демократії в США здавна [13, p. 8].

М. Джонсон зумів досить переконливо довести, що американська корупція є закономірним результатом процесу злиття інтересів публічних посадовців і бізнесменів. Підраховано, що компанії, які витратили гроші на лобістів, котрі мають виходи безпосередньо на Б. Обаму, отримали в 72 рази більше грошей від держави, ніж конкуренти, які займалися такими «дурницями», як підвищення якості та зниження витрат на виробництво продукції й пропонування послуг. Проте покаранням як

для тих, хто дає, так і для тих, хто отримує хабар, є штраф у вигляді мізерної, на думку великих фінансистів і підприємців, суми до 10 000 доларів США. Щоправда, є дві більш суттєві загрози покарання для хабарників: 1) позбавлення волі на строк до двох років; 2) притягнення до кримінальної відповідальності за корупційні діяння майбутніх службовців [14].

Найбільш відчутні наслідки хабарництва американське суспільство пов'язує з родиною самого президента Б. Обами. У 2013 році Мішель Обама опинилася в центрі скандалу, коли державне замовлення на розробку сайту HealthCare.gov було без конкурсу віддане її однокурсниці Т. Таунс-Уїтлі. Було витрачено близько двох мільярдів державних грошей, але сайт вчасно так і не запрацював. Однак ніхто не був покараний згідно з кримінальним законом. Усе було зведене лише до особистого вибачення президента за «пустощі» дружини [14].

Відомо, що наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років американське суспільство струшувала низка скандалів, причиною яких стала протизаконна діяльність гігантів національної економіки, таких як корпорації WORLDCOM, ENRON CORPORATION, ADELPHIA COMMUNICATIONS CORPORATION. Розслідування, проведене під контролем Конгресу, виявило, що фінансова діяльність зазначених корпорацій була заснована на порушеннях американського законодавства (приховування доходів від оподаткування, корупція за участю урядовців, фальсифікація звітної фінансової й бухгалтерської документації). Результатом стала прийняття федерального закону «Сарбейнса-Окслі» (The Sarbanes-Oxley Act), який установив нові стандарти для американського бізнесу. Бізнесменам були висунуті жорсткі вимоги щодо процедур внутрішнього контролю (аудиту) фінансових інститутів і корпорацій, уведено в дію ретельний управлінський облік, установлено максимальну прозорість фінансових операцій і надання повної відкритої інформації державним правоохоронним органам та органам контролю за фінансами [15, p. 126]. Тим не менше це не засмутило апологетів американського «шляху життя», і відомі дослідники корупції Ю. Глейзер і К. Голдін продовжують стверджувати, що, незважаючи на кримінальні правопорушення голів і вищих менеджерів цих корпорацій, Сполучені Штати й нині перебувають у списку найменш корумпованих країн світу [3].

Усупереч поглядам Ю. Глейзера та К. Голдіна на рівень корупції в США, інші фахівці із цієї проблеми нагадують, що американський Конгрес ще в 1970 році прийняв Закон «Про організації, що знаходяться під впливом рекету й корупції» (The Racketeering Influenced and Corrupt Organization Act). У ньому було вказано, що особам, які визнані учасниками вказаних протиправних діянь, загрожує тюремне ув'язнення на строк до двадцяти років. Для встановлення більш ефективного контролю за діяльністю федеральних чиновників і комерційних підприємств в США в 1977 році був прийнятий Федеральний закон «Про іноземні корупційні практики» (The Foreign Corrupt Practices Act) [16, p. 273]. Метою закону оголосили припинення практики «платежів іноземним посадовим особам з метою отримання підтримки бізнесу», звичайної для американських корпорацій, що діяли на міжнародній арені.

Із 1986 року почав діяти Федеральний закон «Про контроль за відмиванням грошей» (Money Laundering Control Act 1986), який передбачає покарання для державного службовця, котрий бере участь у відмиванні доходів, здобутих злочинним шляхом, у вигляді штрафу або позбавлення волі до 10 років [13, p. 11]. У 1998 році цей акт доповнили Федеральним законом «Проти міжнародного хабарництва» (International Anti-Bribery Act of 1998), який установив заборону для фізичних і юридичних осіб США «давати хабарі або вишукувати допомогу від посадової особи іншої країни». Тим самим американська еліта поклала початок боротьбі не тільки проти «домашньої корупції», а й проти утворення міжнародних корупційних схем, які можна було реалізовувати за участю американського чиновництва [10, p. 174]. Крім того, федеральне законодавство про боротьбу проти корупції встановлює відповідні стандарти для суб'єктів федерації, її штатів і міст [17].

У США різні вияви корупції мають різну етичну оцінку: одні дії вважаються злочинними, інші – всього лише аморальними. До останніх, як правило, належать кумівство й заступництво на основі політичної орієнтації, які порушують принцип меритократії. Заплутані взаємини між корупціонерами в найбагатшій країні світу змусили американських законодавців знайти точки опору для пошуків відмінностей корупції від лобізму. При лобіюванні посадова особа також використовує свої владні повноваження для підвищення шансів перепризначення або для просування службовими східцями в обмін на дії в інтересах певної групи. Відмінність полягає в тому, що лобізм задовольняє трьом умовам: 1) здійснення впливу на посадову особу має конкурентний характер, учасники цього процесу дотримуються правил, які всім їм відомі; 2) відсутні секретні або побічні платежі; 3) клієнти й агенти

незалежні один від одного в тому сенсі, що ніяка група не отримує частку від прибутку, зробленої іншою групою.

У зв'язку з терористичними актами в США 2002 року вступив у силу Федеральний «Закон про об'єднання і посилення Америки наданням належних необхідних інструментів для припинення і перешкоджання тероризму» (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001). Цей закон на побутовому рівні відомий як «Закон «Патріот». Загалом він спрямований на боротьбу з тероризмом, однак у законі містяться положення, що також визначають відповідальність державних чиновників за корупцію [18, p. 128]. Так, ст. 315 передбачає кримінальне покарання не тільки за хабар, а й за привласнення майна, крадіжку або розтрату, якщо це пов'язано з фактом тероризму.

У наш час американська еліта намагається встановити стандарти боротьби проти корупції для інших країн світу. Найбільш повну версію боротьби США за визволення різних народів світу від гніту корумпованих політичних режимів сформулював американський науковець О. Аріас Санчес. Він довів, що авторитарні режими здатні успішно приховувати більшість зловживань владою від громадськості. Тому висновки про їхню корумпованість можновладці Сполучених Штатів мають робити на підставі наукових розвідок американських учених, які спроможні досягти бажаного результату на основі аналізу непрямих свідчень про згубні наслідки корупції для будь-якого суспільства [19, p. 111].

На противагу концепції О. Аріаса Санчеса, інші американські науковці вказують, що вияви корупції, притаманної самій Америці, викликають у громадян розчарування в демократії. Вони стверджують, що корупція верховної влади звичайна для найдемократичніших країн, що Міністерство юстиції США має вдосконалювати сучасну кримінально-правову політику, спираючись на діяльність відділу боротьби з корупцією посадових осіб. Цей відділ має повноваження здійснювати службове переслідування виборних і призначуваних посадових осіб на всіх рівнях управління; розслідувати злочини, пов'язані з проведенням кампаній щодо обрання посадових осіб; утілювати в життя ті положення закону про етику в уряді, які визначають діяльність так званого незалежного обвинувача. Крім того, відділ боротьби проти корупції в середовищі державних діячів і службовців має право проводити розслідування їхньої протиправної діяльності з використанням поліграфів [20].

У США розслідуванням кримінальних справ стосовно правопорушень з боку вищих посадових осіб займається незалежний прокурор, який призначається спеціальним підрозділом окружного федерального суду у Вашингтоні. Основну роль у розслідуванні корупції у федеральних органах державної влади відіграє ФБР [15, с. 701]. Юрисдикція ФБР поширюється на переслідування посадових осіб не тільки на федеральному рівні управління, а й на рівні окремих штатів і міст, якщо ці особи порушують федеральні закони [21, p. 18].

Відомо, що Національне антикорупційне бюро України вважає умовами успішної протидії корупції такі заходи, як розвиток антикорупційного законодавства та його ефективне застосування державними органами; політична воля керівництва держави; підтримка антикорупційних заходів держави громадянським суспільством. Проте в сучасних умовах складником антикорупційної політики нашої держави має стати дійсно наукове осягнення й використання здобутків тривалої боротьби органів влади США проти змови політиків і бізнесменів з метою власного збагачення.

Очевидно, що корупційна злочинність у США виникла майже одночасно з появою незалежної американської держави. Це змусило «батьків-засновників» разом з іншими напрямами державної-кримінально-правової політики виокремити такий напрям цієї політики, як придушення корупції. Тому є закономірним намагання сучасної американської еліти встановити стандарти боротьби проти корупції для інших країн світу, у тому числі для України.

Законодавство американської федерації та окремих штатів щодо боротьби проти корупції є найбільш узагальненим зводом законів, порівняно з тими зводами законодавства, якими регулюється впровадження інших напрямів кримінально-правової політики США, адже корупція роз'їдає передовсім державний організм країни-лідера світового співтовариства. Очевидно, що непоодинокі вияви корупції, притаманної Америці, викликають у громадян цієї держави розчарування в демократії. Тим не менше цілеспрямована державна політика США щодо придушення кримінальної злочинності шляхом звуження джерел корупційних діянь і вдосконалення правоохоронної діяльності є чудовим прикладом для нас, адже курс на вступ України до світової спільноти демократичних і правових держав вимагає саме цього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49. – Ст. 125.
2. Macleans A.G-J. The Foreign Corrupt Practices Act's Cosequences for U.S. Trade : the Nigerian Example / A.G-J. Macleans, L.M. Garth [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.afbis.com/analysis/corrupti on.htm4.
3. Glaeser E.L. Corruption and Reform : Lessons from America's Economic History / E.L. Glaeser, C.D. Goldin. – Chicago : University of Chicago Press. – [Electronic resource]. – Access mode : http ://bookre. org/reader?file=711219.
4. Washington G. The Writings of George Washington : Being His Correspondence, Addresses, Messages, and Other Papers, Official and Private, Selected and Published from the Original Manuscripts, with a Life of the Author. Notes, and Illustrations / G. Washington, J. Sparks. – Boston : Ferdinand Andrews, 1834. – 560 p.
5. Каленский В.Г. Мэдисон. Из истории политической и правовой мысли / В.Г. Каленский. – М. : Юридическая литература, 1981. – 130 с.
6. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – 554 с.
7. U.S. Code : Title 18 – Crime and Criminal Procedure [Electronic resource]. – Access mode : https ://www.law.cornell.edu/uscode/ text/18.
8. Филиппов В.В. Антикоррупционные меры в системе государственной службы США : криминологический и сравнительно-правовой анализ : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В.В. Филиппов. – Владивосток : ДФУ, 2012. – 24 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http :// www.dslib.net/kriminal-pravo/antikorrupcionnye-mery-v-sisteme-gosudarstvennoj-sluzhby-ssha-kriminolo gicheskij-i.html.
9. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман ; пер. с англ. О. Алякринский. – М. : Логос, 2010. – 356 с.
10. Rouz-Akkerman S. Corruption and Government : Causes, Consequences, Reforms. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 266 p.
11. Corruption and Reform : Lessons from America's Economic History / [ed. be E.L. Glaeser, C.D. Goldin]. – Chicago : University of Chicago Press, 2006. – 396 p.
12. Суханов В.А. Коррупция в органах государственной власти как глобальная проблема / В.А. Суханов. – М. : МГИМО (У), 2006. – С. 212–218. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://ehd.mgimo.ru/IORManag erMgimo/file?id=383A69FA-44BA-A7BF-BA58-B382DFF8FBA2.
13. Johnston M. Syndromes of Corruption : Wealth, Power, and Democracy / M. Johnston. – N.Y. : Cambrige University Press, 2005. – 282 p.
14. «Черный дом» : фильм о коррупции, запрещенный в США // Политическая Россия. Общественно-политический интернет-журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://politrussia.com/world/laquo-chernyy -dom-raquo-film-456/.
15. Bainbridge S.M. The complete guide to Sarbanes-Oxley : Understanding How Sarbanes-Oxley Affects Your Business / S.M. Bainbridge. – Avon : Adams Media, 2007. – 265 p.
16. Congressional Record. October 19, 1998 to December 19, 1998. Proceeding and Debates of the 105 the Congress, Second Session. – Wash. : United States Government Printing Office, 1998. – 273 p.
17. Criminalize Corruption. The American Anti-Corruption Act Makes it Illegal to Purchase Political Influence, and Puts Power Back in the Hands of the People [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.anticorruptionact.org/.
18. Ewing A.B. The USA Patriot Act Reader / A.B. Ewing. – N.Y. : Nova Science Publishers, Inc., 2005. – 133 p.

19. Edward, L. and Leaudia Goldin, «Corruption and Reform : Lessons from America's Economic History», University of Chicago Press, Chicago, USA, 2006, pp.18-25.

20. Use of Polygraph Examinations in the Department of Justice, Evaluations and Inspections Report I-2006-008 // U.S. Department of Justice, Office of the Inspector General. – Access mode : http ://web.docuticker.co m/go/docubase/12065.

21. Theoharis H.A. Spying on Americans : Political Surveillance from Hoover to the Huston Plan / H.A. Theoharis. – Phil. : Temple University Press, 1978. – 331 p.

REFERENCES

1. "United Nations Convention against Corruption",*Vidomosti Verkhovnyi Rady Ukraine*, 2007, no. 49.

2. Macleans, A.G-J. and Garth, L.M. "The Foreign Corrupt Practices Act's Cosequences for U.S. Trade : the Nigerian Example", available at :http ://www.afbis.com/analysis/corrupti on.htm4 (accesss November 20, 2016).

3. Glaeser, E.L. and Goldin, C.D. "Corruption and Reform : Lessons from America's Economic History", Chicago : University of Chicago Press, available at : http ://bookre. org/reader?file=711219 (accesss November 22, 2016).

4. Washington, G. and Sparks, J. (1834), [The Writings of George Washington : Being His Correspondence, Addresses, Messages, and Other Papers, Official and Private, Selected and Published from the Original Manuscripts, with a Life of the Author. Notes, and Illustrations], Ferdinand Andrews, Boston USA.

5. Kalenskii, V.H. (1981), *Madison. Iz istorii politicheskoi I pravovoi mysli* [Madison. Rom history of a political and legal thought], Yuridicheskaya literature, Moscow, Russia.

6. Bernkhem, V. (1999), *Vstup do prava ta pravavoi sistemy Spoluchenykh Shtativ Ameriki* [Introductions to the right and legal system of the USA], Vidavnitstvo «Ukraina», Kiev, Ukraine.

7. "U.S. Code : Title 18" : Crime and Criminal Procedure, available at : https ://www.law.cornell.edu/uscode/ text/18 (accesss November 22, 2016).

8. Filippov, V.V. (2012) "Anti-corruption measures in system of public service of the USA : criminological and comparative and legal analysis", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Far Eastern Federal University, Vladivostok, Russia, available at : http :// www.dslib.net/kriminal-pravo/antikorrupcionnye-mery-v-sisteme-gosudarstvennoj-sluzhby-ssha-kriminolo gicheskij-i.html (access December 2, 2016).

9. Rouz-Akkerman, S. (2010), *Korupchiya I hosudarstvo. Prichini, sledstviya, reformy* [Corruption and Government : Causes, Consequences, Reforms], Translated by Alyakrinskii, O., Lohos, Moscow, Russia.

10. Rouz-Akkerman, S. (1999), [Corruption and Government : Causes, Consequences, Reforms], Cambridge University Press, Cambridge.

11. Glaeser ,E.L. and Goldin, C.D. (2006), [Corruption and Reform : Lessons from America's Economic History], University of Chicago Press,Chicago, USA.

12. Sukhanova, V.A. *Korupchiya v organakh gosudarstvenoy vlasti kak globalnaya problema* [Corruption in public authorities as a global problem], Moscow State Institute of International Relations, pp. 212-218, Moscow, Russia, available at : http ://ehd.mgimo.ru/IORManag erMgimo/file?id=383A69FA-44BA-A7BF-BA58-B382DFF8FBA2 ;

13. Johnston, M. (2005), [Syndromes of Corruption : Wealth, Power, and Democracy], Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.

14. "The black house" : the movie about corruption forbidden in the USA, *Politicheskaya Rossia, social and political online magazine*, available at : http ://politrussia.com/world/laquo-chernyy-dom-raquo-film-456/ (access March 27, 2016).

15. Bainbridge, S.M. (2007), [The complete guide to Sarbanes-Oxley : Understanding How Sarbanes-Oxley Affects Your Business], Adams Media, Avon, Fort Collins, USA.

16. Congressional Record. October 19, 1998 to December 19, 1998. “Proceeding and Debates of the 105 the Congress, Second Session” (1998), United States Government Printing Office, Wash.

17. “Criminalize Corruption. The American Anti-Corruption Act Makes it Illegal to Purchase Political Influence, and Puts Power Back in the Hands of the People”, available at : http ://www.anticorruptionact.org (accesss November 24, 2016).

18. Ewing, A.B. (2005), [The USA Patriot Act Reader], Nova Science Publishers, Inc., N.Y., USA.

19. Edward, L. and Leaudia, Goldin (2006), “Corruption and Reform : Lessons from America’s Economic History”, University of Chicago Press, Chicago, USA, pp. 18-25.

20. “Use of Polygraph Examinations in the Department of Justice, Evaluations and Inspections Report I-2006-008. U.S.”, Department of Justice, Office of the Inspector General, available at : http ://web.docuticker.co m/go/docubase/12065 (access December 2, 2016).

21. Theoharis, H.A. (1978), [Spying on Americans : Political Surveillance from Hoover to the Huston Plan], Temple University Press, Philadelphia, USA.

УДК 340.134: 342: 331.108.644.1 (4+477)

ШТРАФНІ БАЛИ ЯК ВИД АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Калугин Є.П., ад’юнкт

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, просп. Гагаріна, 25, м. Дніпро, Україна

У статті розглянуто питання запровадження штрафних балів як виду адміністративного стягнення, досліджуються наукові погляди щодо розвитку адміністративних стягнень в Україні. Вивчається досвід провідних країн світу щодо застосування штрафних балів. Зазначаються сучасні питання їх упровадження й застосування. Визначаються напрями наукового пошуку в розбудові адміністративно-деліктного законодавства.

Ключові слова: адміністративно-деліктна відповідальність, штрафні бали, міжнародний досвід, безпека дорожнього руху.

ШТРАФНЫЕ БАЛЛЫ КАК ВИД АДМИНИСТРАТИВНОГО ВЗЫСКАНИЯ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ЕГО ВНЕДРЕНИЕ В УКРАИНЕ

Калугин Е.П.

Днепропетровский государственный университет внутренних дел, просп. Гагарина, 25, г. Днепр, Украина

В статье рассматриваются вопросы внедрения штрафных баллов как вида административных взысканий. Исследуется опыт ведущих стран мира по применению штрафных баллов. Обозначаются современные вопросы их внедрения и применения. Определяются направления научного поиска в формировании административно-деликтного законодательства.

Ключевые слова: административно-деликтная ответственность, штрафные баллы, зарубежный опыт, безопасность дорожного движения.

PENALTY POINTS AS A KIND OF ADMINISTRATIVE PUNISHMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND ITS INTRODUCTION IN UKRAINE

Kalugin P.E.

Dnepropetrovsk state university of internal affairs, boulev. Gagarin, 25, Dnipro, Ukraine

The article considers the questions of introduction of penalty points as a form of administrative penalties. Examines scientific views about the development of administrative sanctions in Ukraine, the problems of legal regulation of administrative offenses in the sphere of ensuring road traffic safety in Ukraine.

Analyzes the changes in the administrative-tort legislation regarding the introduction of penalty points. Examples of application of penalty points in countries such as USA, France, Finland, Israel.

Attention is drawn to the fact that successful implementation and application of penalty points is dependent on the terms of financing auto-commit offences in transport, introduction and use of structures, the creation of the new police force and the elimination of the State automobile Inspectorate. The directions of scientific research of the models of administrative penalties in the field of road safety and in General in the administrative-tort legislation.
Key words: administrative-tort liability, penalty points, international experience, road safety.

Соціальні трансформації, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх років, суттєво позначаються на розвитку права, змінюють характер правового регулювання суспільних відносин, призводять до оновлення законодавства. У зв'язку з цим актуальними стають заходи держави щодо вдосконалення нормативного забезпечення найважливіших сфер соціального життя. Динаміка потреб сучасного суспільства спонукає, з одного боку, до упорядкування правового регулювання суспільних відносин, з іншого – до зміни якості їх регулювання, створення нових механізмів, зокрема дієвих правових різновидів владної діяльності, які, залежно від характеру та виду суспільних відносин, мети й завдань регулювання, давали б можливість ефективніше використовувати чинні юридичні засоби, адаптуючи їх до конкретних ситуацій.

В умовах докорінного перегляду змісту і призначення адміністративного права, всіх його складників, у т.ч. адміністративно-деліктного права, активізації зусиль учених-адміністративістів, юристів-практиків, законотворців, громадськості щодо підготовки проекту нового вітчизняного кодифікованого адміністративно-деліктного акта поглиблена увага повинна приділятися пошуку оптимальних, адекватних, ефективних адміністративних стягнень за вчинення численних, різноманітних адміністративних проступків. Певне місце серед останніх, незважаючи на модифікаційні процеси, пов'язані з криміналізацією, декриміналізацією протиправних діянь, запровадженням кримінальних проступків, посідають адміністративні проступки з незначним ступенем суспільної шкідливості з адекватною реакцією з боку держави на їх учинення.

Загальнотеоретичні питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю, розглядалися в сучасних дослідженнях представників вітчизняної науки: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, Д.М. Лук'янця, Р.С. Мельника, Р.В. Миронюка, Н.В. Хорощак, Ю.С. Шемшученко та ін. Питання адміністративних стягнень у сфері безпеки дорожнього руху досліджувались у працях учених-адміністративістів: Т.О. Гуржія, В.В. Гаркуші, А.О. Собакаря, О.Ю. Салманової, В.В. Єгупенко, С.А. Комісарова, В.Й. Развадовського, Х.П. Ярмакі та інших. Але на сьогоднішній день ця проблема залишається актуальною, внесені зміни щодо запровадження штрафних балів надають цим питанням особливої актуальності. Забезпечення безпеки дорожнього руху було й залишається одним із найважливіших напрямів діяльності держави.

Метою статті є дослідження вітчизняного та міжнародного законодавства щодо застосування штрафних балів і запровадження їх на сучасному етапі розвитку України.

У сучасній Україні продовжуються перетворення суспільних відносин у напрямі утвердження цінностей відкритого громадянського суспільства і правової держави, де головним питанням стає максимально ефективне забезпечення прав і свобод людини та суспільства.

Революція Гідності й боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи та майбутнього. Україна переходить у нову епоху історії, й Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну. Про це зазначається в Стратегії сталого розвитку «Україна –2020», метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

Тому забезпечення прав людини, її життя, здоров'я й безпеки відповідно до Конституції України як найвищої соціальної цінності в нашій державі набували нових векторів її реалізації. Головне їх спрямування полягає в досягненні гарантування прав людини та громадянина, її найважливіших цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Однією зі сфер такого спрямування є безпека дорожнього руху.

Постійне розширення автомобільного парку в Україні висуває перед державними органами підвищені вимоги до забезпечення безаварійності дорожнього руху, вирішення питань збереження життя і здоров'я його учасників. У соціальному механізмі дорожньо-транспортних пригод, які умовно можна вважати певною системою «водій – транспортний засіб – дорога», головним суб'єктивним чинником детермінації дорожньо-транспортних пригод є людина, водій транспорту.

Актуальність проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху не викликає сумніву. У цьому питанні існує відповідність поглядів влади та громадянина щодо необхідності такої діяльності як важливої складової частини успіху трансформації відносин у цій сфері. В аваріях на автошляхах світу щорічно гине 1 300 000 життів, близько 50 млн. людей отримують травми, які призводять до інвалідності. Україна за рівнем смертності від ДТП посідає п'яте місце в Європі. У нашій країні відбувається майже 200 тис. ДТП, з них 26 тис. – із тілесними ушкодженнями. У 2010 році в аваріях загинуло 4 709, травмовано – 38 917 осіб. Кожна третя загибла особа – молода людина у віці до 29 років. За оцінками Всесвітнього банку, втрати української економіки від ДТП щорічно досягають 5 млрд. доларів США [1, с. 6].

Важливість розробки та вжиття комплексних заходів для поліпшення ситуації у сфері безпеки дорожнього руху, в тому числі і їх адміністративно-деліктного компонента, вимагає дослідження механізмів регулювання та захисту цих суспільних відносин.

Одним із таких заходів реформування правоохоронної системи загалом стало прийняття 14 липня 2015 року чергових змін у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Зазначені зміни є тільки одним із кроків у системному реформуванні всієї правоохоронної системи, зумовлені доленосними змінами у зв'язку зі створенням Національної поліції, скасуванням Державної автомобільної інспекції, реалізацією стратегії реформування органів внутрішніх справ. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» введено поняття «штрафні бали» під час застосування адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху при їх автоматичній фіксації. З огляду на цю обставину особливого інтересу набуває міжнародний досвід існування штрафних балів, порядок їх застосування, ефективність тощо.

Досвіду щодо нарахування штрафних балів вітчизняне адміністративне-деліктне законодавство не знало, якщо не враховувати практику фіксації порушень у талоні-попередженні до посвідчення водія та компостерних просічок у талоні-попередженні.

Відповідно до прийнятого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 14.07.2015 № 596-VIII, штрафні бали є стягненням, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованим в автоматичному режимі. Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку (з дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховуватиметься 150 балів. У разі вчинення правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого в автоматичному режимі, від загальної кількості нарахованих балів вираховуватиметься кількість штрафних балів, передбачених санкцією відповідної статті Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (50 балів за порушення). Після використання штрафних балів за відповідні правопорушення на громадян будуть накладатися грошові стягнення – штрафи. Якщо розмір стягнення у вигляді штрафних балів перевищує залишок балів громадянина, штрафні бали накладаються відповідно до залишку незалежно від розміру штрафних балів, зазначених у відповідній статті Особливої частини КУпАП [2]. Згідно із цими змінами, зазначене положення КУпАП набрало чинності 7 листопада 2015 із запровадженням Національної поліції, до повноважень якої відійшли функції з забезпечення безпеки дорожнього руху замість Державтоінспекції. Саме тому практичне й теоретичне значення для подальшого застосування штрафних балів має опанування міжнародного досвіду.

Що стосується міжнародного досвіду, то в США система балів працює більше ніж 30 років. Перевищення швидкості від 1 до 10 миль у годину (до 16,9 км/год.) – 3 бали. А якщо їздити швидше, ніж потрібно, на 40 миль у годину (64,37 км), то водію нараховують 11 балів. Порушення дистанції або різке гальмування – 4 бали, а створення аварійної обстановки – 5 балів. Важливо, щоб на протоколі про порушення було видно обличчя водія. У поліцейській базі інформація про порушення зберігається 7 років, але враховують лише бали за останні 18 місяців. У базі страхувальників дані зберігаються три роки. Чим більше порушень, тим дорожче страховка. Більше ніж 11 балів – і вона обійдеться в додаткові $ 1000 на рік [3]. У США, за законом, усі кошти від штрафів, виписаних автоматизованими системами, надходять у місцеві бюджети (так місцеві влади стимулюють до купівлі таких комплексів), а кожна камера окупає себе за 2–3 місяці.

У Франції штрафи за порушення правил дорожнього руху зазвичай розмежовують на п'ять класів.

Перші чотири належать до правопорушень, за які передбачено тільки штрафи. Це порушення правил паркування, невключення покажчика повороту під час перестроювання, відсутність страховки, перевищення швидкості на 20 км/год., розмови по телефону [3]. Їзда в нетверезому стані, без прав, перевищення швидкості більш ніж на 50 км/год., проїзд на червоний, створення аварійної ситуації та інші подібні порушення загрожують і багатотисячними штрафами, і штрафними балами. За три бали протягом року забирають права через суд. Але у випадку перевищення швидкості на фото має бути видно обличчя водія.

У Фінляндії за незначні порушення правил дорожнього руху поліція виписує фіксований штраф – 10–115 євро. За більш серйозні порушення, такі як перевищення на 50 км/год. і вище, застосовується система тарифів, згідно з якою розмір штрафу залежить від доходів порушника й кількості утриманців. Стандартний штраф – 8 денних тарифів. При доході 1,5 тис. євро/місяць розмір тарифу становить 25 євро (чистий прибуток після сплати податків ділиться на 60). Якщо під опікою водія немає неповнолітніх дітей, то розмір штрафу становитиме 200 євро (8х25), якщо одна дитина, то – 144 євро (8х18), двоє дітей – 120 євро (8х15). До того ж у водія забирають права на 1–3 тижні.

В Ізраїлі штрафні бали є, анулюються вони лише через два роки. Якщо протягом цього строку водій набере 22 бали й більше, то вони анулюються лише через 4 роки. Водій, який набрав від 24 до 34 балів, зобов'язаний пройти поглиблений курс водіння і скласти іспит повторно. Якщо набрав 36 балів і більше, його позбавляють прав на три місяці, після чого він зобов'язаний перескласти іспит на права. Перевищення швидкості більше ніж на 30 км/год. в місті або на 40 км/год. поза містом обійдеться в 10 штрафних балів і викликом до суду. Цікаво, що якщо перевищити швидкість навіть на 1 км/год., штраф становитиме 250 шекелів (50 євро), але штрафних балів при цьому не передбачено [4]. Аналогічна практика існує й в інших країнах.

Сучасна практика державно-правового будівництва в Україні виявляє, що державна влада доклала значних зусиль для успішного реформування адміністративно-деліктного законодавства. Хоча, на жаль, з одного боку, стан адміністративно-деліктного законодавства нестабільний унаслідок регулярного внесення до нього змін, спрямованих на «вдосконалення» КУпАП, який залишається нащадком адміністративно-командної системи, несе в собі правову ідеологію неіснуючої держави. І ніякі доповнення та зміни не зможуть його реанімувати. З іншого боку, науковою спільнотою не створено прийнятного проекту кодифікованого адміністративно-деліктного законодавства.

У зв'язку з окресленим вище проблеми дослідження застосування адміністративних стягнень, зокрема штрафних балів, як частини вдосконалення положень чинного адміністративно-деліктного законодавства набуває актуального значення. При цьому питання ефективного застосування загалом усіх адміністративних стягнень, їх своєчасного оновлення й визначення позитивної перспективи розвитку всієї системи адміністративно-деліктного законодавства в контексті трансформації українського суспільства та його інтеграції до Європи тісно пов'язані між собою й у межах науки кримінального та адміністративного права вимагають ґрунтовного вирішення.

Отже, штрафні бали – це новий вид адміністративного стягнення у сфері дорожнього руху. Їх головне призначення, на думку законодавця, полягає в тому, щоб зменшити порушення правил дорожнього руху з боку водіїв. Особливістю є те, що порушення буде фіксуватися в автоматичному режимі. Зазначена новація потребуватиме реалізації значних технічних вартісних заходів щодо її впровадження. Фактично існує пряма залежність між наявністю необхідної системи автоматичної фіксації, її впровадженням, обслуговуванням та ефективним застосуванням штрафних балів. З іншого боку, реалізація положень законодавства відбуватиметься в складних економічних умовах, в умовах ліквідації Державтоінспекції та запровадження нової поліції, на яку ці функції будуть покладатися. На порядку денному постає питання щодо виключного існування штрафних балів лише за порушення у сфері транспорту, зафіксовані в автоматичному режимі, перелік яких чітко визначений (перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху, порушення правил зупинки і стоянки, а також установленої для транспортних засобів заборони рухатися смугою для маршрутних транспортних засобів, тротуарами чи пішохідними доріжками, виїзд на смугу зустрічного руху). Відповідь на питання: матиме розповсюдження надалі ця новела на інші статті майбутнього кодифікованого акта про адміністративні правопорушення чи матиме лише вузьку сферу застосування – безпеку дорожнього руху – з урахуванням практики його реалізації, міжнародного досвіду – мають дати відповідь вчені-адміністративісти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доненко В.В. Публічне адміністрування безпеки дорожнього руху : становлення в умовах реформування : [монографія] / В.В. Доненко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 380 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 19 липня 2015 року № 596-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 39. – Ст. 372.
3. Ответственность за налоговые деликты по законодательству США [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://www.lawmix.ru/comm/624.
4. Портал автомобільних новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://automotoclub.info/category/statti/shtrafni-bali-dlya-vodiiv-porivnyannya-sistem.html.

REFERENCES

1. Donenko, V.V. (2011), *Publichne administruvannya bezpeky dorozhnoho rukhu : stanovlennya v umovakh reformuvannya : monohrafiya* [Public administration of traffic safety : establishment under reforming : monograph], Lira LTD, Dnipropetrovsk, Ukraine.
2. “On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Improvement of Regulations in the Field of Ensuring Traffic Safety” : Law of Ukraine on 19 July 2015 № 596-VIII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayin*y, 2015, no. 39, art. 372.
3. “Responsibility for tax delicts according to the legislation of the USA”, available at at : http ://www.lawmix.ru/comm/624.
4. “Portal of automobile news”, available at : http ://automotoclub.info/category/statti/shtrafni-bali-dlya-vodiiv-porivnyannya-sistem.html.

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.232.1/231.12

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ БЕЗПЕКИ (ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ)

Турченко О.Г., к.ю.н., доцент
Панасюк І.О., студентка

Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна
turchenko@donnu.edu.ua, panasjuk.i@donnu.edu.ua

В умовах глобалізаційних процесів, зміни міжнародної системи, зміни характеру загроз трансформується й сучасна система загальної безпеки. Простір безпеки трансформується з переважно військового в «комплексне» поняття, що включає в себе елементи із суміжних предметних галузей світової взаємодії. У зв'язку з цим відбувається розширення простору безпеки й вирівнювання пріоритетності різних сфер т. зв. «широкої безпеки». Проблема розширення простору безпеки досить давно привертає увагу представників різних галузей науки. Усе зазначене породжує необхідність вироблення якісно нових підходів до осмислення глобалізації безпеки, нових концепцій безпеки. Тому необхідним видається проведення аналізу та узагальнення теоретичних засад сучасних концепцій безпеки. У статті аналізуються геополітичні концепції безпеки.

Ключові слова: глобальна безпека, безпека, геополітичні концепції.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ БЕЗОПАСНОСТИ (ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ)

Турченко О.Г., Панасюк И.А.

Донецкий национальный университет имени Василия Стуса, ул. 600-летия, 21, г. Винница, Украина
turchenko@donnu.edu.ua, panasjuk.i@donnu.edu.ua

В условиях глобализационных процессов, изменения международной системы, изменения характера угроз трансформируется и современная система всеобщей безопасности. Пространство безопасности трансформируется из преимущественно военного в «комплексное», включающее в себя элементы из сопредельных предметных областей мирового взаимодействия. В связи с этим происходит расширение пространства безопасности и выравнивание приоритетности различных сфер т. н. «широкой безопасности». Проблема расширения пространства безопасности достаточно давно привлекает внимание представителей различных отраслей науки. Все указанное порождает необходимость выработки качественно новых подходов к осмыслению глобализации безопасности, новых концепций безопасности. Поэтому необходимым представляется проведение анализа и обобщение теоретических основ современных концепций безопасности. В статье анализируются геополитические концепции безопасности.

Ключевые слова: глобальная безопасность, безопасность, геополитические концепции.

THE THEORETICAL BASIS OF THE SECURITY MODERN CONCEPTS (GEOPOLITICAL CONCEPTS)

Turchenko O.G., Panasjuk I.A.

Vasil Stus Donetsk national university, str. 600 years, 21, Vinnytsia, Ukraine
turchenko@donnu.edu.ua, panasjuk.i@donnu.edu.ua

Under the conditions of globalization processes, the changes in the international system, as well as in nature of threats, the modern system of general, national security is also being transformed. Security space is transformed from a primarily military in the "complex", which includes elements from the neighboring subject areas of world interaction. In this connection there is an expansion of security space and alignment of priorities in different areas of the so-called "comprehensive security".

The modern challenges are characterized by the increasing complexity, due to the complexity of the technological, financial and political relationships in the socio-economic systems – they determine increasingly hard-to-forecast new combinations of risk parameters related to threats and the extent of their consequences. Moreover, the challenges and threats are increasingly transforming into a self-sustaining process, which resembles a vicious circle because of the uncertainty of the causes and causal link, as well as inefficient management. The difference in the types of security threats, their sources and scope requires, respectively, the differences in organization of the confrontation system to them. For a long time, the representatives of different areas of science – economists, lawyers, historians, geopolitics and others – were focused on the expanding security space problem. So, V. Kulagin notes that in modern conditions it

should be talking "... not only about" international security "in its interstate hypostasis, but also about the phenomenon with a wider range of actors, therefore it should more exactly be determined as the "world security".

All these reasons make it necessary to elaborate new approaches to understanding the globalization of security, new concepts of security. The refore it is considered necessary to analyze and summarize the theoretical basis of modern security concepts. The article reviews the geopolitical security concepts.

Key words: general security, security, geopolitical security concepts.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. людство опинилося в транзитному стані: біполярний світопорядок зруйнований, однополярний – не відбувся, багатополярний – ще не склався. Світові процеси формуються трьома геополітичними силами – транснаціональним співтовариством, західною цивілізацією й сукупністю цивілізацій східного типу, кожна із зазначених сил прагне до світового домінування. Загрози безпеці ускладнилися, набули нового змісту і глобального масштабу. Трансформаційні процеси в системі міжнародних відносин призвели до виникнення нового комплексу проблем безпеки – загроз, викликів і ризиків нетрадиційного ряду, що відрізняються від традиційних, військово-стратегічних загроз параметрами свого впливу на сучасні держави і транскордонним характером. Загрози, що виникають, усе більше й більш детермінуються структурними примусами транснаціонального характеру.

Як наголошується в щорічному звіті Генерального Секретаря ООН за 1998 р. [1], усупереч очікуванням, невизначеність і непередбачуваність у низці галузей міжнародних відносин залишаються найбільш серйозними загрозами для міжнародної безпеки. З одного боку, деякі держави, які не здатні забезпечити надійне управління й захист для власного населення, довели справу до кривавих внутрішніх конфліктів, тим самим підриваючи безпеку в різних частинах світу. З іншого боку, поширення зброї масового знищення та небезпечних військових технологій створило велику потенційну загрозу для глобальної безпеки [2]. Відповідно, проблема безпеки дедалі очевидніше входить до контексту взаємозв'язків між державною і транснаціональною сферами, що постійно посилюється.

Проблема розширення простору безпеки досить давно привертає увагу представників різних галузей науки – економістів, юристів, істориків, геополітиків тощо. Так, В. Кулагін зазначає, що в сучасних умовах варто говорити «... не тільки про «міжнародну безпеку» в її міждержавній іпостасі, а про явище з більш широким набором дійових осіб, яке із цієї причини більш коректно було б назвати «світовою безпекою» [3]. У свою чергу, в сучасних наукових дослідженнях питання безпеки все частіше зустрічається точка зору про міждисциплінарність учення про безпеку. Наприклад, А.Д. Урсул зазначає, що «проблема безпеки в тому чи іншому вигляді існує, якщо поки не в усіх, то в більшості наукових дисциплін, які вивчають вищі форми еволюції матерії, тобто вона має не тільки реальний міждисциплінарний, а й потенційно загальнонаукових характер» [4].

Питання забезпечення безпеки через призму глобалізаційних процесів загалом, зробивши основний акцент на здійсненні міжнародного співробітництва та міжнародній системі безпеки, розглядалися різними дослідниками. Певні аспекти концепції безпеки досліджувалися й авторами статті [5]. Разом із тим із певною часткою очевидності можна стверджувати, що питання необхідності формування цілісної системи знань про безпеку, права держави на безпеку розглядаються українськими дослідниками тільки в постановочному плані.

Усе зазначене породжує необхідність вироблення якісно нових підходів до осмислення глобалізації безпеки, нових концепцій безпеки. Тому необхідним видається аналіз та узагальнення теоретичних основ сучасних концепцій безпеки. На сьогоднішній день існує досить велика кількість концепцій і теорій безпеки, зупинимося на аналізі геополітичних концепцій.

Представники геополітичної концепції безпеки виходять насамперед із того, що у світі нестабільності й хаосу стабільність і безпеку державі може забезпечити силова позиція держави, домінування у світі, які зумовлюються в т. ч. географічним положенням. «У світі міжнародної анархії зовнішня політика повинна мати на меті передусім поліпшення або принаймні збереження порівняльної силової позиції держави. Сила, врешті-решт, означає здатність вести успішну війну, і в географії лежать ключі до проблем військової та політичної стратегії. Територія держави – це база, з якої вона діє під час війни, і стратегічна позиція, яку вона займає під час тимчасового перемир'я, що називають миром» [6, с. 6].

У рамках геополітичних концепцій виділяється кілька шкіл – англосаксонська (англо-американська), континентальна, євразійська.

Загальним для британської та американської геополітики класичного періоду була їх таласократична спрямованість – прагнення домінувати у світі, спираючись на військово-морські бази, на потужний військовий і торговий флот. Будівництво такого флоту, що пов'язане з великими матеріальними й фінансовими витратами, потребувало певного політичного та військово-теоретичного обґрунтування. Так з'явилася теорія «морської сили», розроблена американцем А. Мехеном і частково доповнена англійцем Ф. Коломбом [7]. Формула морської могутності, за А. Мехеном, виглядає так: військовий флот + торговий флот + військово-морські бази. Він уважав, що на створення морської сили держави значний вплив мають різноманітні фактори (елементи), серед яких перше місце посідають географічне положення країни, фізична структура і протяжність берегової лінії. Для держави, яка прагне до морської могутності, на його думку, найбільш вигідним було острівне положення з наявністю протяжної берегової лінії, порізаною зручними бухтами й гаванями для обладнання портів і військово-морських баз. Це, говорив А. Мехен, уже само по собі зобов'язувало уряд головні зусилля країни спрямовувати не на створення великої сухопутної армії, а на будівництво потужного військово-морського флоту.

У свою чергу, концепцію А. Мехена розвинув Н. Спікмен («Стратегія Америки у світовій політиці» (1942) і «Географія світу» (1944). По-перше, він прийняв географічну концепцію «серцевини землі» Х. Маккіндера [8]. Він був згоден із загальною картиною світу, розділеного на три частини (в центральній частині (в хартленді, «географічному стрижні історії») історичний процес практично заморожений, у «внутрішньому півмісяці», облямовує хартленд, історичний процес найбільш інтенсивний, у «зовнішньому півмісяці», де розташовані Новий Світ, Африка, Австралія, острови теплих морів, історія розгортається з меншою інтенсивністю), але вважав, що Х. Маккіндер переоцінив потенціал влади регіону. При цьому, на відміну від Х. Маккіндера, як ключ до контролю над світом розглядав не хартленд, а євразійський пояс прибережних територій, або «маргінальний півмісяць», що включає морські країни Європи, Близький і Середній Схід, Індію, Південно-Східну Азію й Китай.

При цьому, на його думку, хартленд є лише потенційним простором, який отримує всі культурні імпульси з берегових зон і не несе в самому собі жодної самостійної геополітичної місії або історичного імпульсу. Геополітичну формулу Х. Маккіндера («Той, хто контролює Східну Європу, домінує над хартлендом; той, хто домінує над хартлендом, домінує над Світовим Островом; той, хто домінує над Світовим Островом, домінує над світом») Н. Спікмен запропонував замінити своєю: «Той, хто домінує над Римлендом, домінує над Євразією; той, хто домінує над Євразією, тримає долю світу у своїх руках» [9].

По-друге, Н. Спікмен сформулював десять критеріїв могутності держави, за якими можна визначити, є та чи інша держава самостійною геополітичною силою або вона повинна слідувати у фарватері іншої більш потужної держави: величина площі території; якість (природна, штучна, сухопутна, морська тощо) кордонів; кількість населення; потенціал корисних копалин; економічний розвиток країни; фінансова міць держави; етнічна однорідність суспільства; рівень його інтеграції, соціальної згуртованості; політична стабільність; міць національного духу. При цьому Сполучені Штати, безсумнівно, на його думку, мають статус світової геополітичної держави.

Ідеї Х. Маккіндера, А. Мехена, Н. Спікмена були підтримані й оцінені деякими європейськими геополітиками, представниками інших геополітичних шкіл. Зокрема, представник євразійської школи О. Дугін уважає, що теорію Х. Маккіндера про перманентність прагнення центру Євразії до політичного відродження й континентальної експансії рано повністю відкидати, тези Н. Спікмена щодо стратегічного верховенства rimland і про важливість «серединного Океану» доведені самою історією, більше того, він разом із адміралом А. Мехеном може бути названий «батьком атлантизму» й «ідейним натхненником НАТО» [10, с. 427].

Представники ж континентальної школи орієнтовані під час вирішення проблем геополітичної самоідентифікації в бік «сухопутної сили» та вважають, що континентальна держава володіє фундаментальною перевагою над морською державою.

Так, яскравий представник континентальної школи А. Хаусхофер аналогічно розглядав простір як детермінанту державного розвитку. Так само, як Х. Маккіндер і Челлен, А. Хаусхофер був переконаний у тому, що місце розташування й територіальні характеристики держави становлять головні детермінанти її політичної та історичної долі, близько 25 відсотків елементів історичного руху можна пояснити за рахунок «рис, зумовлених землею, рис, що залежать від землі».

Під впливом Х. Маккіндера він бачив світ у стані перманентної нестабільності, як арену боротьби двох політичних елементів: морської та континентальної сил. Пошуки способу вирішення цього конфлікту привели А. Хаусхофера до формулювання концепції пан-регіонів: поділу світу на три самодостатні надрегіони – автаркії, орієнтовані з півночі на південь по меридіанах, кожен із яких складався з ядра й периферії – Пан-Америка (ядро – США), Євразфріка (ядро – Німеччина) та Пан-Азія (ядро – Японія, периферія – Австралія). Модель А. Хаусхофера була орієнтована на запобігання світовим конфліктам між головними центрами сили на планеті [11].

Наприкінці 1930-х рр. А. Хаусхофер переглянув свою модель світового порядку, засновану на «пан-ідеях», і розробив нову, орієнтовану проти «морської сили» (передусім проти Великобританії), – стратегічний союз трьох континентальних сил: Німеччини, СРСР і Японії – і трьох надрегіонів, що групуються навколо них, або створення осі Берлін – Москва – Токіо («Континентальний блок: Середня Європа (Mitteleuropa) – Євразія – Японія» (1941р)).

У статті «Континентальний блок» А. Хаусхофер указує: «Євразію неможливо задушити, доки два найбільших її народи – німці та росіяни – всіляко прагнуть уникнути міжусобного конфлікту, подібного до Кримської війни або 1914 року: це аксіома європейської політики». Там же він цитував американця Гомера Лі: «Остання година англосаксонської політики проб'є тоді, коли німці, росіяни та японці об'єднаються».

У рамках загальних перспектив розвитку європейських народів французький лідер нових правих А. де Бенуа ж уважає за необхідне перехід від національних держав до нового імперського цілого у вигляді об'єднаної Європи, оскільки принцип централістської держави-нації історично вичерпаний і майбутнє належить виключно «великим просторам». Основою таких «великих просторів» повинні стати не стільки об'єднання різних держав у прагматичний політичний блок, скільки входження етнічних груп різних масштабів до стратегічно єдиної, але етнічно диференційованої «федеральної імперії» на рівних умовах [12]. Однак Європейський Союз для нього не є втіленням такої імперії. По-перше, таке об'єднання тримається лише на економічних зв'язках і свідомо, тому позбавлене духовної єдності. По-друге, в Європейському Союзі домінує технократія і жорсткий централізм, що призводять до уявної єдності й позбавляють управління демократичного характеру.

Імперія ж визначається не більшим простором і багатонаціональним складом населення, її сутність полягає в тому, що імператор утілює містичну ідею, яка об'єднує різні нації й території [13, с. 441-442]. Єдина європейська імперія повинна стати перешкодою для формування єдиного глобального світопорядку з гегемонією США, забезпечити різноманіття культур, урахування думки суспільства шляхом елементів прямої демократії. А. де Бенуа пише із цього приводу: «Європа прагне до політичної єдності. Але ця політична єдність не може бути побудована за національною якобінською моделлю без того, щоб не знищити багатство й різноманітність усіх її складників; ще менш її може виростити економічний наднаціоналізм, про який мріють брюссельські технократи. Європа не може бути створена інакше ніж за федеративною моделлю, заснованою на єдиній ідеї, єдиному проекті, єдиному принципі, тобто, в кінцевому підсумку, за імперською моделлю» [13, с. 458].

При цьому геополітична концепція І. Лакоста відрізняється зменшенням ролі географічного простору і природних кліматичних умов у житті держави. На його думку, «простір і кордони – пасивні нейтральні елементи», тоді як «визначальна роль належить політиці, перетворюючій простори та кордони». Згідно з І. Лакостою, держави борються за території не тільки тому, що вони містять певні багатства. Куди більше значення має той факт, що ці території «символізовані». Вони становлять для політичної свідомості якусь колективну емоційну цінність національного, етнічного або релігійного виміру. Символічне вираження ставок, амбіцій і загроз, якими живуть геополітичні актори, і становлять у своїй сукупності «уявлення», що є своєрідними детермінантами як у геополітичній поведінці, так і в економічних або стратегічних інтересах будь-якої держави [14].

На підставі теорії ґрунту «євразійцями» Н. Трубецьким, І. Ільїним, П. Савицьким, Г. Вернадським, Г. Флорівським, Л. Карсавіним була розроблена ідея про Росію як особливий світ, на розвиток якого вплинув материк Євразія, й уведений геополітичний термін «місцерозвиток», неповторне географічне середовище, в якому відбувається становлення як окремої людини, так і великих людських спільнот.

Конкретним історичним і етнічним вмістом наділяє «географічну ось історії» Х. Маккіндера представник євразійської школи Л. Гумільов, котрий пропонує світову історію розглядати не в однополярній оптиці «Захід і всі інші», а в багатополярній, причому північна і східна Євразія

становлять особливий інтерес, тому що є альтернативним Заходу джерелом найважливіших планетарних цивілізаційних процесів.

Концепцію, тотожну геополітичній картині Х. Маккіндера, висуває з російського полюсу П. Савицький, згідно з якою тільки абстрактні «розбійники суші» або «доцентрові імпульси, що йдуть від географічної осі історії», набувають у нього чітко виділений абрис російської культури, російської історії, російської державності, російської території. Якщо Х. Маккіндер уважає, що з пустель хартленду виходить механічний поштовх, який змушує берегові зони («внутрішній півмісяць») творити культуру й історію, то П. Савицький стверджує, що Росія-Євразія (=хартленд Х. Маккіндера) і є синтезом світової культури і світової історії, розгорнутий у просторі й часі [15].

Якщо узагальнити, можемо констатувати, що представники всіх геополітичних шкіл розглядали як рушійну силу держави необхідність розширення життєвого простору. Так, К. Хаусхофер уважав забезпечення та розширення життєвого простору головною рушійною силою держави, розширюючи свій життєвий простір, динамічна держава забезпечує собі велику економічну автаркію або незалежність від своїх сусідів, важливим способом територіального розширення такої держави є поглинання дрібніших держав.

При цьому британська й американська геополітика щодо розширення держави відрізняється кардинально. Якщо перша спрямована на «освоєння» територій і закабалення населення, яке проживає на них, створення імперії, в т. ч. колоніальної, над якою «ніколи не заходить сонце», то друга – залишаючись, по суті, експансіоністською, ніколи не закликала до створення колоніальної імперії.

Треба погодитися з Н. Спікменом, який писав, що «за інших рівних умов усі держави мають тенденцію до розширення» [16, с. 391], але поведінка держав має розглядатися за тривалий період часу, оскільки такий масштаб часу дає змогу уникнути тенденції розцінювати війну або мир як нормальний стан і показує держави, їх відносини між собою у справжньому світлі, як організації, що борються за владу.

У свою чергу, динамізм сучасних міжнародних відносин, поява нових потреб породжують необхідність перегляду наявних концепцій безпеки та формування нової концепції всеохопної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. UN, Annual report of the Secretary-General of the Work of the Organization 1998 UN document A / 53/1. 27 Aug. 1998 para. 1.
2. Мохаммад Тахир. Глобальная и региональные системы коллективной безопасности на современном этапе : Международно-правовые аспекты : дисс. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 [Электронный ресурс] / Тахир Мохаммад. – СПб., 2004. – 404 с. – Режим доступа : http ://www.dissercat.com/content/globalnaya-i-regionalnye-sistemy-kollektivnoi-bezopasnosti-na-sovremennom-etape-mezhdunarodn#ixzz4GpOdybyO.
3. Кулагин В. Глобальная или мировая безопасность [Электронный ресурс] / В. Кулагин // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2007. – Том 5. – № 2 (14). – Режим доступа : www.intertrends.ru.
4. Урсул А.Д. Проблемы безопасности и устойчивого развития : эволюционный подход и междисциплинарные перспективы [Электронный ресурс] / А.Д. Урсул // Вопросы безопасности. – 2014. – № 5. – С. 1-62. – Режим доступа : http ://e-notabene.ru/nb/article_14221.html.
5. Турченко О.Г. Современные подходы к укреплению безопасности / О.Г. Турченко // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (1). – С. 80-83 ; Турченко О.Г. «Безопасность» как междисциплинарная категория / О.Г. Турченко, А.Г. Овчарова // Правничий часопис Донецького університету. – 2015. – № 1/2 (32). – С. 30-40 ; Турченко О.Г. Теоретичні засади сучасних концепцій безпеки / О.Г. Турченко // Наука міжнародного права на рубежі століть. Тенденції розвитку та трансформації : спеціальне видання наукових статей / за наук. ред. проф. В.М. Репецького. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 186 с. – С. 78-89.

6. Spykman N. The Geography of the Peace / N. Spykman. – N.Y. : Harcourt, Brace and Company, 1944.

7. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660–1783 / А.Т. Мэхэн ; предисловие В.Д. Доценко. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – 634 с.

8. Mackinder, Halford J. The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History. – L., 1951. – P. 30-44.

9. Спикмэн Н.Дж. Политическая карта Евразии. Часть 1 / Н.Дж. Спикмэн ; перевод на русский язык М.Н. Грачева // Вестник РГГУ. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение». – 2015. – № 1. – С. 41-50 ; Спикмэн Н.Дж. Политическая карта Евразии. Часть 2 / Н.Дж. Спикмэн ; перевод на русский язык М.Н. Грачева // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение». – 2016. – № 1 (3). – С. 49-56.

10. Дугин А. Основы геополитики / А. Дугин. – М. : Арктогея, 2000. – 451 с.

11. Хаусхофер К. «Геополитика сверхидей» / Хаусхофер К. // О геополитике. Работы разных лет. – М. : Мысль, 2001. – 426 с.

12. Benoist de Alain Les idess a l'endroit. – Paris, 1979.

13. Бенуа де А. Против либерализма к четвертой политической теории / А. де Бенуа ; пер. А. Дугин, А. Кузнецов, Я. Бражникова, А. Голобородько и др. – СПб. : Амфора, 2009. – 480 с.

14. Желтов В.В. Геополитика мирового порядка : монография. – 2-е изд., стер. [Электронный ресурс] / В.В. Желтов, М.В. Желтов.– М. : Флинта, 2014. – Режим доступа : http ://velib.com/book/litagent_flinta-zheltov_m_v-zheltov_viktor_vasilevich/geopolitika_mirovogo_porjadka/#book_266500.

15. Савицкий П. Географические и геополитические основы евразийства / П. Савицкий // Элементы. – 1933. – № 3. – С. 51-54.

16. Спикмен Н.Дж. Географические цели во внешней политике / Н.Дж. Спикмен, Э.А. Роллинз // American Political Science Review. – 1939. – Vol. XXXIII. – № 3.

REFERENCES

1. UN, Annual report of the Secretary-General of the Work of the Organization 1998 UN document A / 53/1. 27 Aug. 1998 para. 1.

2. Mokhammad Takhir, (2004), “Global and regional systems of collective security at the modern stage : international legal aspects”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.10, Saint Petersburg, available at : http ://www.dissercat.com/content/globalnaya-i-regionalnye-sistemy-kollektivnoi-bezopasnosti-na-sovremennom-etape-mezhdunarodn#ixzz4GpOdybyO.

3. Kulahin, V. (2007), “Global or world security”, *Mezhdunarodnye protsessy. Zhurnal teorii mezhdunarodnyh otnosheniy i mirovoy politiki*, vol. 5, no. 2 (14), available at : www.intertrends.ru.

4. Ursul, A.D. (2014), “Problems of security and sustainable development : evolutional approach and interdisciplinary perspectives”, *Voprosy bezopasnosti*, no. 5, pp. 1-62, available at : http ://e-notabene.ru/nb/article_14221.html.

5. Turchenko, O.H. (2014), “Modern approaches to the strengthening of security”, *Molodyi vchenyi*. no. 8 (1), pp. 80-83. ; Turchenko, O.H. and Ovcharova, A.H. (2015), “«Security» as an interdisciplinary category”, *Pravnychyi chasopys Donetskoho universytetu*, no. 1/2 (32), pp. 30-40. ; Turchenko, O.H. (2016), “Theoretical foundations of modern concepts of security”, *Nauka mizhnarodnoho prava na rubezhi stolit. Tendentsiyi rozvytku ta transformatsiyi : spetsialne vydannya naukovykh statey* [Science of international law at the turn of the century. Trends of development and transformation : special edition of scientific articles], LNU of name Ivan Franko, Lviv, pp. 78-89.

6. Spykman, N. (1944), The Geography of the Peace, Harcourt, Brace and Company, N.Y. USA.

7. Mekhen, A.T. (2002), Vliyanie morskoy sily na istoriyu, 1660-1783 [Influence of marine force on history, 1660-1783], Terra Fantastica, Saint Petersburg, Russia.

8. Mackinder, Halford J. (1951), The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History, L., pp. 30-44.

9. Spikmen, N.Dzh. (2015), “Political map of Eurasia. Part 1”, Vestnik RGGU. Seriya «Politolohiya. Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. Zarubezhnoe rehionovedenie. Vostokovedenie», no. 1, pp. 41-50 ; Spikmen, N.Dzh. (2016), “Political map of Eurasia. Part 2”, Vestnik RGGU. Seriya «Politolohiya. Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. Zarubezhnoe rehionovedenie. Vostokovedenie», no. 1 (3), pp. 49-56.

10. Duhin, A. (2000), *Osnovy heopolitiki* [Basic concepts of geopolicy], Arktoheya, Moscow, Russia.

11. Khauskhofer, K. (2001), “Geopolicy of overarching ideas”, *O heopolitike. Raboty raznykh let* [About geopolicy. Works of different years], Mysl, Moscow, Russia.

12. (1979), Benoist de Alain Les idess a l'endroit, Paris, France.

13. Benua de A. (2009), Protiv liberalizma k chetvertoy politicheskoy teorii [Against liberalism to the Fourth Political Theory], Translated by Dugin, A., Kuznetsov, A., Brazhnikova, Ya., Goloborodko, A. et al., Saint Petersburg, Russia.

14. Zheltov, V.V. and Zheltov, M.V. (2014), *Heopolitika mirovoho poryadka : monohrafiya* [Geopolicy of the global order : monograph], Flinta, Moscow, Russia, available at : http ://velib.com/book/litagent_flinta-zheltov_m_v-zheltov_viktor_vasilevich/geopolitika_mirovogo_porjadka/#book_266500.

15. Savitskiy, P. (1933), “Geographical and geopolitical bases of Eurasianism”, *Elementy*, no. 3, pp. 51-54.

16. Spikmen, N.Dzh. and Rollinz, E.A. (1939), “Geographical goals in foreign policy”, *American Political Science Review*, Vol. XXXIII, no. 3.

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРА

УДК 343.22: 343.232: 343.3 (4+477)

ЩОДО ПОБУДОВИ ТИПОВОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПОРТРЕТА ЗЛОЧИНЦЯ В РІЗНИХ ВИДАХ ЗЛОЧИНІВ

Калюга К.В., к.ю.н.

Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-Б, м. Запоріжжя, Україна
karina-kaljuga@rambler.ru

Стаття присвячена аналізу теоретичних положень про особистісну детермінованість поведінки людини (зв'язок між ознаками окремого злочину та особою невідомого злочинця) в різних видах злочинів, а також формулюванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення побудови криміналістичного портрета невідомого злочинця під час розслідування різних видів злочинів.

Ефективність системного реформування судових і правоохоронних органів України в нових умовах неможлива без їх усебічного та грунтовного науково-методичного забезпечення. Одним із його провідних напрямів є криміналістичне забезпечення, у якому відповідна роль відводиться дослідженню особи злочинця.

Проаналізувавши різні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно визначення поняття «психологічний портрет (профіль)» злочинця, автор обгрунтовує висновок щодо доцільності його називання «криміналістичний портрет» злочинця.

Розглядаючи структурно-логічну схему «криміналістичного портрета», розробляє та рекомендує правила (алгоритм) його складання.

Узагальнюючи, автор виокремлює типові джерела отримання інформації щодо особи злочинця, якими можуть слугувати будь-які матеріально-фіксовані чи ідеальні сліди-відображення.

Ключові слова: види злочинів, ознаки та властивості людини, особа невідомого злочинця, суб'єкт кримінального правопорушення (злочину), криміналістичний (психологічний) портрет (профіль) злочинця.

К ПОСТРОЕНИЮ ТИПОВОГО КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА ПРЕСТУПНИКА В РАЗЛИЧНЫХ ВИДАХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Калюга К.В.

Классический приватный университет, ул. Жуковского, 70-Б, г. Запорожье, Украина
karina-kaljuga@rambler.ru

Эффективность системного реформирования судебных и правоохранительных органов Украины в новых условиях невозможна без их всестороннего и основательного научно-методического обеспечения. Одним из его ведущих направлений является криминалистическое обеспечение, в котором соответствующая роль отводится исследованию личности преступника.

Исследование проблемы личности преступника всегда вызывало повышенный интерес ученых-юристов. Критически проанализировав их достижения, автор считает, что в современных условиях повышения уровня криминалистической теории знания о личности преступника требуют расширения и углубления, что позволило бы обеспечить необходимый уровень конкретности и продуктивности соответствующих криминалистических рекомендаций.

Основная цель статьи связана с анализом основных предпосылок формирования понятия «криминалистический портрет» преступника и соответствующей разработкой правил (алгоритмов) его построения в различных видах преступлений.

Проанализировав различные подходы отечественных и зарубежных ученых по определению понятия «психологический портрет (профиль)» преступника, автор обосновывает вывод о целесообразности его называния «криминалистический портрет» преступника.

Рассматривая структурно-логическую схему «криминалистического портрета», разрабатывает и рекомендует правила (алгоритм) его составления.

Обобщая, автор выделяет типичные источники получения информации о личности преступника, которыми могут служить любые материально-фиксированные или идеальные следы-отображения.

В заключение предлагается ввести дополнительный учет типовых криминалистических портретов преступников по классификации преступлений согласно Уголовному кодексу Украины, выделяя лица определенных типов, в зависимости от характера их преступной деятельности и их морально-психологических особенностей.

Ключевые слова: виды преступлений, признаки и свойства человека, личность неизвестного преступника, субъект уголовного правонарушения (преступления), криминалистический (психологический) портрет (профиль) преступника.

CONSTRUCTION OF AN TYPICAL MODEL CRIMINALISTIC PORTRAIT OF THE CRIMINAL OFFENSES IN DIFFERENT KINDS OF

Kalyuga K.V.

Classical private university, str. Zhukovskogo, 70-B, Zaporizhzhya, Ukraine
karina-kaljuga@rambler.ru

The effectiveness of the system reform of the judiciary and law enforcement bodies of Ukraine in the new conditions, is impossible without their full and thorough scientific and methodological support. One of his leading directions criminalistic provision of is where the appropriate role for the study of offender.

Study of the problem of offender always aroused an increased interest on the part of of legal scholars. Critically analyze their achievements, the author believes that in modern conditions increase the level criminalistics theory, knowledge of the identity of the offender require a broadening and deepening, that would ensure the the necessary level concreteness of and productive relevant criminalistical recommendations.

The basic purpose of the article was associated with the analysis of the main prerequisites for the formation of the concept of "criminalistic portrait" criminal and corresponding developing rules (algorithms) constructing it in different kinds of crimes.

Having analyzed the different approaches of domestic and foreign scholars on the definition of the concepts of "psychological portrait (profile)" criminal, the author proves the conclusion of of expediency his called – "criminalistic portrait" criminal.

According to him, criminalistic portrait of the perpetrator is offered realize how a system of information on the social, physical, biological and psychological properties, which individualizes the person and is the result of a complex interdisciplinary analysis reflected in the material a fixed and ideal information carriers, as well as information obtained in the investigation of the victim during a primary investigation and operational search actions; in order to obtain data on the identity of the offender, which allows you to create a portrait its probabilistic, in the absence of the suspect, to determine the directions of his research, extension and development criminalistical versions regarding the number of persons involved in the crime; with which you can identify and implement the forecasting of its future conduct.

When considering structural-logical scheme "criminalistic portrait", develops and recommends rules (algorithm) their drawing up.

Summarising, the author highlights the typical sources of information about the identity of the offender, which may be any material or ideal traces -mapping.

In conclusion, it proposed to introduce complementary criminalistical accounting typical portraits of criminals on the classification of offenses under the Criminal Code of Ukraine, highlighting the face of certain types, depending on the nature of their criminal activities and their moral and psychological features.

Key words: types of crimes, characteristics and properties of the person, the identity of an unknown criminal, the subject of criminal offenses, criminalistic (psychological) portrait (profile) of the criminal.

За умов сучасного розвитку науки криміналістики й інтенсивного залучення та інтегрування в її теорію нових знань із суміжних наук усе ще не існує однозначного визначення підходів і механізму побудови типового криміналістичного портрета злочинця в різних видах злочинів.

Ефективність системного реформування судових і правоохоронних органів України в нових умовах неможлива без їх усебічного та ґрунтовного науково-методичного забезпечення. Одним із його провідних напрямів є криміналістичне забезпечення, у якому відповідна роль відводиться дослідженню особи злочинця.

Проблема особи злочинця завжди викликала підвищений інтерес правників-науковців (Г. Аванесов, Ю. Антонян, С. Богомолова, А. Долгова, В. Емінов, М. Єнікєєв, С. Єніколопов, Г. Єфремова, В. Журавель, О. Зінін, О. Зелінський, К. Ігошев, І. Карпець, В. Коновалова, В. Кудрявцев, Г. Міньковський, В. Образцов, В. Пірожков, С. Познишев, О. Протасевич, А. Ратінов, М. Салтевський, О. Столяренко, В. Шепітько, А. Яковлєв та ін.). Водночас недостатня розробленість проблеми в умовах кардинального реформування всієї системи судових і правоохоронних органів, істотних змін у кримінально-процесуальному законодавстві потребує розширення й поглиблення знань про особу злочинця, що дало б змогу забезпечити необхідний рівень конкретності і продуктивності відповідних криміналістичних рекомендацій.

Метою статті є аналіз основних передумов формування поняття «криміналістичний портрет» злочинця та розробка правил (алгоритмів) побудови типового криміналістичного портрета злочинця в різних видах злочинів.

Нині в криміналістиці досить докладно розглянуто питання психологічного портрету злочинця [1; 2; 3]. Певним чином узагальнюючи, зазначимо, що під психологічним портретом частіше за все розуміють систему відомостей про психологічні та інші ознаки особи, суттєві з погляду її виявлення та розшуку, яка складається з трьох типів інформаційних моделей [4, с. 184].

Інтерпретуючи цю загалом продуктивну думку В.О. Образцова, в цьому контексті доцільно говорити не про три типи інформаційних моделей «психологічного портрета», а про певні стадії або етапи його формування залежно від джерел і повноти отримуваної інформації.

Так, на першому етапі інформаційна модель «психологічного портрета» складається з передбачуваної (прогнозованої) інформації, що потребує перевірки.

На другому етапі вона доповнюється достовірними (позитивними) знаннями про ознаки розшукуваного суб'єкта, формується на підставі показань потерпілих, очевидців злочину, інших даних.

На третьому етапі формується комбінована модель, яка містить у собі вже отримані достовірні дані (інформацію) щодо одних і передбачувані знання стосовно інших властивостей і прикмет злочинця.

Зарубіжні автори в основному використовують термін «профіль злочинця», під яким розуміють сукупність ознак, більш або менш точний опис ще невідомого злочинця, якого за допомогою цього профілю можна встановити [5; 6; 7; 8]. І тут можна погодитися з вітчизняними науковцями, які вважають, що «психологічний портрет» злочинця та його «психологічний профіль» – це два різні варіанти однієї назви. Тому в їхніх роботах зустрічаються ці два терміна одночасно, наприклад, у такому варіанті – «психологічний профіль (портрет)» [9, с. 104]. У зв'язку з цим вони справедливо зауважують, що криміналістична складова «психологічного портрета» злочинця поки що не так суттєва вивчена, як того хотілося б. Тому умовно в юридичній літературі його частіше називають «психологічний портрет» злочинця, хоча, на нашу думку, його доцільніше називати «криміналістичний портрет», виходячи з його інформаційного змісту й використання засобів криміналістики під час аналізу місця події, за результатами якого він складається. За нашою позицією, портрет – це сукупність поведінкових ознак, які формують характерний спосіб дій або емоційні реакції, що вказують на психологічні стани індивіда. Це поняття дає змогу більш повно подати всі значимі для розкриття й розслідування злочину ознаки особи людини, включаючи і її «психологічний профіль» [10, с. 32].

Отже, назва «криміналістичний портрет» точніше передає його зміст, ніж терміни «психологічний профіль» або «психологічний портрет». Тим більше, що структура «психологічного портрета» виходить за межі «внутрішніх психологічних властивостей, а також поведінкових ознак людини», про які зазначав В.О. Образцов.

Кримінально-процесуальне законодавство України безпосередньо не регламентує діяльність зі складання та застосування портретів злочинців. Але було б помилкою відмовлятися від їх використання у правоохоронній діяльності, обґрунтовуючи це складністю самої процедури і браком фахівців. Незважаючи на те що портрети не є доказами в кримінальних провадженнях, їх можна застосовувати під час пошуку доказів, а також із тактичною метою під час провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) дій щодо встановлення винних. В умовах відсутності достатньої інформації з їх допомогою можна уточнити, звузити коло причетних до злочину осіб, висунути і здійснити перевірку версій, які виникають тільки під час його використання [11, с. 342].

Практика боротьби зі злочинністю знає багато прикладів ефективної взаємодії оперативних і слідчих працівників із фахівцями в різних галузях науки. Останнім часом у слідчій практиці постає необхідність і можливість (за сучасних умов розвитку криміналістичних технічних засобів) використання системи моделювання та діагностування злочинної поведінки особи (невідомого злочинця) через складання її криміналістичного портрета.

Під час побудови криміналістичного (психологічного) портрету використовується загальнонауковий метод моделювання; а сам портрет є моделлю особистості невстановленого злочинця.

Особливості людини, які дають змогу її ідентифікувати чи окреслити групову належність, у будь-якому віці, значною мірою є продуктом її онтологічного розвитку. Відмінні риси особистості –

результат життєвого досвіду людини, яка вчинила злочин, що є інтегруючим результатом усієї сукупності умов, способу життя, власної активності тощо. Тому дослідження й інтерпретація всіх джерел інформації (матеріально-фіксованих та ідеальних) у поєднанні з дослідженням жертви (потерпілого) навіть за умови відсутності особи підозрюваного можуть допомогти зі значною часткою вірогідності ототожнити особистість.

Складання «криміналістичних портретів» доцільно проводити за чітким алгоритмом, який дає змогу насамперед систематизувати одержану інформацію для досягнення ефективності й послідовності у проведенні роботи.

Результати складання «криміналістичного портрета» зумовлені переважно професійною підготовкою осіб, які виконують це завдання. Отже, структурно-логічна схема «криміналістичного портрета» складається з таких етапів (розділів):

1. Безпосереднє спостереження, вивчення та розпізнання матеріально-фіксованих носіїв обстановки місця події (об'єктів живої й неживої природи).
2. Виявлення та дослідження ідеальних слідів-відображень (суб'єктивні образи, мисленні копії матеріальних речей, фактів, подій, відтинків часу, збережених у пам'яті людини (свідка, очевидця, потерпілого)) [12, с. 5].
3. Розумова (аналітична) діяльність слідчого із залученням відповідних спеціалістів.
4. Опис властивостей особистості та їх закріплення на основі даних, одержаних у результаті дослідження джерел інформації (пропонуємо здійснювати не в описовій формі, а шляхом заповнення відповідно розробленої статистичної форми). Таку саму методику опису властивостей особистості застосовують під час постановки її на кримінальний облік (реєстрації). Створення такого окремого виду криміналістичного обліку, як картотека «криміналістичних портретів», є напрямом удосконалення системи криміналістичних обліків.

Якість складання криміналістичного портрета злочинця залежить від повноти аналізу фахівцем місця події, його бесід зі свідками, потерпілими для визначення можливих характеристик особи, яка вчинила злочин, і для інтенсифікації роботи з її пошуку.

Вивчення особи злочинця підтверджує можливість виявлення певних закономірностей у його поведінці, що також може бути використане під час побудови криміналістичного портрета.

Особу, котра вчинила злочин, ми розуміємо як певну сукупність соціальних, фізико-біологічних і психологічних властивостей, що відрізняють її від усіх інших (В.Г. Лукашевич, М.В. Салтевський). Під час учинення злочину всі три види властивостей відображаються матеріально, тобто в навколишньому середовищі, і суб'єктивно – у пам'яті людей, стають джерелами інформації, яка сприяє виділенню кола осіб, причетних до цього злочину.

Отже, криміналістичний портрет злочинця ми пропонуємо розуміти, як систему відомостей про соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості, яка індивідуалізує особу і є результатом комплексного міждисциплінарного аналізу відображеної в матеріально-фіксованих, ідеальних носіях інформації й інформації, отриманої в процесі дослідження жертви під час виконання першочергових слідчих і оперативно-розшукових дій, з метою отримати дані про особу злочинця, інформацію, що дає змогу створити ймовірнісний портрет злочинця в умовах відсутності підозрюваного для визначення напрямів його пошуку, висунення та розробки криміналістичних версій щодо кола осіб, причетних до злочину, за допомогою якої можливо визначити, а також здійснити прогнозування його подальшої поведінки.

Під час роботи з інформацією стосовно злочинця необхідно дотримуватися того принципу, що його криміналістичний портрет не обов'язково має вказувати на конкретну особу. Метою його складання є створення загального уявлення про тип особистості злочинця, вироблення стратегії, пропонування варіантів того, як знайти особу, що вчинила злочин. Якщо слідчі мають дані про осіб, які підходять під опис, то криміналістичний портрет може допомогти розробити тактику проведення допиту, обшуку, затримання тощо.

Джерелами побудови «криміналістичного портрета» на етапі проведення першочергових слідчих та оперативно-розшукових дій за відсутності підозрюваного для визначення кола осіб, причетних до їх

учинення, можуть слугувати будь-які матеріально-фіксовані чи ідеальні сліди-відображення, а також інформація, що отримана під час дослідження потерпілого (жертви), за умови її наявності.

Узагальнюючи, можна виокремити типові джерела отримання інформації щодо особи злочинця. Зокрема, ними можуть бути матеріальна обстановка місця події, у якій відображаються сліди вчинення злочину (дії злочинця та потерпілих, інших осіб; їх взаємодія тощо); предмети (об'єкти) безпосереднього злочинного посягання; засоби (знаряддя, реманент) учинення злочину – як збірне поняття, що включає будь-які предмети матеріального світу, використовувані суб'єктом у механізмі злочинної діяльності (вони можуть бути як спеціально виготовленими зі злочинною метою інструментами та пристроями, так і пристосованими знаряддями праці («злодійські інструменти»), а також непристосованими предметами – твердими, рідкими, сипучими, газоподібними, за допомогою яких можна висувати припущення стосовно фаху і здібностей особи) [13]; речі й предмети, залишені (кинуті, загублені тощо) злочинцем на місці події; речі й предмети, випадково занесені на місце події після вчинення злочину (інформація про речі й предмети, залишені (кинуті, загублені тощо) злочинцем на місці події та про речі й предмети, випадково занесені на місце події після вчинення злочину, хоча часто й не має безпосереднього стосунку до події злочину, але впливає на юридичну оцінку події загалом або оцінку конкретних дій певної особи); сліди (ознаки) негативних обставин; сліди (ознаки) інсценування; суб'єктивні образи, мисленні копії матеріальних речей, фактів, подій, відтинків часу, збережених у пам'яті людини (свідка, очевидця, потерпілого); потерпілий (жертва) злочину.

Індивідуальність особи зумовлюється властивостями, які знаходять своє відображення в перелічених носіях (джерелах) інформації.

Корисними з цього погляду можуть бути визначені науковцями закономірні зв'язки властивостей особи з особливостями їх виявів (поведінки).

Результатом побудови «криміналістичного портрета» є ймовірнісний опис криміналістично значущих характеристик невідомої особи, що вчинила злочин. Далі слідчий, користуючись наявними знаннями, особистим досвідом і даними узагальненої практики, оцінює сукупність установлених фактів і передбачувану причину, формує на цій основі умовивід у вигляді можливого судження (складає суб'єктивний портрет невідомого злочинця) з подальшою його автоматизацією (комп'ютеризацією) та поміщенням у відповідні криміналістичні обліки МВС [14].

Уважаємо доцільним започаткувати додатковий облік типових криміналістичних портретів злочинців за класифікаціями злочинів відповідно до Кримінального кодексу України, виділяючи особи певних типів, залежно від характеру їхньої злочинної діяльності та їхніх морально-психологічних особливостей.

Наприклад, типовий криміналістичний портрет убивці; ґвалтівника; злочинця, що використовує владу або службове становище; крадія; грабіжника; хулігана тощо [15]. З огляду на очевидні відмінності між типами злочинної діяльності «універсальні злочинці», готові до будь-яких злочинів, – швидше виняток, ніж правило.

Обсяги статті не дають змоги докладно розглянути всі примірні типові криміналістичні портрети різних видів злочинів.

Отже, для криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють різні види злочинів, велике значення мають дані, що стосуються структури їхньої особистості (соціальних, фізичних, біологічних і психологічних якостей). Наявність такої узагальненої інформації про суб'єктів злочинів і її використання є важливими умовами для з'ясування механізму вчинення злочину чи окремої групи злочинів, для виявлення осіб, причетних до нього, а також для встановлення їхніх рольових функцій, дає можливість з'ясовувати кореляційні зв'язки їхньої діяльності з ознаками певних способів учинення діянь, ознаками предметів злочину, а також можливими слідами злочинної діяльності й, відповідно, висувати обґрунтовані слідчі та оперативно-розшукові версії особливо в умовах неочевидності вчинення аналізованих злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богомолова С.Н. Серийные убийства на сексуальной основе как объект психолого-криминалистического изучения (анализ зарубежного опыта) / С.Н. Богомолова, В.А. Образцов // Труды Московской государственной юридической академии. – 1997. – № 1. – С. 133-145.

2. Протасевич А.А. Раскрытие убийств : нетрадиционные методы, приемы, рекомендации. Очерки

теории и практики следственной работы / А.А. Протасевич, В.А. Образцов. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1998. – 308 с.

3. Образцов В.А. Криминалистическая психология : [учебное пособие] для вузов / В.А.Образцов, С.Н. Богомолова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – 447 с.
4. Образцов В.А. Криминалистика : [курс лекций] / В.А. Образцов. – М. : Право и Закон, 1996. – 447 с.
5. Lupke A. Taterprofile / A. Lupke // Kriminalistik. – 1999. – № 12. – P. 814-820.
6. Fullgrabe D. Phisiologische Taterprofile / D. Fullgrabe // Kriminalistik. – 2001. – № 5. – P. 297-305.
7. Dern H. Operative Fallanalysen bei Totungsdelikten / H. Dern // Kriminalistik. – 2000. – № 8. – P. 533-540.
8. Ressler R. Sexual Homicide / R. Ressler, A. Burgess, S. Douglas. – New York : The free press, 1995. – 240 p.
9. Образцов В.А. Серийные убийства как объект психологии и криминалистики : [учебное и практическое пособие] / В.А. Образцов. – М. : Омега-Л, ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. – 208 с.
10. Зинин А.М. Проблемы криминалистического установления личности / А.М. Зинин // Вестник криминалистики.– М. : Спарк, 2003. – Вып. 4 (8). – С. 32.
11. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология / А.М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 639 с.
12. Салтевский М.В. Теория и практика получения информации о преступнике для его розыска и отождествления / М.В. Салтевский. – К. : КВШ МВД СССР, 1977. – 32 с.
13. Калюга К.В. До проблеми складання «криміналістичного портрету» злочинця та його використання на початковому етапі розслідування / К.В. Калюга // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія «Право». – 2011. – № 4. – С. 164-167.
14. Калюга К.В. Напрями використання «криміналістичного портрету» на початковому етапі розслідування / К.В. Калюга // Інформатизація судово-експертної діяльності : матеріали «круглого столу», 29 березня 2012 р. / Нац. акад внутр. справ, Навч.-наук. ін-т підготовки слідчих і криміналістів. – К. : НННПСК НАВС, 2012. – С. 126-131.
15. Кримінальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.

REFERENCE

1. Bogomolova, S.N. and Obraztsov, V.A. (1997), “Serial murders on sexual basis as an object of psychological criminalistics study (analysis of foreign experience)”, *Works of Moscow State Law Academy*, no. 1, pp. 133-145.
2. Protasevich, A.A. and Obraztsov, V.A. (1998), *Raskrytie ubiystv : netraditsionnye metody, priemy, rekomendatsii. Ocherki teorii i praktiki sledstvennoy raboty* [Disclosure of Kills : unconventional methods, techniques, advice. Essays on the theory and practice of investigative work], IGEA, Irkutsk, Russia.
3. Obraztsov, V.A. and Bohomolova, S.N. (2002), *Kriminalisticheskaya psikholohiya : Ucheb. posobie dlya vuzov* [Criminalistical Psychology], UNITY-DANA, Laws and rights, Moscow, Russia.
4. Obraztsov, V.A. (1996), *Kriminalistika. Kurs lektsiy* [Forensic science. Lecture course], Rights & Laws, Moscow, Russia.
5. Lupke, A. (1999), “Taterprofile”, *Kriminalistik*, no. 12, pp. 814-820.
6. Fullgrabe, D. (2001), “Phisiologische Taterprofile”, *Kriminalistik*, no. 5, pp. 297-305.
7. Dern, H. (2000), “Operative Fallanalysen bei Totungsdelikten”, *Kriminalistik*, no. 8, pp. 533-540.
8. Ressler, R., Burgess, A. and Douglas, S. (1995), [Sexual Homicide], The free press, New York, USA.

9. Obraztsov, V.A. (2003), *Seriynye ubiystva kak ob'ekt psikhologii i kriminalistiki. Uchebnoe i prakticheskoe posobie* [Serial murders as an object of psychology and criminology. Training and practical guide], Omega Omega-L, IMPE them. Griboyedov, Moscow, Russia.

10. Zinin, A.M. (2003), "Problems forensic identification", *Vestnik kriminalistiki*, Vol. 4 (8), p. 32.

11. Stolyarenko, A.M. (2001), *Prikladnaya yuridicheskaya psikhologiya* [Applied juridical psychology], UNITY-DANA, Moscow, Russia.

12. Saltevskiy, M.V. (1977), *Teoriya i praktika polucheniya informatsii o prestupnike dlya ego rozyska i otozhdestvleniya* [Theory and practice of receiving information about the criminal for him investigation and identification], KVS Ministry of Internal Affairs of the USSR, Kyiv, Ukraine.

13. Kalyuha, K.V. (2011), "The problem of assembly "forensic portrait" of the offender and his use of the initial investigation", *Scientific and Production Journal "State and Regions" series Law*, no. 4, pp. 164–167.

14. Kalyuha, K.V. (2012), "Areas of use "forensic portrait" at the initial stage of investigation", *Informatyzatsiya sudovo-ekspertnoyi diyalnosti : materialy "kruhloho stolu"*, [Informatization of judicial expert activity : materials "round table"], Kyiv, NNIPSK NAVS, March 29, 2012, pp. 126-131.

15. Baulin, Ju.V., Borysov, V.I., Gavrysh, S.B. et al. (2003), *Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar* [The Criminal Code of Ukraine : Scientific-practical commentary], Concern Publishing House «In Jure», Kyiv, Ukraine.

УДК 343.3/.7

ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ УРАЗЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Варенья Н.М., аспірант

Національна академія СБ України, вул. О. Трутенка, 22, м. Київ, Україна
karver@i.ua

У статті розглянуто підходи до прогнозування рівнів терористичної небезпеки, окреслено основні проблеми в установленні оцінки уразливості об'єкта терористичного посягання та визначено переваги застосування кількісного методу оцінювання ризику терористичної події. Подано основні організаційні заходи, спрямовані на постійне вдосконалення системи антитерористичного захисту, що дасть змогу виявляти й передбачати настання загроз терористичного характеру за допомогою одержаних даних про можливий характер і масштаби наслідків впливу на об'єкт уражаючих факторів стихійних лих, аварій, катастроф і терористичних актів, виявляти найбільш уразливі елементи підприємств тощо. Запропоновано методику оцінювання терористичної уразливості об'єктів критичної інфраструктури за допомогою реєстру загроз терористичного характеру на основі моніторингу індикаторів терористичної загрози та аналітичної підтримки процесів підготовки до прийняття управлінських рішень в умовах кризових і надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: критична інфраструктура, профілактика тероризму, реєстр загроз, терористична уразливість об'єктів, моніторинг, оцінювання ризику.

К ОЦЕНКЕ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ УЯЗВИМОСТИ ОБЪЕКТОВ КРИТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Варенья Н.М.

Национальная академия СБ Украины, ул. А. Трутенко, 22, г. Киев, Украина
karver@i.ua

В статье рассмотрены подходы к прогнозированию уровней террористической опасности, обозначены основные проблемы в установлении оценки уязвимости объекта террористического посягательства и определены преимущества применения количественного метода оценки риска террористического события. Приведены основные организационные мероприятия, направленные на постоянное совершенствование системы антитеррористической защиты, что позволит выявлять и предвидеть наступление угроз террористического характера с помощью полученных данных о возможном характере и масштабах

последствий воздействия на объект поражающих факторов стихийных бедствий, аварий, катастроф и террористических актов, выявлять наиболее уязвимые элементы предприятий и тому подобное. Предложена методика оценки террористической уязвимости объектов критической инфраструктуры с помощью реестра угроз террористического характера на основе мониторинга индикаторов террористической угрозы и аналитической поддержки процессов подготовки к принятию управленческих решений в условиях кризисных и чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: критическая инфраструктура, профилактика терроризма, реестр угроз, террористическая уязвимость объектов, мониторинг, оценка риска.

EVALUATION ON TERRORIST VULNERABILITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS

Varenya N.M.

National Academy of Security Service of Ukraine, str. A. Trutenka, 22 s. Kyiv, Ukraine
karver@i.ua

The article discusses approaches to forecasting levels of terrorist threat, namely the “gray”, “blue”, “yellow”, “red”. The basic problem in establishing vulnerability assessment targets of terrorist attacks. Work to assess the vulnerability of objects of terrorist attacks should be analytical, a key aspect of the Security Service of Ukraine in the fight against terrorism is adaptive flexible response to changing threat levels at the sites of possible terrorist attacks. Advantages of quantitative method for assessing the risk of terrorist events.

The main organizational measures aimed at continuous improvement of antiterrorist protection system that will detect and anticipate the onset of terrorist threats character by using the received data on the possible nature and scale effects on the object of damaging factors of natural disasters, accidents and terrorist attacks, detection the most vulnerable elements of enterprises. These measures, first of all, should be directed to: forming the most complete and optimal composition of the system of anti-terrorist protection and determination Chief among them; distinction between entities of the anti-terrorist protection of basic, additional and support functions that provide the tasks based on their competence; exclusion of duplicate functions and tasks in competence of the system of antiterrorist protection; Guidance for the problem of anti-terrorist protection, including coordination and interaction The method of estimation of terrorist vulnerability of critical infrastructure register using threats of a terrorist nature based monitoring indicators of terrorist threats and analytical support processes to prepare management decisions in crisis and emergency situations.

Arrangements aimed at continuous improvement of the system of anti-terrorist protection and the fight to improve its performance and stability, based on international and domestic situation. These measures, first of all, should be directed to: forming the most complete and optimal composition of the system of anti-terrorist protection and determination Chief among them; distinction between entities of the anti-terrorist protection of basic, additional and support functions that provide the tasks based on their competence; exclusion of duplicate functions and tasks in competence of the system of antiterrorist protection; Guidance for the problem of anti-terrorist protection, including coordination and cooperation.

The primary purpose of quantitative methods of risk assessment is to identify violations of security facilities terrorism vulnerability assessment of the potential threats and develop proposals to reduce the risk of terrorist attacks. One of the most important elements of the process of risk assessment is to determine the vulnerability of critical infrastructure that is based on scenarios of possible terrorist events. Decisions taken in the assessment of vulnerabilities fall into two categories: quantitative model is based on the theory of values and adapted to complex systems using morphological analysis and model based on the theory of the likelihood of a terrorist event. Problems vulnerability assessment object of a terrorist attack are: to assess the risks of terrorism in the future can not be taken as an example of one event; the danger of underestimating the terrorist attack (to avoid criticism), or under its probability of occurrence (to justify investments in securities); Message to the media (some of the data collected can not be used in connection with the stamp of secrecy).

Key words: critical infrastructure, prevention of terrorist threats register, terrorist vulnerability facilities, monitoring, risk assessment.

В умовах підвищеного рівня небезпеки терористичної загрози в державі одним із найважливіших аспектів контртерористичної діяльності є ефективна та об’єктивна оцінка рівня терористичної уразливості об’єктів критичної інфраструктури. Крім того, в умовах глобальної інформатизації суспільства потребують значного доопрацювання підходи до моніторингу, аналізу і прогнозування рівнів терористичної небезпеки, а також до процесів підготовки управлінських рішень на різних рівнях державного управління.

Особливе місце в загальній картині загроз національній безпеці посідають загрози терористичного характеру (далі – ЗТХ), що свідчить про актуальність і нагальну необхідність створення дієвої системи аналізу ЗТХ та оцінювання їх впливу на найважливіші сфери забезпечення національної безпеки, яка б базувалася на сучасних інформаційних технологіях і забезпечувала оперативну протидію цим загрозам.

Сучасні наукові праці вітчизняних і закордонних науковців переважно присвячені кримінологічному аспекту тероризму та розробці оперативно-тактичних прийомів боротьби з терористичною діяльністю. Принципово важливим моментом є уточнення функцій і завдань суб’єктів боротьби з

тероризмом, а також розробка алгоритмів їхніх дій у різних умовах. Неабияка увага приділяється науковому супроводженню цих питань, дослідженню та формальному опису загроз у сфері національної безпеки, розробці паспортів загроз для подальшого застосовування механізмів прогнозування [1]. Про це свідчать публікації таких вітчизняних авторів, як В.І. Абрамов, В.В. Крутов, А.Б. Качинський, В.А. Ліпкан, В.А. Мандрагеля, Г.П. Ситник, І.М. Рижов, А.І. Семенченко, В.І. Строгий, І.В. Романов, І.В. Вещицький, М.В. Сунгуровський, В.М. Телелим та інші вчені-дослідники. Проте науково-методична база формалізації загроз теоретичного характеру та механізмів їх моделювання потребує розширення й подальшого вдосконалення.

Метою статті є аналіз методик оцінювання терористичної уразливості об'єктів критичної інфраструктури за допомогою реєстру загроз терористичного характеру, яка ґрунтуватиметься на моніторингу індикаторів терористичної загрози, а також забезпечення інформаційної й аналітичної підтримки процесів підготовки управлінських рішень на різних рівнях державного управління в умовах кризових і надзвичайних ситуацій.

Інформатизація останніми роками стає основою інтенсивного перетворення процесу підготовки управлінських рішень на всіх рівнях державного управління й починає забезпечувати адекватне наявним умовам прогнозування, планування й управління; збір, передачу, переробку й збереження інформації; залучення інтелектуального потенціалу до процесу прийняття рішень тощо. Інформатизація стає найважливішим фактором, що забезпечує погодженість під час вироблення й реалізації управлінських рішень і враховує відомості про прогнозовані й такі, що вже виникли, надзвичайні ситуації природного й техногенного характеру та їх наслідки, про радіаційну, хімічну, біологічну, терористичну, екологічну безпеку на відповідних територіях, а також відомості щодо діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, органів місцевого самоврядування, центральних і територіальних органів влади, інших об'єктів критичної інфраструктури [5].

У чинному законодавстві досі не визначено термін «критична інфраструктура», хоча в новій редакції Стратегії національної безпеки серед шляхів зміцнення енергетичної безпеки визначено «дієвий захист критичної інфраструктури паливно-енергетичного комплексу від еколого-техногенних впливів та зловмисних дій», а одним зі шляхів забезпечення інформаційної безпеки зазначається «забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем, що функціонують в інтересах управління державою, забезпечують потреби оборони та безпеки держави, кредитно-банківської та інших сфер економіки, систем управління об'єктами критичної інфраструктури». Водночас необхідно розуміти, що підготовка території держави до оборони – категорія набагато ширша, ніж захист критичної інфраструктури [2, с. 22].

У лютому 2016 року Кабінет Міністрів України затвердив чотири рівні терористичної загрози в Україні. Про це йдеться в Постанові від 18 лютого 2016 р. № 92, опублікованій на офіційному сайті Уряду, де рівень терористичної загрози тимчасово встановлюється для всіх або окремих суб'єктів боротьби з тероризмом і діє на всій території України, в окремих її місцевостях або на об'єктах можливих терористичних посягань [4].

Залежно від наявної інформації про загрозу вчинення теракту, встановлюються такі рівні терористичних загроз:

– «сірий» (можлива загроза) – за наявності чинників (умов), які сприяють учиненню терористичного акту;

– «синій» (потенційна загроза) – за наявності інформації, яка потребує підтвердження, про підготовку до вчинення терористичного акту;

– «жовтий» (можлива загроза) – за наявності достовірної (підтвердженої) інформації про підготовку до скоєння терористичного акту;

– «червоний» (реальна загроза) – найвищий рівень терористичної загрози.

Для детального аналізу та конкретизації інструктивно-методичних рекомендацій доцільно в загальному вигляді виділити вісім типових ситуацій:

1. Загострення криміногенної обстановки в регіоні або місті у зв'язку з несприятливими соціально-політичними та економічними процесами в країні.

2. Отримання керівником або персоналом об’єкта конкретних погроз терористичного характеру телефоном, у вигляді анонімних листів або іншими засобами комунікації.
3. Виявлення персоналом об’єкта предмета з явними ознаками вибухо-запалювального пристрою чи іншого вибухонебезпечного предмета, здатного заподіяти смерть, серйозні каліцтва людям або істотну матеріальну шкоду об’єкту.
4. Виявлення підозрілих предметів, що потребують спеціальної перевірки з метою встановлення їх реальної вибухо-пожежної небезпеки.
5. Учинення терористичної акції (або диверсії) способом вибуху, підпалу, що призвело до людських жертв, знищення й пошкодження матеріальних цінностей, паніки.
6. Учинення терористичної акції шляхом захоплення й утримання заручників на території об’єкта.
7. Взаємодія з правоохоронними органами та іншими відомствами, які прибули на об’єкт за фактом події терористичного чи диверсійного характеру.

Робота з оцінювання уразливості об’єктів терористичних посягань має бути аналітичною. На нашу думку, ключовим аспектом діяльності Служби безпеки України щодо боротьби з тероризмом є адаптивне гнучке реагування на зміни рівня загрози на об’єктах можливих терористичних посягань.

Як відомо, соціальна система характеризується наявністю множини теророгенних факторів, які формують загрози терористичного характеру. За певних умов (у разі неможливості розв’язання сутності суперечності) соціальний конфлікт може призвести до насильства в суспільстві. Тому для діяльності державної системи боротьби з тероризмом виявлення загроз терористичного характеру є основним етапом організаційно-профілактичної діяльності. Розрізняючи конкретні види терористичної діяльності за різними ознаками (за формою, засобами здійснення, історичними, національними, релігійними, географічними й іншими особливостями, за окремими елементами структури діяльності тощо), можна виробити практично нескінченний ряд видів загроз терористичного характеру [3]. Це різноманіття має під собою реальну основу – конкретні вияви тероризму на практиці, становить теоретичний інтерес як специфічна особливість явища. При цьому ряд теророгенних факторів буде на порядок вищим.

Варто нагадати: якщо причини та цілі терористичної діяльності – категорії реальні й конкретні, то її мотивація в повному обсязі рідко усвідомлюється діючим суб’єктом і значною мірою знаходиться на несвідомому рівні. Тому за всієї важливості психофізіологічного й біологічного аспектів дослідження терористичної діяльності результати, що виявляються в процесі їх аналізу, не можуть бути використані як параметри для типологічної класифікації в межах моделювання теророгенності соціальних систем, але мають бути опосередковано враховані в експертному висновку щодо ступеня захищеності від терористичної загрози.

У процесі реалізації принципу системності в загальнодержавному процесі боротьби з тероризмом особливе місце відводиться організації та забезпеченню дієвості системи превентивних заходів. Основною метою є відпрацювання комплексного усунення причин та умов, що сприяють виникненню злочинних виявів у тому числі терористичної спрямованості.

Для регулювання рівня загроз використовується спеціальний інструментарій, основу формування якого становить класифікація загрозливих факторів [3]. Надалі можливе прогнозування розвитку цих факторів з урахуванням вірогідних змін ситуації, впливів інших факторів, норм і правил тощо. Якщо в результаті прогнозування матимемо на увазі такий вихід, що прямо або побічно сприяє виникненню ЗТХ, можливо визначити об’єкт, який підпадає під сферу впливу цього фактора. Прогнозування може здійснюватися будь-яким із відомих методів, при цьому повинні враховуватися необхідні й достатні умови переростання конфлікту в терор.

З метою об’єктивного визначення ступеня небезпеки або теророгенного потенціалу тієї чи іншої загрози, можуть бути запроваджені формальні критерії, визначення яких і становить основне завдання інформаційно-аналітичної діяльності.

Намагаючись упорядкувати наявні класифікації за загальними критеріями, пропонуємо ділити сучасний тероризм двох видів (міжнародний і внутрішній) на п’ять типів – соціальний, націоналістичний, релігійний, «лівий» і «правий», виділяючи декілька форм – політичну, кримінальну, інформаційну, психологічну тощо. У загальному вигляді алгоритм розпізнавання

теророгенних факторів можна умовно звести до двох стадій. Перша стадія, у процесі якої з усієї сукупності факторів, що визначають стан соціального середовища, вибираються (найчастіше на інтуїтивній основі) такі, що призводять до виникнення конфліктних ситуацій. У нашому випадку ми визначили 13 таких класів у сферах:

1) зовнішньополітичній;
2) державної та громадської безпеки;
3) внутрішньополітичній (соціальній);
4) етноконфесійній;
5) фінансово-економічній;
6) екологічній;
7) воєнній;
8) інформаційної безпеки;
9) фінансування тероризму;
10) санітарно-епідеміологічній і медичній;
11) функціонування об'єктів критичної інфраструктури;
12) функціонування об'єктів транспорту і зв'язку;
13) функціонування об'єктів системи державного управління та місцевого самоврядування.

Кодування загроз складається з трьох рівнів класифікації: клас, підклас, група. Метод класифікації – ієрархічний, послідовний, шестизначний. Позиція класифікатора має блок ідентифікації та блок назви класифікаційного угруповання.

Друга стадія передбачає прогнозування розвитку цих факторів з урахуванням можливих змін ситуації, впливів інших факторів, норм і правил тощо. Якщо в результаті прогнозування можливий такий вихід, що прямо або побічно сприяє виникненню тероризму, ці фактори можна вважати небезпечними. Прогнозування може здійснюватися будь-яким із відомих методів, при цьому повинні враховуватися необхідній достатні умови переростання конфлікту в терор.

Наступним кроком використання реєстру загроз терористичного характеру є визначення конкретного типу загрози. Варто зазначити, що реєстр повинен бути відкритим, тобто давати змогу нарощувати як класи, так і типи загроз кожного класу.

Підсумком роботи з оцінювання уразливості є одержання науково обґрунтованих даних про можливий характер і масштаби наслідків впливу на об'єкт уражаючих факторів стихійних лих, аварій, катастроф і терористичних актів, виявлення найбільш уразливих елементів підприємств (будинків, споруджень, комунально-енергетичних мереж, транспорту тощо), а також упровадження необхідних заходів у відповідних сферах.

Політичні заходи спрямовані на викриття підривного характеру діяльності тероризму через ЗМІ, проведення широкої роз'яснювальної роботи серед місцевого населення, виховання робітників і службовців об'єктів підвищеної небезпеки (потенційно небезпечних об'єктів), населення та військовослужбовців у дусі високої пильності й постійної готовності до боротьби з терористичними виявами. У здійсненні політичних заходів у боротьбі з тероризмом повинні брати участь органи державної влади та управління, громадські організації, прокуратура, суди тощо [6, с. 72].

Організаційні заходи спрямовані на постійне вдосконалювання системи антитерористичного захисту й боротьби для підвищення ефективності її функціонування та стійкості, виходячи з міжнародної і внутрішньої обстановки. Ці заходи повинні бути направлені передусім на таке:

– формування найбільш повного й оптимального складу суб'єктів системи антитерористичного захисту та визначення головного серед них;
– розмежування між суб'єктами системи антитерористичного захисту основних, додаткових і допоміжних функцій, які забезпечать виконання завдань, виходячи з їхньої компетенції;

– виключення дублюючих функцій і завдань у компетенції суб'єктів системи антитерористичного захисту;

– науково-методичне забезпечення виявлення проблем організації антитерористичного захисту, враховуючи питання координації та взаємодії [9].

Ризик настання терористичної події в тому чи іншому місці може бути успішно змодельований як процес управління. Що стосується галузі інженерного аналізу ризику, де загроза розглядається як навантаження або сила, що діє на систему, то уразливість можна розглядати як здатність системи реагувати на цю загрозу. Щоб використовувати це визначення для вимірювання, треба ставити конкретне запитання: «До чого уразливий об'єкт посягання?» Таке визначення ймовірності може бути використане в процесі запобігання терористичним нападам [10, с. 115].

Міра (вразливість): Об'єкт, який пошкоджує ймовірність (де збитки можуть бути пов'язані зі смертельними наслідками, травмами, пошкодженням майна або іншими наслідками) статися, враховуючи конкретний тип атаки, в певний час. Уразливість = Можливість (результати атаки на шкоду | атака відбувається).

Іншими словами, уразливість об'єкта може бути сформульована як імовірність того, що атака заданого типу буде успішною [11, с. 74].

Основна мета застосування кількісних методів оцінювання ризику полягає у виявленні порушень системи безпеки об'єктів терористичної уразливості, оцінюванні ймовірності виникнення загроз і виробленні пропозицій для зниження ризиків терористичних нападів. Одним із найважливіших елементів процесу оцінювання ризику є визначення уразливості критичної інфраструктури, що заснована на можливих сценаріях терористичної події. Рішення, прийняті в результаті оцінювання уразливості, діляться на дві категорії: кількісна модель, побудована на основі теорії значень і адаптована до складних систем із використанням морфологічного аналізу, і модель, що заснована на теорії ймовірності настання терористичної події [7, с. 8].

Щоб зрозуміти аналіз ризиків зовнішніх тисків у встановленні рівня загрози особливо для оцінювання уразливості й наслідків можливих атак, ми пропонується використовувати кількісний підхід. Застосування кількісного методу оцінювання ризику терористичної події має такі переваги:

1. Зниження ризику атаки для деяких об'єктів шляхом перетворення їх у менш привабливі для терористичних нападів.

2. Підвищення стійкості системи захисту об'єктів.

3. Скорочення часу відновлення після нападу.

4. Запобігання поширенню каскадних ефектів.

Процес оцінювання ризику тероризму можна розглядати в контексті загальної структури, в якій рівень уразливості визначає ефективність системи (див. рис. 1.1).

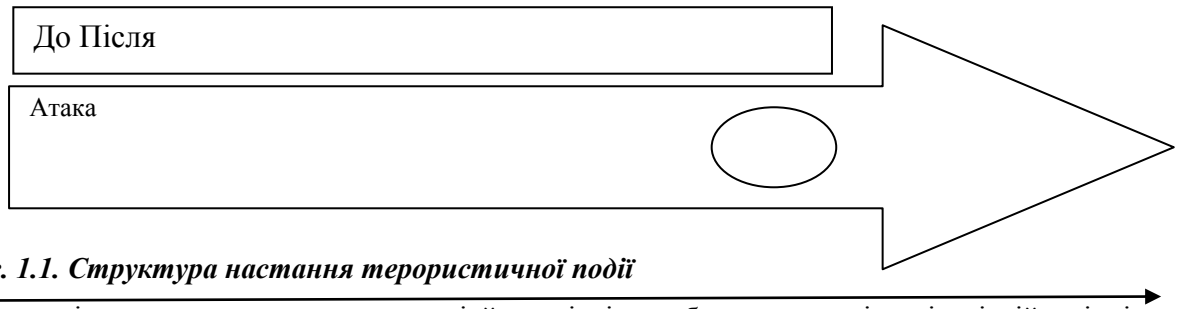

Рис. 1.1. Структура настання терористичної події

Етапи оцінювання загрози, уразливості й наслідків особливо важливі в кількісній оцінці ризику, оскільки вона вимагає, з одного боку, наявності фахівців у сфері розвідки критичної структури, з іншого – взаємодії та забезпечення своєчасної інформації, необхідної для подальших випробувань. Ми можемо говорити про такий процес управління ризиками з метою підвищення рівня розуміння самого ризику, уразливості й наслідків нападу з використанням кількісної та якісної оцінки, що дає змогу прийняти рішення щодо впровадження механізмів запобігання терористичним загрозам, їх потенційним наслідкам і виявлення їх [8, с. 89]. Ризик безпеки тоді розглядається як функція від

характеру загрози, уразливості для атаки на системи й наслідків, пов'язаних із можливим сценарієм атаки.

Під час аналізу ризику уразливість об'єкта оцінюється за ймовірністю відомих даних або сприймається як існування недоліків інфраструктури для певного періоду часу в контексті сценарію певного типу загрози (див. залежність 1.2):

Уразливість = Імовірність (успішної атаки) (1.2).

Оцінка уразливості визначається здатністю системи виявляти терористичні події, щоб їм запобігти, або ж у разі настання надати відповідний опір.

Проблеми оцінювання уразливості об'єкта терористичного посягання полягають у такому [12, с. 4]:

1. Для оцінювання ризиків тероризму в майбутньому не можна брати за приклад одну подію.
2. Небезпека недооцінки теракту (щоб уникнути критики) або завищення його ймовірності настання (для обґрунтування вкладів у цінні папери).
3. Повідомлення для засобів масової інформації (деякі зібрані дані не можуть бути використані у зв'язку з грифом секретності).

Виходячи з викладеного, можемо констатувати, що формування реєстру загроз терористичного характеру у вигляді уніфікованого інформаційного ресурсу сприятиме вивченню ступеня готовності територіальних громад, регіональних підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом й окремих об'єктів до протидії можливим терористичним загрозам. Запропоновані підходи до оцінювання терористичної уразливості об'єктів критичної інфраструктури можуть бути використані для отримання результатів і подальшого аналізу процесів і явищ, що виникають за умови виявлення загроз терористичного характеру, розробки організаційно-профілактичних заходів щодо локалізації найбільш небезпечних загроз, а також як вихідні дані під час проведення математичного та імітаційного моделювання. Крім цього, системний підхід дасть змогу розробити комплекс заходів щодо парирування загроз уже на стадії проектування, тим самим позбавивши себе зайвих витрат надалі, а встановлення та осмислення принципів антитерористичної медіаінформаційної діяльності дасть можливість розробити комплекс відповідних і дієвих заходів щодо нейтралізації медіатероризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович В.Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : [монографія] : у 7 т. / В.Ю. Богданович, І.Ю. Свида, Є.Д. Скулиш ; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – Т. 1 : Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України. – 2012. – 548 с.
2. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. – 2-е видання, доповнене. – К. : Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння, 2012. – 820 с.
3. Рижов І.М. Досвід Федеративної Республіки Німеччини з формування концепції антитерористичного захисту критичної інфраструктури / І.М. Рижов, В.Г. Хлань, М.В. Мірошник // Зб. наук. пр. НА СБ України. – 2014. – № 51. – С. 134–141.
4. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України (теорія і практика) : [монографія] / Г.П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004. – 408 с.
5. Тероризм : визначення і сутність : [монографія] / [А.В. Коростиленко, Б.Д. Леонов, І.М. Рижов та ін.] ; під заг. ред. В.В. Крутова, І.І. Мусієнка, В.О. Глушкова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 192 с.
6. Устименко О.В. Захист критичної інфраструктури держави як складова підготовки території країни до оборони / О.В. Устименко // Національні інтереси України : ступінь реалізації та загрози : матеріали круглого столу (Київ, 27.11.2013). – К. : Національна академія державного управління при Президентові України, 2013. – С. 27–32.
7. ФЦП «Снижение рисков и смягчение последствий чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера в Российской Федерации до 2010 года» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http ://www.mchs.gov.ru/activities/fcp/archive_fcp/FCP_Snizhenie_riskov_i_smjagchenie_posle.

8. Ezell, B. C. (2007). Infrastructure Vulnerability Assessment Model (I-VAM), Risk Analysis, 27 (3), 571-83.

9. Haimes, Y.Y. (2004). Risk Modeling, Assessment, and Management, Second Edition, John Wiley & Sons, New Jersey, U.S.A., pp. 276-294.

10. Parnell, G.S., Jackson, J.A., Jones, B.L., Lehmkuhl, L.J., Conley, H.W., Andrew, J.M. (1998) : Foundations 2025 : A Value Model for Evaluating Future Air and Space Forces, Management Sciences, 44 :10, pp.1336–1350.

11. Prevention, Preparedness and Consequence Management of Terrorism and other Security-related Risks programme (CIPS) [Electronic resource]. – Access mode : http ://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_terrori sm/l33262_en.htm.

12. U.S. Congress (2001). U.S. Patriot Act of 2001, P.L. 107-56, Sec. 1016(e), The Library of Congress, 2001.

REFERENCE

1. Bohdanovych, V. Yu. (2012), *Teoretyko-metodolohichni osnovy zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny : monohrafiya. : u 7 t.* [Theoretical bases, methods and technology of national security Ukraine], vyd. viddil NA SB Ukrainy, vol. 1 *Teoretychni osnovy, metody y tekhnolohiyi zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny* [Theoretical bases, methods and technologies of providing of national safety of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

2. (2012), *Normatyvno-pravova baza u haluzi bezpeky i oborony Ukrainy* [The legal framework in the field of security and defense of Ukraine], Tsentr doslidzhennia armii, konversii ta rozzbroiennia, Kyiv, Ukraine.

3. Ryzhov, I.M. (2014), "Experience the Federal Republic of Germany to form the concept of anti-terrorist protection of critical infrastructure", *Zbirnyk nauk. prac NA SB Ukrainy*, vol. 51, pp. 134-141.

4. Sytnyk, H.P. (2004), *Derzhavne upravlinnya natsionalnoyu bezpekoyu Ukrayiny (teoriya i praktika) : monografiya* [Public administration national security of Ukraine (theory and practice) : monograph], NADU, Kyiv, Ukraine.

5. Korostylenko, A.V., Leonov, B.D., Ryzhov I.M. et al. (2015), *Teroryzm : vyznachennya i sutnist : monohrafiya* [Terrorism : definition and nature : monograph], Kyiv, Nats. akad. SBU, Ukraine.

6. Ustymenko, O.V. (2013), "Protecting critical infrastructure of the state as part of the preparation of the country for defense", *Natsionalni interesy Ukrainy : stupin realizatsii ta zahrozy : materialy kruhloho stolu*, [The national interests of Ukraine, and the extent to which threats : roundtable], Kyiv, National academy of state administration is at President of Ukraine, November 27, 2013, pp. 27-32.

7. FTsP "Decline of risks and softening of consequences of extraordinary situations of natural and technogenic character in Russian Federation to 2010 year", available at : http ://www.mchs.gov.ru/activities/fcp/archive_fcp/FCP_Snizhenie_riskov_i_smjagch enie_posle.

8. Ezell, B. C., (2007). Infrastructure Vulnerability Assessment Model (I-VAM), Risk Analysis, 27(3), 571–83.

9. Haimes, Y.Y. (2004). Risk Modeling, Assessment, and Management, Second Edition, John Wiley & Sons, New Jersey, U.S.A, pp. 276–294.

10. Parnell, G.S., Jackson, J.A., Jones, B.L., Lehmkuhl, L.J., Conley, H.W., Andrew, J.M. (1998) : Foundations 2025 : A Value Model for Evaluating Future Air and Space Forces, Management Sciences, 44 :10, pp.1336–1350.

11. "Prevention, Preparedness and Consequence Management of Terrorism and other Security-related Risks programme (CIPS)", available at : http ://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_terrori sm/l33262_en.htm.

12. U.S. Congress (2001). U.S. Patriot Act of 2001, P.L. 107-56, Sec. 1016(e), The Library of Congress.

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3: 343.123.12: 343.343.6 (477)

ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Корольов В.О., к.ю.н., доцент

Національна академія Державної прикордонної служби України,
вул. Шевченко, 46, м. Хмельницький, Україна

У статті розглянуто сутність, завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів в Україні щодо протидії транскордонній організованій злочинності. Оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів в Україні щодо протидії транскордонній організованій злочинності здійснюється на підставі законодавчих і нормативно-правових актів України.

Ключові слова: Україна, завдання, принципи, протидія, транскордонна організована злочинність, нормативно-правовий акт, правоохоронний орган.

ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ТРАНСГРАНИЧНОЙ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В УКРАИНЕ

Королев В.А.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины,
ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, Украина

В статье рассмотрены сущность, задачи и принципы оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов в Украине по противодействию трансграничной организованной преступности. Оперативно-розыскная деятельность правоохранительных органов в Украине по противодействию трансграничной организованной преступности осуществляется на основе законодательных и нормативно-правовых актов Украины.

Ключевые слова: Украина, задачи, принципы, противодействие, трансграничная организованная преступность, нормативно-правовой акт, правоохранительный орган.

TASKS AND PRINCIPLES OF OSA ON THE PREVENTION OF CROSS-BORDER ORGANIZED CRIMINALITY IN UKRAINE

Korolov V.O.

National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi,
str. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, Ukraine

The essence of task and principles of operational search activity of law enforcement agencies in Ukraine on the prevention of cross-border organized criminality is considered.

Operational search activity of law enforcement agencies in Ukraine on the prevention of cross-border organized criminality is based on the following principles: rule of law; course of law; observance of human rights and liberties.

Organization of the operational search activity of law enforcement agencies in Ukraine in conducted on the basis of legislative and regulatory legal acts of Ukraine and in order determined by special regulatory legal acts of the law enforcement agencies of Ukraine. Also it is obligatory to rely upon international regulatory legal acts in this field.

Against this background, the operational search activity of law enforcement agencies in Ukraine is the main form of operation of law enforcement agencies on the prevention of cross-border organized criminality.

The main tasks of operation of the system of operational search activity of law enforcement agencies of Ukraine on the prevention of cross-border organized criminality are: search and documentation of facts on wrongful acts of persons and groups of cross-border organized criminality; processing and generalization of operational, operational search information on individuals and groups of cross-border organized criminality for assessing a situation and making grounded optimal decisions at all levels of operation of law enforcement agencies in Ukraine; search and prevention of cases of illicit crossing of people, vehicles, cargo and other property of the state boundary of Ukraine; intelligence, information analytical and operational search activities by the law enforcement agencies of Ukraine on the cross-border organized criminality; prevention of cross-border organized criminality and irregular migration in

Ukraine; ensuring information security on the prevention of cross-border organized criminality by all law enforcement agencies in Ukraine; ensuring a dynamic and effective exchange of information and coordination of activities of appropriate law enforcement agencies in Ukraine.

Thus, in the prevention of cross-border organized criminality it is necessary to use all operational search measures, which are provided by the Article 8 of the Law of Ukraine "On Operational Search Activities", and covert investigatory (search) actions provided by the new Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: Ukraine, task, principles, prevention, cross-border organized criminality, regulatory legal act, law enforcement agencies.

Тенденції глобалізації у світі сприяють не лише позитивному зміцненню потенціалів держав світу, а й призводять до активізації організованої злочинної діяльності на транскордонному рівні.

Сьогодні можна стверджувати, що транскордонна організована злочинна діяльність – це антисуспільне явище, яке не має національних кордонів, а масштаби якого в сучасному розвитку держав світу становлять реальну загрозу суспільствам і державам.

Виходячи із цього, можемо сказати, що особливе місце в протидії транскордонній злочинній діяльності відводиться оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів України, яка потребує не тільки ініціативності, непримиримості, принциповості, творчого підходу, а й високого рівня кримінально-процесуального знання.

Учені-юристи Є. Скулиш та В. Глушков визначають, що сьогодні необхідне розроблення ефективної системи протидії транскордонній організованій злочинності, ґрунтовне дослідження поняття, сутності, особливостей, структури, а також причин та умов її поширення [6, с. 190].

Так, Н. Міняйло підкреслює, що транскордонна організована злочинність є вищою формою еволюції національної організованої злочинності, тому її існування зумовлюється причинами й умовами останньої [2, с. 120].

Мета статті – дослідити завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинній діяльності, яка базується на законодавчих і нормативно-правових актах, на засадах внутрішньої й зовнішньої політики держави, складовою частиною якої є політика, що визначає теоретичні основи, напрями, цілі, методи щодо протидії транскордонній організованій злочинності.

Збільшення транскордонної злочинної діяльності у світі становить загрозу для України, тому що відсутні надійні механізми протидії, а сама держава знаходиться на міжнародних шляхах із Азії до Європи й навпаки.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», надійним механізмом щодо протидії транскордонній злочинній діяльності є оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України, до яких належать:

1) Державна прикордонна служба України;
2) Служба безпеки України;
3) Міністерство внутрішніх справ України;
4) органи фіскальної служби;
5) Служба зовнішньої розвідки України;
6) управління державної охорони;
7) розвідувальний орган Міністерства оборони України [4].

Тому з огляду на діяльність правоохоронних органів України під поняттям «*оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності»* розуміють цілеспрямовану комплексну діяльність правоохоронних органів, у процесі якої здійснюються різноманітні оперативні та оперативно-розшукові заходи, спрямовані на усунення негативних явищ і процесів, що породжують транскордонну організовану злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення транскордонних злочинів на різних стадіях злочинної діяльності в Україні.

Метою оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності є одержання інформації, її накопичення, обробка й аналіз результатів застосування відповідних оперативних та оперативно-розшукових заходів щодо протидії транскордонній організованій злочинності.

Організація оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України здійснюється на підставі законодавчих і нормативно-правових актів України й у порядку, який визначено спеціальними нормативно-правовими актами правоохоронних органів України. При цьому обов'язково керуватися міжнародними нормативно-правовими актами в цій галузі.

Виходячи із цього, можемо констатувати, *що оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України є основною формою оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинній діяльності.*

Підводячи підсумки вищевикладеного, можна зробити висновок, що транскордонна організована злочинна діяльність є продуктом суспільств світу, пронизує різні його сфери й суспільні відносини. Водночас вона володіє власними специфічними характеристиками та закономірностями розвитку як відносно самостійне цілісне соціально-правове явище.

Правоохоронні органи України є одним із основних суб'єктів, на які покладаються *такі функції* щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності:

– контроль перетину державного кордону України;

– організація оперативно-розшукової діяльності й координація діяльності правоохоронних органів України.

Під принципами оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинності розуміють керівні ідеї, основні засади, які закріплені в законодавчих і нормативно-правових актах і напрацьовані оперативно-розшуковою практикою, а також моральні уявлення суспільства стосовно сутності, мети й завдань організації та застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», *оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності* базується на таких принципах:

1) верховенства права – кожна людина є вищою за закон, ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленого законом;

2) законності:

   – полягає в тому, що в процесі оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинній діяльності потрібно керуватися нормами оперативно-розшукового законодавства й інших законів, які визнають оперативно-розшукову діяльність легітимною правоохоронною діяльністю і є її правовою основою;

   – визначається таким: а) забезпечення законності в здійсненні оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності; б) без дотримання законності оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів щодо протидії транскордонній організованій злочинності буде незаконною, її результати не будуть визнаватись; в) здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, правоохоронні органи щодо протидії транскордонній організованій злочинності мають суворо й неухильно дотримуватися закону;

3) дотриманні прав і свобод людини: цей принцип тісно пов'язаний із принципом законності й існує невід'ємно від нього [4].

Ці принципи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинності мають загальноправовий характер, оскільки вони виходять із Основного Закону – Конституції України.

За сутністю принципи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинності мають владно-наказовий характер; містять обов'язкові розпорядження.

Принципи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинності виражають сутність державної юридичної діяльності; оцінюють свою поведінку в різних ситуаціях; заповнюють прогалини правового регулювання.

Отже, оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинності опирається на певні принципи здійснення, тобто на головні вихідні положення, що становлять основу цієї діяльності.

Основними завданнями функціонування системи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності є такі:

1) пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння осіб і груп транскордонної організованої злочинності суб'єктами оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів щодо протидії транскордонній організованій злочинності;

2) обробка та узагальнення оперативної, оперативно-розшукової інформації про осіб і груп транскордонної організованої злочинності для оцінювання ситуації й ухвалення обґрунтованих оптимальних рішень на всіх рівнях діяльності правоохоронних органів в Україні;

3) виявлення і припинення випадків незаконного переміщення осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна через державний кордон України;

4) ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної й оперативно-розшукової діяльності правоохоронними органами України щодо транскордонної організованої злочинності;

5) протидія транскордонній організованій злочинності й незаконній міграції в Україні;

6) забезпечення захисту інформації щодо протидії транскордонній організованій злочинності всіма правоохоронними органами України;

7) забезпечення динамічної та ефективної інформаційної взаємодії й координації діяльності відповідних правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній організованій злочинній діяльності.

Учені-юристи умовно ділять завдання оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинній діяльності так:

1. Стратегічні завдання полягають у забезпеченні оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України з виявлення, протидії, розкриття й розслідування транскордонних злочинів, умов і причин, які сприяли їх здійсненню. Ці завдання в процесі оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України полягають у досягненні кінцевої мети.

2. Тактичні завдання полягають у здійсненні оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України щодо пошуку й фіксації конкретних фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб або груп транскордонної злочинної діяльності з метою припинення їхніх правопорушень і в інтересах судочинства, а також одержання інформації в інтересах безпеки конкретних громадян, суспільства й держави.

Оперативно-розшукова діяльність правоохоронних органів України – це форма оперативно-службової діяльності, яка полягає в здійсненні гласних і негласних пошукових, розвідувальних, контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп транскордонної організованої злочинності.

Сьогодні транскордонна організована злочинність, яка консолідує й поєднує організовані злочинні групи, злочинні організації та злочинні співтовариства, що забезпечують протиправну діяльність з метою збільшення кримінальних доходів, посилюють вплив на владні структури держави.

Так, О. Хараберюш підкреслює, що особливу небезпеку для світової спільноти, насамперед для країн із перехідною економікою, становить транскордонна організована злочинність. Розширення масштабів транскордонної організованої злочинності, в основі якої знаходяться економічні інтереси, – наслідок глобалізації, яка прийшла на зміну протистоянню двох світових систем і оцінюється не тільки як визначальна проблема розвитку світу, а і як головна суперечність XXI століття [7, с. 129].

Сьогодні через різні форми та вияви транскордонної організованої злочинності єдиного визначення поняття «транскордонна організована злочинність» поки не сформульовано.

Актуальною є думка вчених-юристів Є. Скулиша та В. Глушкова стосовно того, що транскордонну організовану злочинність визначають шляхом описання її найбільш типових ознак і характеристики

транскордонних злочинних організацій або виводять із більш широкого поняття транскордонної організованої злочинності [6, с. 191].

У російській теорії права під транскордонною організованою злочинною діяльністю розуміється здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов'язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також для ефективного відхилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства й використання значних відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн [1].

Є. Скулиш і В. Глушков під транснаціональною організованою злочинністю розуміють якісно нову форму розвитку національної організованої злочинності, один із вищих рівнів кримінальної еволюції, суб'єктами якої є стійкі злочинні організації, сфера впливу та діяльність яких у вигляді злочинного промислу розповсюджується на декілька держав, групу суміжних держав, регіон, континент або світове співтовариство [6].

О. Хараберюш транснаціональну організовану злочинність розуміє як сукупність злочинів, що скоєні організованими злочинними групами, виходять за межі однієї держави, тобто торкаються інтересів, які охороняються кримінальним законодавством двох і більше країн [7, с. 129].

На нашу думку, *транскордонна організована злочинна діяльність в Україні* – це особливе соціально-правове, суспільно небезпечне, відносно стійке антагоністичне і складне явище, що самодетермінується й охоплює сукупність конкретних злочинів, скоєних у певний період часу та на певній території України, чинник політичної й економічної нестабільності в суспільстві.

Так, учені-юристи Є. Скулиш і В. Глушков визначають, що транснаціональна організована злочинність є результатом діяльності організованої злочинності, її трансформації, виходом за межі території однієї держави, внаслідок чого набула міжнародних, глобальних масштабів. По суті, це один із вищих рівнів кримінальної еволюції, викоренити який практично неможливо, але цілком реально зменшити її негативний вплив на сучасну світову економіку та політику [6, с. 190].

Тобто основною змістовою ознакою транскордонної організованої злочинності є те, що вона антисоціальна, протиправна діяльність злочинних організацій, яка виходить за межі території та юрисдикції однієї держави. Діяльність таких злочинних структур являє собою злочинний промисел, спрямований на отримання максимального прибутку з одночасним забезпеченням мінімального ризику [7].

Так, у перші роки незалежності нашої держави почалось створення нової правової системи, але нестабільність, розбіжність поглядів, політичне протистояння не допомагали виробленню й закріпленню на законодавчому та нормативно-правовому рівнях стратегічних засад державної правової політики, яка спрямована на протидію злочинності.

О. Хараберюш підкреслює, що протидія експансії транскордонної організованої злочинності, що зростає, передбачає обов'язкове врахування масштабів і розмаїтості кримінальних виявів, сфер діяльності конкретних злочинних формувань, своєчасне виявлення й нейтралізацію їхніх кримінальних задумів, оперативне реагування на факти їхньої реалізації з метою протидії та припинення злочинних діянь [7, с. 130].

Особливу роль у протидії транскордонним організованим злочинам відіграє оперативно-розшукова діяльність на об'єктах, які є потенційною загрозою.

Отже, у протидії транскордонній організованій злочинності необхідно використовувати всі оперативно-розшукові заходи, які передбачені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», і негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені главою 21 нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ефективність оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України визначається:

1) рівнем організації оперативно-розшукової діяльності щодо протидії транскордонній злочинній діяльності;

2) реальністю постановки завдань на здійснення оперативно-розшукових пошуків під час протидії транскордонній злочинній діяльності;

3) організацією взаємодії та координації правоохоронних органів України щодо протидії транскордонній злочинній діяльності;

4) підготовленістю професійних кадрів;

5) здатністю вміло управляти силами й засобами.

Необхідно підкреслити, що одним із основних факторів забезпечення ефективної протидії транскордонній злочинності є координація та взаємодія оперативних органів правоохоронних органів України і правоохоронних органів суміжних держав у протидії транскордонній організованій злочинній діяльності, що полягає в узгодженні оперативно-розшукової діяльності й додержанні законодавчих, нормативно-правових і міжнародних актів.

Успіх у протидії транскордонній організованій злочинності залежить від організації та здійснення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України і правоохоронних органів суміжних держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник І.М. Транснаціональна організована злочинність і співробітництво країн АТР у боротьбі з нею / І.М. Баранник. – М. : Російська кримінологічна асоціація, 2007. – 246 с.
2. Міняйло Н. Умови та причини транснаціональної організованої злочинності / Н. Міняйло // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2010. – Випуск 533. – С. 120-124.
3. Про Державну прикордонну службу України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http//search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030661.htnl.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 22. – Ст. 303.
5. Положення про Департамент оперативної діяльності АДПСУ : Наказ АДПСУ від 16.04.2011 № 245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http// dpsu.gov.ua/ua/static_page/108.htm.
6. Скулиш Є.Д. Поняття транснаціональної організованої злочинності та її співвідношення з тероризмом / Є.Д. Скулиш, В.О. Глушков // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 190-194.
7. Хараберюш О.І. Суспільство України як об'єкт оперативно-розшукового захисту від контрабандних проявів / О.І. Хараберюш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 24. – Т. 4. – С. 128-131.

REFERENCES

1. Barannik, I.M. (2007), *Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist i spivrobitnytstvo krayin ATR u borotbi z neyu* [Cross-border organized criminality and cooperation of countries of APR for its prevention], Russian criminology association, Moscow, Russia.
2. Minyaylo, N. (2010), "Conditions and causes of cross-border organized criminality", *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universitetu. Seriya «Pravoznavstvo»*, iss. 533, pp. 120-124.
3. "On State Border Guard Service of Ukraine : Law of Ukraine", available at : http//search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030661.htnl.
4. "On Operational Search Activities" : Law of Ukraine, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1992, no. 22, art. 303.
5. "Regulations on Department of Operational Activity of ASBGSU" : Order of ASBGSU on 16.04.2011 № 245, available at : http// dpsu.gov.ua/ua/static_page/108.htm.
6. Skulysh, E.D. and Hlushkov, V.O. (2012), "The concept of cross-border organized criminality and its correlation with terrorism ", *Pravo i suspilstvo*, no. 2, pp. 190-194.
7. Kharaberyush, O.I. (2014), "Society of Ukraine as an object of operational search security from contraband manifestations", *Naukovyi visnyk Uzhgorod national university*, iss. 24, vol. 4, pp. 128-131.

РОЗДІЛ VIII. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію
«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»,
підготовлену к.ю.н., доцентом, доцентом кафедри фінансового права
Університету ДФС України О.О. Бригінцем

На сучасному етапі національного державотворчого процесу в Україні закономірно і планомірно зростає потреба в наданні реального значення загальновизнаним у світі демократичним цінностям та ідеалам. Проте розбудова України як демократичної, соціальної та правової держави буде ефективною й результативною лише за умови належного теоретичного забезпечення відповідних державотворчих і правотворчих процесів і явищ. Одним із них є фінансова безпека України. Багатьох правових проблем і колізій можна уникнути шляхом більш чіткого законодавчого регулювання питань забезпечення фінансової безпеки держави.

Варто зазначити, що, незважаючи на досить велику кількість різнопланових наукових праць, присвячених загальним питанням правового забезпечення фінансової безпеки України, у вітчизняній науці адміністративного та фінансового права до цього часу не існувало комплексних досліджень, які б розглядали фінансову безпеку держави як правовий феномен. Лише в напрацюваннях у сферах економіки й фінансів ця проблема знаходила своє часткове відображення.

Але без усебічного забезпечення фінансової безпеки держави практично неможливо вирішити жодну з проблем, які постають перед державою. Особливо це стосується фінансового наповнення реформування найважливіших сфер суспільного життя. Зауважимо, що фінансова безпека держави не може бути статичною величиною, тому що суспільство в державі постійно розвивається та вдосконалюється. Саме цим і зумовлена структура монографії Олександра Олексійовича Бригінця «Правове регулювання фінансової безпеки України».

Монографічне дослідження логічно структуроване, складається з чотирьох розділів. Варто зазначити, що монографія вирізняється послідовністю й логічністю викладу, завершеністю наукового дослідження, раціональністю структури, комплексністю дослідницького підходу. Структура монографії зумовлена метою, що ставить перед собою автор, а саме: окреслити правові основи регулювання фінансової безпеки держави та на основі проведених досліджень розробити конструктивні пропозиції стосовно підсилення рівня нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки України шляхом прийняття запропонованих автором законодавчих документів: Закону Україну «Про основи фінансової безпеки» та Концепції забезпечення фінансової безпеки, що має бути прийнята на зміну застарілій Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері.

У першому розділі монографії зроблено вдалу спробу провести генезис безпеки як правового та соціально-економічного феномена, що став фундаментальною передумовою для побудови державності й формування національних інтересів нашої держави. Автором проаналізовано широке коло наукових та інших джерел, присвячених проблемі безпеки держави та її правового регулювання. Розглянуто порядок становлення поняття «безпека держави», що відбувалося під впливом конкретних подій під час різних історичних періодів розвитку суспільства. Визначено, що комплексний характер поняття «безпека держави» зумовлює наявність різних наукових підходів до тлумачення його сутності. Заслуговує на увагу позиція автора стосовно аналізу характеристик безпеки держави через призму властивих їй змін параметрів у просторі й часі, а саме за допомогою двох підходів: статичного та динамічного. Автор убачає ефективним використання позитивного досвіду розвинених держав світу в питаннях забезпечення власної національної безпеки й відстоювання своїх національних інтересів у будь-якій точці планети.

У другому розділі монографії основна увага приділяється таким питанням, як онтологія та гносеологія економічної безпеки України, комплексний підхід до вивчення й розв’язання проблем окремих елементів економічної безпеки нашої держави, а також правове регулювання механізму функціонування економічної безпеки України. Беручи до уваги масштаб кардинальних економічних перетворень, що відбуваються в нашій державі, коли створюється недержавний сектор економіки, а

також відбуваються процеси, що потребують швидкого та коректного реагування з боку держави на економічні та політичні події в Україні та світі, підтримуємо позицію автора стосовно того, що потрібно вдосконалювати наше законодавство, яке має бути позбавлене елементів догідництва, політичної доцільності, надмірної поступливості, протекціонізму, а також забезпечуватиме дотримання необхідного рівня економічної й національної безпеки, сталий розвиток економічних зв'язків, зокрема, і за межами України.

У наступному розділі дослідження на основі аналізу наукових та інших джерел автор доходить висновку про недостатність вивчення науково-теоретичної проблеми правового регулювання фінансової безпеки України. Саме тому в цій частині монографічного дослідження аналізуються формування фінансової безпеки нашої держави, особливості механізму її правового регулювання, порядок правового закріплення окремих структурних елементів фінансової безпеки держави, а також визначальна роль Державної фіскальної служби України в забезпеченні фінансової безпеки держави. Автором справедливо відмічається, що дефініція «фінансова безпека» виникла досить давно, розглядалася з різних точок зору, але у правовому вимірі цей термін почав знаходити своє відображення лише в минулому столітті. Саме тому в законодавстві під час визначення цього терміна наявна досить велика кількість прогалин, які потребують подальшого нормативного закріплення. Поки що нечітко визначеними залишаються система відповідних установ та управлінських структур, які мають займатися цією проблемою, а також концепція їх перспективної розбудови. Труднощі виникають у процесі реалізації системи фінансової безпеки України, що пов'язані з відсутністю в державі координувального центру, який, отримуючи інформацію із цієї проблеми від різних органів державної влади, мав би змогу узагальнювати її та приймати відповідні владні рішення. Правовий сегмент вирішення окреслених проблем автор убачає в розробці базового в цій сфері Закону України «Про основи фінансової безпеки України».

У заключному розділі дослідження розглянуто основні елементи відображення фінансової безпеки держави в сучасних умовах розвитку українського суспільства. До них автор зараховує аналіз функціонування фінансової безпеки держави за умови посилення впливу глобалізаційних процесів, масштабних тіньових економіко-правових відносин і корупційних діянь на стан фінансової безпеки держави, а також визначення ролі постійних кризових явищ у вітчизняній фінансовій системі держави та їх впливу на фінансову безпеку нашої держави. В останньому підрозділі автор визначає й обґрунтовує напрями вдосконалення правового регулювання фінансової безпеки України. Підтримуємо його позицію щодо того, що державам із авторитарним минулим буде досить важко перебудуватися для ефективної взаємодії з іншими країнами на основі відкритої економіки. Саме тому Україні вже зараз необхідно намагатися забезпечити умови для всебічного розвитку національної економіки так, щоб зробити міжнародне економічне співробітництво для себе більш безпечним і перспективним. Негативним наслідком глобалізаційних процесів є те, що будь-яка навіть економічно сильна держава поступово втрачає здатність ефективно реалізувати свій суверенітет над власною валютою та управляти фінансовими процесами на власній території. Стосовно тіньових процесів у фінансовій системі держави відзначимо, що передусім недосконале правове й науково-методичне забезпечення, а також відсутність кардинальних практичних заходів щодо активного державного регулювання процесами забезпечення фінансової безпеки створили передумови для масштабного і стрімкого розвитку тіньового сектора економіки. Погоджуємося з позицією автора, що надмірно ускладнені податкові системи є причиною високого рівня ухилення від сплати податків, а значні витрати на адміністрування призводять до появи неформальних секторів економіки, збільшення корупції та зменшення припливу інвестицій у державу. У цій ситуації частина підприємств частково або повністю вимушено переходить у тіньовий сектор розвитку фінансової системи держави, що досить актуально для нашої економіки. Необхідно погодитися з думкою автора стосовно доцільності використання досвіду інших держав (Швеції, Фінляндії, Сінгапуру, Гонконгу, Грузії) у боротьбі з корупційними явищами на території України.

Наприкінці монографії доходимо логічного висновку, що вдосконалення законодавчої бази в напрямі забезпечення фінансової безпеки держави є одним із пріоритетів у розвитку правової держави.

Треба підкреслити, що зі вступом України до європейських і світових інституцій і з розвитком її як правової держави зростає необхідність дослідження цієї теми у зв'язку із запровадженням міжнародних стандартів у законодавство України.

Монографія є завершеним самостійним науковим дослідженням, має наукову і практичну цінність. Її актуальність зумовлена необхідністю здійснення реформування правового забезпечення фінансової безпеки України.

Монографії притаманна наукова новизна, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними аспектами правового регулювання фінансової безпеки України. Вивчення цієї праці буде корисним як для науковців і науково-педагогічних працівників, так і для працівників органів державної влади, які цікавляться вирішенням вищезгаданих проблемам.

Результати праці й отримані висновки є досить аргументованими, їх достовірність зумовлена тим, що це дослідження стало підсумком вивчення багатьох базових і в тому числі нормативно-правових документів, інших юридичних джерел. Виклад матеріалів монографії характеризується логічністю, її структура достатньою мірою оптимальна, що, в кінцевому підсумку, дає автору змогу досягти поставленої мети загалом.

У роботі використано новітнє вітчизняне законодавство, здійснено досить докладний аналіз положень нормативно-правових актів, що мають стосунок до досліджуваної проблеми, використані й належним чином прокоментовані положення чинного законодавства, уточнені деякі дискусійні наукові та недостатньо визначені нормативні поняття.

За своєю структурою, змістом, обсягом і кваліфікаційним рівнем монографія Олександра Олексійовича Бригінця «Правове регулювання фінансової безпеки України» відповідає вимогам до опублікованої монографії, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1112, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 2.11.2012 за № 1852/22163.

Монографія буде корисна як фахівцям у галузі проблем адміністративного та фінансового права, так і практичним працівникам, робота яких пов’язана з проблемами, що розглядаються в праці. Робота є сучасним виданням, її положення можуть використовуватись у викладацькій діяльності. Монографія буде цікавою для широкого кола читачів.

Рецензент

професор кафедри адміністративного
та господарського права,
декан юридичного факультету
Запорізького національного університету,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України **Т.О. Коломоєць**

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Агєєв Олександр Дмитрович – викладач кафедри історії та теорії держави і права Міжрегіональної академії управління персоналом

Варенья Наталія Михайлівна – аспірант Національної академії Служби Безпеки України

Волкова Аліна Володимирівна – к.ю.н., юристконсульт відділу загальноправового забезпечення юридичного управління ПАТ «Запоріжсталь»

Ганзенко Олександ Олександрович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри історії і теорії держави та права юридичного факультету Запорізького національного університету

Господаренко Володимир Миколайович – аспірант кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Дрозд Олексій Юрійович – к.ю.н., доцент кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ

Калугин Євген Павлович – ад'юнкт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Калюга Карина Вікторівна – к.ю.н., заступник завідуючого кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету

Коваленко Лариса Павлівна – д.ю.н., професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного Юридичного Університету імені Ярослава Мудрого

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Корольов Василь Олександрович – к.ю.н, доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України

Корольов Юрій Олександрович – к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миколенко Віктор Андрійович – к.ю.н., проректор Східноєвропейського університету економіки та менеджменту

Наумова Наталія Миколаївна – аспірант кафедри теорії та історії держави і права Харківського національного університету внутрішніх справ

Панасюк Ірина Олександрівна – студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса

Прокопенко Віктор Валерійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Середа Анжела Миколаївна – к.і.н., доцент, доцент кафедри історії і теорії держави та права юридичного факультету Запорізького національного університету

Тарасов Ігор Сергійович – студент 4 курсу 7 групи Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Турченко Ольга Григорівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Фелонюк Тарас Анатолійович – аспірант кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ханієва Фатіма Магомедівна – здобувач кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шейда Владислав Юрійович – аспірант кафедри історії і теорії держави та права юридичного факультету Запорізького національного університету

Яковенко Євген Олександрович – к.ю.н., доцент кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УДК……

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:
Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом),* адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, … (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім’я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – Лютіков Павло Сергійович – *(061) 228-75-28*
Відповідальний секретар – Шиванова Марина Григорівна – *(061) 228-75-26*
Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru
Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: *пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101*

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2016

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 х 90/8.
Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.
Умовн.-друк. арк. 28,60
Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2952 від 30.08.2007 р.